

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ

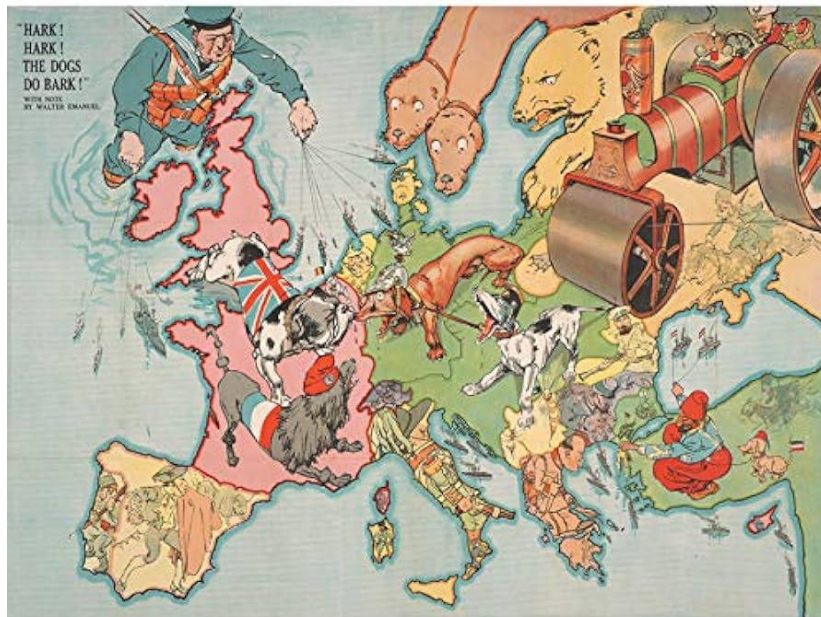
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΜΣ: ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ: ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ:

ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Η ΔΕΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΣΑΤΙΡΙΚΩΝ ΧΑΡΤΩΝ ΣΤΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ
ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ**

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ: ΤΟΣΟΥΝΙΔΟΥ ΑΝΤΙΓΟΝΗ (Α.Μ.: 650)

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΤΑΜΙΣΟΓΛΟΥ ΧΡΥΣΑ, ΕΔΠΠ

ΜΕΛΗ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ:

ΓΑΒΡΙΛΑΚΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΟΥΖΑΝΝΑ-ΜΑΡΙΑ

Φύλλο Εξέτασης

1. Επόπτης: Ταμίσογλου Χρυσούλα

Βαθμός: _____

Υπογραφή: _____ Ημερομηνία:

2. Δεύτερος Βαθμολογητής: Γαβριλάκης Κωνσταντίνος

Βαθμός: _____

Υπογραφή: _____ Ημερομηνία:

3. Τρίτος Βαθμολογητής: Νικολάου Σουζάννα-Μαρία

Βαθμός: _____

Υπογραφή: _____ Ημερομηνία:

Γενικός Βαθμός: _____

Η συγγραφέας Τοσουνίδου Αντιγόνη βεβαιώνει ότι το περιεχόμενο του παρόντος έργου είναι αποτέλεσμα προσωπικής εργασίας και ότι έχει γίνει η κατάλληλη αναφορά στις εργασίες τρίτων, όπου κάτι τέτοιο ήταν απαραίτητο, σύμφωνα με τους κανόνες της ακαδημαϊκής δεοντολογίας.

Υπογραφή:

Ημερομηνία:

Ευχαριστίες

Αρχικά θα ήθελα να ευχαριστήσω το μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών «Επιστήμες της Αγωγής: Εκπαίδευση και Κοινωνία: Θεωρία και Πρακτικές» του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, μέσω του οποίου μου δόθηκε η δυνατότητα να εκπονήσω την παρούσα διπλωματική εργασία υπό την επίβλεψη της καθηγήτριας, κα. Ταμίσογλου Χρυσούλα.

Επιπλέον θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την επιβλέπουσα καθηγήτρια της μεταπτυχιακής μου εργασίας, κα. Ταμίσογλου Χρυσούλα, μέλος ΕΔΙΠ, που με την επιστημονική της καθοδήγηση, τις εύστοχες παρατηρήσεις της, τις μεθοδολογικές της κατευθύνσεις και την υπομονή της, με στήριξε καθ' όλη την πορεία ολοκλήρωσης της ερευνητικής μου προσπάθειας.

Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω την κα. Νικολάου Σουζάννα-Μαρία και τον κ. Γαβριλάκη Κωνσταντίνο, που δέχτηκαν να είναι μέλη της τριμελούς επιτροπής αξιολόγησης της μεταπτυχιακής μου εργασίας.

Τέλος θερμές ευχαριστίες με όλη μου την καρδιά στους γονείς μου και στην οικογένειά μου που με στήριξαν και με βοήθησαν καθ' όλη την διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών, καθώς και στους φίλους μου και δικούς μου ανθρώπους που μου στάθηκαν και με υποστήριξαν σε όλες τις στιγμές.

Περιεχόμενα

Περίληψη – Λέξεις κλειδιά.....	9
Εισαγωγή	11
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α: Η ιστορία των χαρτών	12
Α.1. Έννοια, ορισμοί και είδη χαρτών.	12
Α.2. Ιστορική αναδρομή της εξέλιξης του χάρτη	16
Α.2.1 Πετρογλυφικά τοπογραφήματα.....	16
Α.2.2 Πρωτόγονες χαρτογραφήσεις.....	21
Α.2.3 Οι Χάρτες των Ελλήνων	22
Α.2.4 Χαρτογραφία στον Μεσαίωνα	25
Α.2.5 Δύο παγκόσμιοι χάρτες του 13ου αιώνα – Mappamundi	26
Α.2.6 Οι Πορτολάνοι.....	27
Α.2.7 Η Αναγέννηση της Χαρτογραφίας – Η εποχή των ανακαλύψεων 1400-1600 μ.Χ.	29
Α.2.8 Η χαρτογραφία σε Ιταλία και Ολλανδία.....	30
Α.2.9 Η χαρτογραφία το 18ο αιώνα.....	32
Α.2.10 Η χαρτογραφία τον 19 ^ο αιώνα.....	34
Α.2.11 Η χαρτογραφία τον 20 ^ο αιώνα.....	36
Α3. Η χρήση των χαρτών στην εκπαίδευση.....	38
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β: Σατιρικοί χάρτες.....	43
Β.1. Ιστορική αναδρομή εμφάνισης των σατιρικών χαρτών	43
Β.2 Αισθητικό, σημασιολογικό, συμβολικό περιεχόμενο των σατιρικών χαρτών	52
Β.2.1 Γελοιογραφία και καρικατούρα.....	52
Β.2.2 Χιούμορ και σάτιρα	53
Β.2.3 Σύμβολα σατιρικών χαρτών.....	55
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ: Η εκπαιδευτική αξιοποίηση των χαρτών	57
Γ.1 Η σχέση της Ιστορίας με τη Γεωγραφία.....	57
Γ.2. Η εκπαιδευτική αξιοποίηση των σατιρικών χαρτών	64
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ: ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ.....	69
Δ.1 Σκοπός Έρευνας και Ερευνητικά Ερωτήματα.....	69
Δ.2 Μεθοδολογία διδακτικής παρέμβασης.....	70
Δ.3 Στόχοι Διδακτικής Παρέμβασης.....	73
Δ.4 Δομή της Διδακτικής Παρέμβασης.....	73
Δ.4.1. 1 ^ο ΣΤΑΔΙΟ: PRE TEST- ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ.....	74
Δ.4.2 2 ^ο ΣΤΑΔΙΟ - ΠΡΟΒΟΛΗ ΚΑΙ ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΣΑΤΙΡΙΩΝ ΧΑΡΤΩΝ	74
Δ.4.3 3 ^ο ΣΤΑΔΙΟ - ΣΧΕΔΙΑΣΗ ΣΑΤΙΡΙΚΟΥ ΧΑΡΤΗ	76
Δ.4.4 4 ^ο ΣΤΑΔΙΟ – ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΚΑΙ ΕΠΑΝΑΤΡΟΦΟΣΟΤΗΣΗ	77

Δ.5 Ερωτηματολόγιο εκπαιδευτικών και συνέντευξη δασκάλας	78
Δ.5.1 ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ.....	78
Δ.5.2 ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΔΑΣΚΑΛΑΣ	79
Ε. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ.....	80
Ε.1 Αποτελέσματα απαντήσεων εισαγωγικού ερωτηματολογίου - Pre-Test μαθητών/τριών.....	80
Ε.2 Αποτελέσματα κυρίως μέρους διδακτικής παρέμβασης	83
Ε.3 Αποτελέσματα σχεδιασμού σατιρικού χάρτη	89
Ε.4 Αποτελέσματα τελικού ερωτηματολογίου μαθητών/μαθητριών	93
Ε.5 Αποτελέσματα ερωτηματολογίων εκπαιδευτικών.....	99
Ε.6 Αποτελέσματα της συνέντευξης.....	113
ΣΤ. Συμπεράσματα-Συζήτηση	117
Παράρτημα	119
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	121

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνα 1: Πετρογλυφικό τοπογράφημα στην περιοχή Αμπαούντς της Ναβάρα στην Ισπανία	17
Εικόνα 2: Χάρτης της Bedolina (1.200 π.Χ.).....	18
Εικόνα 3:Τοιχογραφία του νεολιθικού οικισμού Τσατάλ Χουγιούκ (7.500 π.Χ.).....	18
Εικόνα 4: Βαβυλωνιακός Παγκόσμιος Χάρτης του 600 π.Χ.....	19
Εικόνα 5: Χάρτης Akkadian. Ο παλαιότερος χάρτης από τη Ga-Sur (2500 π.Χ.).....	20
Εικόνα 6: Χάρτης των Εσκιμών και Χάρτης των Αζτέκων.....	22
Εικόνα 7: Χάρτης του Πτολεμαίου.....	24
Εικόνα 8: Χάρτης «T-O» (Terrarum Orbis).....	26
Εικόνα 9: Χάρτες Ebstorf και Hereford.....	27
Εικόνα 10: Carte Pisane, 1290 μ.Χ	28
Εικόνα 11: Ο Άτλαντας της Καταλονίας (1375), Ευρώπη και Βόρεια Αφρική.....	29
Εικόνα 12: Παγκόσμιος χάρτης του Mercator, 1569.....	31
Εικόνα13: Άτλας «Theatrum Orbis Terrarum » 1570.....	32
Εικόνα 14: Η Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή (1796-1797).....	34
Εικόνα 15: Charta Rogeriana.....	45
Εικόνα 16: «Το γλύκισμα των βασιλέων».....	46
Εικόνα 17: «Η πουτίγκα με δαμάσκηνα σε κίνδυνο».....	49
Εικόνα 18: Σατιρικός χάρτης με τίτλο «Comic map of the seat of war with entirely new features».....	51
Εικόνα19: Σατιρικός χάρτης με τίτλο «Europäische Keilerei» 1914.....	51
Εικόνα 20: Σατιρικός χάρτης από το βιβλίο Ιστορίας της Στ' τάξης.....	70
Εικόνα 21: «Hark! Hark! The Dogs Do Bark». Ο σατιρικός χάρτης που περιλαμβάνεται στο σχολικό εγχειρίδιο.....	75
Εικόνα 22: Σατιρικός χάρτης με τίτλο «Calendar of the year 1918».....	76
Εικόνα 23:Περίγραμμα του χάρτη της Ευρώπης του 1914.....	77

ΛΙΣΤΑ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΩΝ

Διάγραμμα 1. Απόψεις μαθητών/τριών για το μάθημα της Ιστορίας.....	81
Διάγραμμα 2. Απόψεις μαθητών/τριών για τη χρήση χαρτών στο μάθημα της Ιστορίας.....	82
Διάγραμμα 3. Αποτίμηση του μαθήματος της Ιστορίας με τη χρήση σατιρικών χαρτών.....	95
Διάγραμμα 4. Κατανόηση των συνασπισμών του Α' Π.Π. μέσω των σατιρικών χαρτών.....	96
Διάγραμμα 5. Χρήση των σατιρικών χαρτών στη διδασκαλία της Ιστορίας.....	96
Διάγραμμα 6. Ποσοστό ανδρών και γυναικών εκπαιδευτικών.....	100
Διάγραμμα 7. Ακαδημαϊκοί τίτλοι των εκπαιδευτικών.....	100
Διάγραμμα 8. Επαγγελματική εμπειρία των εκπαιδευτικών.....	101
Διάγραμμα 9. Η γνώση των εκπαιδευτικών για τους σατιρικούς χάρτες.....	107
Διάγραμμα 10. Ποσοστό απαντήσεων των εκπαιδευτικών για την απόκτηση περισσότερων γνώσεων για τους σατιρικούς χάρτες.....	108
Δημιουργία 1 και 2.....	91
Δημιουργία 3 και 4.....	92

Περίληψη – Λέξεις κλειδιά

Τα επιστημονικά πεδία της Ιστορίας και της Γεωγραφίας βρίσκονται σε συνεχή αλληλεξάρτηση και αλληλεπίδραση. Η γεωγραφία ενός χώρου/τόπου επιδρά στην ανθρώπινη δραστηριότητα μέσα στο χρόνο, ενώ η τελευταία επιδρά στη διαμόρφωση της γεωγραφίας του εκάστοτε τόπου/χώρου. Η Χαρτογραφία, ως κλάδος της Γεωγραφίας, αποτελεί έναν τέτοιο πεδίο συνένυσης και οι χάρτες συνιστούν ένα χρήσιμο εργαλείο για τη διδακτική προσέγγιση των επιστημών αυτών σε επίπεδο σχολικής εκπαίδευσης. Οι σατιρικοί χάρτες αποτελούν μία ιδιαίτερη κατηγορία χαρτών, η οποία άνθισε κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αι. Ως είδος, πέρα από την αναπαράσταση του γεωγραφικού χώρου και των μεταβολών του, συμπυκνώνει πλήθος ιστορικών πληροφοριών και γεγονότων μέσα από τη χρήση προσεκτικά επιλεγμένων εικονικών στοιχείων βασισμένων στη σάτιρα και το χιούμορ. Η παρούσα μεταπτυχιακή εργασία ασχολείται με την ενσωμάτωση και την αξιοποίηση των σατιρικών χαρτών στο πλαίσιο της διδασκαλίας της σχολικής ιστορίας. Εξετάζει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των συγκεκριμένων χαρτών και τον τρόπο με τον οποίο αυτά θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν στη σχολική τάξη για να προάγουν την ιστορική γνώση και την ιστορική συνείδηση, μέσα από μία διδακτική παρέμβαση. Τέλος σχολιάζει τους τρόπους εμπλοκής των μαθητών/τριών με τους σατιρικούς χάρτες, τις απόψεις τους σχετικά με τη χρήση τους στο μάθημα της ιστορίας, και τη συμβολή τους στην κατανόηση ιστορικών γεγονότων και φαινομένων.

Λέξεις-κλειδιά: Διδασκαλία της Ιστορίας, Χαρτογραφία, Σατιρικοί χάρτες, Σχολική Ιστορία

Abstract

The scientific field of history and geography are on interdependence and interaction each other. The geography of a space impact at the human activity into the time, while the history affects the geography. Cartography, branch of Geography, is a meeting field of those sciences and maps are a usable tool for the teaching of school History. Satirical maps constitute a special map category that bourgeoned at 20th century. This kind of map contains the representation of geography space and its changes and historical information, into the use of satirical and humoristic characteristics. This study presents the incorporation and use of satirical maps at school History teaching. Investigates the special characteristics of this kind of maps and how they can promote the historical thought and historical consciousness, into a school project. Finally refers to the opinion of students about the use of satirical maps in school history and how they can help to understand the historical facts.

Key – words: History teaching, Cartography, satiric maps, School History

Εισαγωγή

Οι επιστήμες της Ιστορίας και της Γεωγραφίας βρίσκονται σε διαρκή αλληλεπίδραση καθώς πραγματεύονται την έννοια του χώρου/τόπου και την σχέση του ανθρώπου με αυτόν. Η χαρτογραφία και οι χάρτες συνιστούν ένα χρήσιμο εργαλείο για τη διδακτική προσέγγιση των επιστημών αυτών σε επίπεδο σχολικής εκπαίδευσης, και η αξιοποίηση των χαρτών, ειδικότερα των σατιρικών χαρτών, στη διδασκαλία της ιστορίας αποτελεί ένα ερευνητικό πεδίο που δεν έχει επαρκώς διερευνηθεί.

Η παρούσα εργασία εξετάζει την ενσωμάτωση και την αξιοποίηση των σατιρικών χαρτών στο πλαίσιο της διδασκαλίας της σχολικής ιστορίας, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των συγκεκριμένων χαρτών και τον τρόπο με τον οποίο αυτά θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν στη σχολική τάξη για να προάγουν την ιστορική γνώση και την ιστορική συνείδηση. Μέσα από μία διδακτική παρέμβαση σε τμήμα της ΣΤ΄ τάξης του 6^{ου} Δημοτικού σχολείου Φλώρινας, εξετάζεται η δυνατότητα αξιοποίησης των σατιρικών χαρτών, με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους στη διδασκαλία της ιστορίας, και στην ενεργοποίηση του ενδιαφέροντος των μαθητών / μαθητριών.

Η μεταπτυχιακή εργασία δομείται σε δύο μέρη, το θεωρητικό και το ερευνητικό, ως εξής:

Στα δύο πρώτα κεφάλαια του θεωρητικού μέρους γίνεται εκτενής αναφορά στην ιστορία των χαρτών και στην εξέλιξη των σατιρικών χαρτών από την αρχαιότητα μέχρι τον 20ο αιώνα.

Το τρίτο κεφάλαιο αναφέρεται στην εκπαιδευτική αξιοποίηση των χαρτών, και τη σχέση της ιστορίας με την γεωγραφία.

Στο ερευνητικό μέρος, στο τέταρτο κεφάλαιο, παρουσιάζεται αρχικά ο σκοπός της έρευνας, η μεθοδολογία και οι στόχοι της διδακτικής παρέμβασης, ενώ το πέμπτο κεφάλαιο περιλαμβάνει τα αποτελέσματα των ερωτηματολογίων μαθητών/ μαθητριών, τον σχεδιασμό των σατιρικών χαρτών και τις συνεντεύξεις των εκπαιδευτικών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α: Η ιστορία των χαρτών

Α.1. Έννοια, ορισμοί και είδη χαρτών.

Η έννοια του χάρτη σχετίζεται με τις χρονικές περιόδους αλλά και τις πολιτισμικές πραγματικότητες σε κάθε ιστορική περίοδο. Σε πολλές αρχαίες γλώσσες και πολιτισμούς δεν υπήρξε συγκεκριμένη λέξη για αυτό που σήμερα ονομάζουμε χάρτη. Στα λεξικά και τις εγκυκλοπαίδειες, μπορούν να βρεθούν πολλοί ορισμοί για τη Χαρτογραφία, η οποία συντίθεται ετυμολογικά από τις ελληνικές λέξεις «χάρτης», που στα αρχαία ελληνικά σήμαινε φύλλο παπύρου, επεξεργασμένου για γραφή και «γράφειν». Οι αρχαίοι Έλληνες, για τον «χάρτη», χρησιμοποιούσαν τη λέξη «πίναξ» ή «περίοδος», οι Λατίνοι τη λέξη «charta». Σε ορισμένες ευρωπαϊκές γλώσσες, όπως στην αγγλική, την ισπανική και την πορτογαλική, ο χρησιμοποιούμενος όρος *map* προέρχεται από τη λατινική λέξη *mappa* που σημαίνει ρούχο. Αντίθετα, σε άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες – στη γαλλική *carte*, στην ιταλική *carta*, στη ρωσική *karta* - οι λέξεις που χρησιμοποιούνται για την έννοια του χάρτη προέρχονται από τη λατινική *carta* που δηλώνει οποιοδήποτε είδος επίσημου εγγράφου (Λιβιεράτος Ε., 1998, Λιβιεράτος Ε., 1999, Λιβιεράτος Ε., 2007).

Το 1987 οι ιστορικοί της χαρτογραφίας Harley και Woodward, στον πρώτο τόμο του έργου τους για την ιστορία της χαρτογραφίας, υιοθέτησαν έναν καινούριο ορισμό του χάρτη, ως μια «γραφική αναπαράσταση που διευκολύνει τη γεωγραφική κατανόηση πραγμάτων, εννοιών, όρων και γεγονότων του ανθρώπινου κόσμου» (Harley & Woodward, 1987).

Το δικό τους ορισμό για το χάρτη έδωσαν το 2001 οι L. Ward – K. & D. Wood, υποστηρίζοντας ότι οι χάρτες περιγράφουν την πραγματικότητα με συμβατικούς αλλά και συμβολικούς τρόπους. Η ερμηνεία των χαρτών επιτυγχάνεται ανάλογα με τα τεχνολογικά μέσα της εκάστοτε εποχής, καθώς και ανάλογα με αυτόν που επιχειρεί να τους διαβάσει. Την ίδια χρονιά ο καθηγητής Ε. Λιβιεράτος αντιμετωπίζει το χάρτη ως μια γραφική μεταφορά γεωγραφικών περιοχών με ελεγχόμενη παραμόρφωση και κλίμακα, η οποία για την αποτύπωση διαφόρων θεμάτων χρησιμοποιεί κώδικες και σύμβολα. Αυτή η αναπαράσταση εξαρτάται από την ικανότητα του ατόμου να αντιληφθεί σφαιρικά το συνολικό περιβάλλον και να το αποδώσει, αρχικά με οπτική και στη συνέχεια με γλωσσική μορφή (Λιβιεράτος Ε., 2001).

Ο Thrower ορίζει την έννοια του χάρτη ως *«μία αναπαράσταση, συχνά πάνω σε μία επίπεδη επιφάνεια, όλης ή μέρους της επιφάνειας της γης ή κάποιου άλλου σώματος υποδεικνύοντας ένα σύνολο χαρακτηριστικών αναφορικά με το σχετικό τους μέγεθος και θέση»* (Thrower, 1996:245). Με άλλα λόγια, αυτή η αναπαράσταση αφορά τη γραφική απόδοση της γης και όχι την απεικόνιση των ίδιων των γεωγραφικών μορφών. Ακόμη, διέκρινε ότι οι πρώτοι χάρτες αποτελούσαν προσπάθειες γραφικής απόδοσης της γης κι εξυπηρετούσαν συγκεκριμένες ανάγκες, ενώ οι σύγχρονοι είναι εργαλεία ποικίλων λειτουργιών, όπως κατανόηση χωρικών φαινομένων, επαρκής αποθήκευση πληροφοριών, κατανόηση σχέσεων και κατανομών. Σύμφωνα με τον Stephens (2002), ο ορισμός αυτός αποτελεί μία συμβατική οπτική της έννοιας του χάρτη, η οποία οδηγεί στη διαπίστωση ότι οι χάρτες αποτελούν καθρέπτες της πραγματικότητας. Για όσους/όσες μελετούν την ιστορία, οι χάρτες ως αντικατοπτρισμός της πραγματικότητας αποτελούν ιδανικό εργαλείο για την κατανόηση της πραγματικότητας των τόπων/χώρων σε διαφορετικά σημεία μέσα στο χρόνο.

Παρομοίως, ο επίσημος ορισμός που υιοθέτησε η Διεθνής Χαρτογραφική Ένωση (International Cartographic Association, ICA, 2003), της οποίας η αποστολή είναι η προώθηση των κλάδων και των επαγγελμάτων της χαρτογραφίας και της Γεωγραφικής Επιστήμης των Πληροφοριών (Geographical Information Science) είναι ο εξής: *«Ο χάρτης αποτελεί συμβολική απεικόνιση της πραγματικότητας, η οποία παρουσιάζει επιλεγμένα χαρακτηριστικά γνωρίσματα που προκύπτουν από τη δημιουργική προσπάθεια υλοποίησης των επιλογών του συγγραφέα, και είναι σχεδιασμένος να χρησιμοποιείται όταν οι χωρικές σχέσεις είναι πρωταρχικής σημασίας»*, τονίζοντας τον συμβολικό χαρακτήρα τους, ο οποίος σε νεότερο ορισμό αντικαταστάθηκε με *«την αφηρημένη εικονική αναπαράσταση»* (ICA,2019).

Ο συμβολικός τους χαρακτήρας τονίζεται περαιτέρω στην άποψη του Pickles (1992:193): *«οι χάρτες έχουν το χαρακτηριστικό να είναι κειμενικοί (textual) από την άποψη ότι συνοδεύονται από λέξεις, χρησιμοποιούν ένα σύστημα συμβόλων με δική τους σύνταξη, λειτουργούν ως ένα είδος γραφής (επιγραφής) και εντάσσονται λεκτικά σε ευρύτερα πλαίσια κοινωνικής δράσης και δύναμης»*. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, οι χάρτες συνιστούν μία μορφή συμβολισμού, η οποία υπόκειται σε ένα σύνολο από συμβάσεις οι οποίες στοχεύουν να επικοινωνήσουν μία αίσθηση του τόπου/χώρου. Για την πλήρη κατανόηση τους, οι αναγνώστες θα πρέπει να αποκωδικοποιήσουν τα μηνύματα τους και να τα εντάξουν στα χωρικά, χρονολογικά και κοινωνικά πλαίσια. Υπό την έννοια αυτή, οι χάρτες-ακόμα και οι σύγχρονοι- είναι ιστορικοί, αφού

αναπαριστούν έναν τόπο/χώρο σε μία συγκεκριμένη χρονική στιγμή και παρέχουν στον αναγνώστη τους τη δυνατότητα να αποκτήσουν γνώσεις για τη φύση ενός τόπου/χώρου. Συνυπολογίζοντας και τη διάσταση του χρόνου, οι χάρτες παρέχουν τη δυνατότητα σε όσους εξετάζουν ιστορικούς χάρτες να αποκτήσουν γνώσεις για έναν τόπο/χώρο σε μία χρονική στιγμή /περίοδο (Stephens, 2002).

Σύμφωνα με τον Κατσίκη (2004) ο χάρτης ορίζεται ως συμβολική απεικόνιση πραγμάτων που βρίσκονται πάνω στο έδαφος. Επιπλέον, αποτελεί μια απλοποιημένη αναπαράσταση τμημάτων ή και ολόκληρης της επιφάνειας της γης σε σμίκρυνση και υπό δεδομένη κλίμακα. Είναι ένα μέσο – φορέας που αποτυπώνει γεωγραφικές πληροφορίες προερχόμενες από φυσικά ή ανθρωπογενή χαρακτηριστικά, οι οποίες αποδίδονται με τη χρήση συμβόλων, χρωμάτων και αριθμών. Έτσι, απεικονίζονται οι φυσικο - γεωγραφικές και ανθρωπογεωγραφικές σχέσεις μεγεθών αλλά και γενικότερα η δομή του χώρου.

Επιπλέον η απεικόνιση της γήινης επιφάνειας μέσω της χρήσης συγκεκριμένων σημείων και συμβόλων στο χάρτη, προσδιορίζει σχέσεις σημαίνοντος – σημαινόμενου ανάμεσα στην πραγματικότητα και την απεικόνιση. Πρόκειται για απεικόνιση που αναφέρεται σε μια αναπαράσταση-απόδοση της πραγματικότητας στο χαρτί, και όχι στο χώρο αυτόν καθ' εαυτόν, κι έτσι γίνεται κατανοητή η μεγάλη ποικιλία απεικονίσεων – χαρτών. Ο γεωγραφικός χώρος άλλωστε είναι ένας αφηρημένος στην περιγραφή του χώρος, ο οποίος αναπαρίσταται σε έναν συγκεκριμένο, ορατό και κατασκευασμένο χώρο, μέσω οπτικών εργαλείων, με σκοπό να μεταδώσει πληροφορίες. Επομένως, από τη μία πλευρά υπάρχει ο «βιωματικός» χώρος, στον οποίο ζούμε και αντιλαμβανόμαστε και από την άλλη υπάρχει ο τοπολογικός χώρος, η νοητική δηλαδή σχηματική κατασκευή αυτών των σχέσεων μέσω της Γεωμετρίας και των Μαθηματικών. Ο χάρτης, ως εργαλείο απόδοσης του χώρου, έχει να κάνει και με τις δύο υποστάσεις του χώρου (Κουτσόπουλος και Πηγάκη, 2010).

Αναλύοντας τους ποικίλους αυτούς ορισμούς, οι οποίοι δείχνουν τις διαφορετικές οπτικές ιστορικών, γεωγράφων και χαρτογράφων για τη φύση του χάρτη γίνεται φανερό ότι οι περισσότεροι, αν όχι όλοι οι ορισμοί, περιλαμβάνουν την έννοια της αναπαράστασης σε σχέση με τις εδαφικές μορφές.

Κάθε χάρτης, όπως θα φανεί στην επόμενη ενότητα, σχεδιάζεται για να επιτελέσει συγκεκριμένους σκοπούς και στόχους, με αποτέλεσμα μια πολύ μεγάλη ποικιλία χαρτών. Ωστόσο, όλοι οι χάρτες με βάση τον τρόπο που αποδίδουν το γεωγραφικό

χώρο μπορούν να ταξινομηθούν σε δύο πολύ μεγάλες κατηγορίες: στους γενικούς ή τοπογραφικούς και στους ειδικούς ή θεματικούς.

Οι γενικοί ή τοπογραφικοί χάρτες απεικονίζουν με ακρίβεια, όσον αφορά την απόδοση της γεωμετρίας, τα φυσικά αλλά και τα τεχνητά χαρακτηριστικά της επιφάνειας της γης. Παρουσιάζουν, δηλαδή, τη μορφολογία του ανάγλυφου, τα υψόμετρα, την υδρογραφία και τη φυτοκάλυψη μιας περιοχής αλλά και τα ανθρώπινα δημιουργήματα. Στην ακριβή απεικόνιση του εδάφους εστιάζουν οι γεωμορφολογικοί χάρτες, ενώ στα ανθρώπινα έργα (π.χ. πόλεις, χωριά, δρόμοι, λιμάνια) εστιάζουν οι πολιτικοί χάρτες.

Οι ειδικοί ή θεματικοί χάρτες αποτυπώνουν συγκεκριμένα στοιχεία στο χώρο επιτρέποντας την κατανόηση της δομής ενός μεμονωμένου φαινομένου ή θέματος. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν χάρτες όπως οι ιστορικοί, θρησκευτικοί, τουριστικοί, αρχαιολογικοί, γεωλογικοί, μετεωρολογικοί, εδαφολογικοί, δασικοί, υδρογραφικοί, δημογραφικοί, αστικοί, βιομηχανικής παραγωγής, αναπτυξιακοί.

Σύμφωνα με το Λαμπρινό (2009), οι θεματικοί χάρτες απεικονίζουν στην πραγματικότητα τη μεταβολή στο χώρο ενός συγκεκριμένου χαρακτηριστικού ή πληροφορίας, παρέχοντας για το συγκεκριμένο θέμα περισσότερες πληροφορίες από ότι οι άλλοι γενικοί χάρτες.

Επίσης, οι χάρτες ταξινομούνται και με βάση την προέλευση των απεικονιζόμενων στοιχείων. Πρωτογενείς χάρτες είναι όσοι αποτυπώνουν στοιχεία που προήλθαν από πρωτογενή, ειδική και συστηματική διαδικασία που ονομάζεται χαρτογράφηση. Ως πρωτογενείς πηγές άντλησης γεωγραφικών δεδομένων μπορούν να λειτουργήσουν αποτελέσματα εμπειρικών ερευνών, στατιστικά στοιχεία, αεροφωτογραφίες, δορυφορικές λήψεις κ.α. Αντίθετα, οι δευτερογενείς χάρτες δημιουργούνται με την επεξεργασία προϋπάρχοντος υλικού. Προκύπτουν, επομένως, από τους πρωτογενείς χάρτες και απευθύνονται συνήθως σε συγκεκριμένο κοινό. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι χάρτες των σχολικών εγχειριδίων (Κατσίκης Α., 2004).

A.2. Ιστορική αναδρομή της εξέλιξης του χάρτη

Οι απαρχές της γεωγραφικής σκέψης και της χαρτογραφίας ξεκινούν από τους προϊστορικούς χρόνους και οφείλονται κυρίως στη μετακίνηση μεγάλων ομάδων ανθρώπων με σκοπό την αναζήτηση τροφής και νερού σε περισσότερο εύφορες και καλλιεργήσιμες περιοχές. Αυτές οι διαδρομές έπρεπε να σημειωθούν και να αποτυπωθούν οι πορείες και οι διάφορες τοποθεσίες. Πιο συγκεκριμένα η σχέση του πρωτόγονου ανθρώπου με το περιβάλλον και τον χώρο γύρω του, δημιούργησε την ανάγκη για καταγραφή και αποτύπωση του φυσικού περιβάλλοντος, των ατμοσφαιρικών φαινομένων και των διαφόρων συνθηκών (Thrower N., 2008).

Οι πρώτες συστηματικές απόπειρες απεικόνισης των φυσικών γεωμορφολογικών στοιχείων γίνονται μέσω αυτού που ονομάζουμε χάρτης. Πρόκειται για οπτικές αναπαραστάσεις γεωγραφικών πληροφοριών που απεικονίζουν τις χωρικές σχέσεις μεταξύ διαφορετικών περιοχών, χαρακτηριστικών και τοποθεσιών. Το κύριο χαρακτηριστικό ενός χάρτη είναι ότι μεταδίδει τόσο ποιοτικές, οπτικές, όσο και ποσοτικές, αριθμητικές πληροφορίες. Επιπλέον ο χάρτης αποτελούσε καρπό παρατηρήσεων, μετρήσεων αλλά και σύνδεσής τους με τη μαθηματικά οργανωμένη επιφάνεια της γης μέσω προσομοίωσης και μοντέλων. Επίσης, εκείνο που ενδιέφερε πρωτίστως ήταν η αντικειμενική αναπαράσταση της γης και όχι θρησκευτικές, ιδεολογικές και ηθικές προεκτάσεις που κυριάρχησαν αργότερα στο Μεσαίωνα (Λιβιεράτος Ε., 2007).

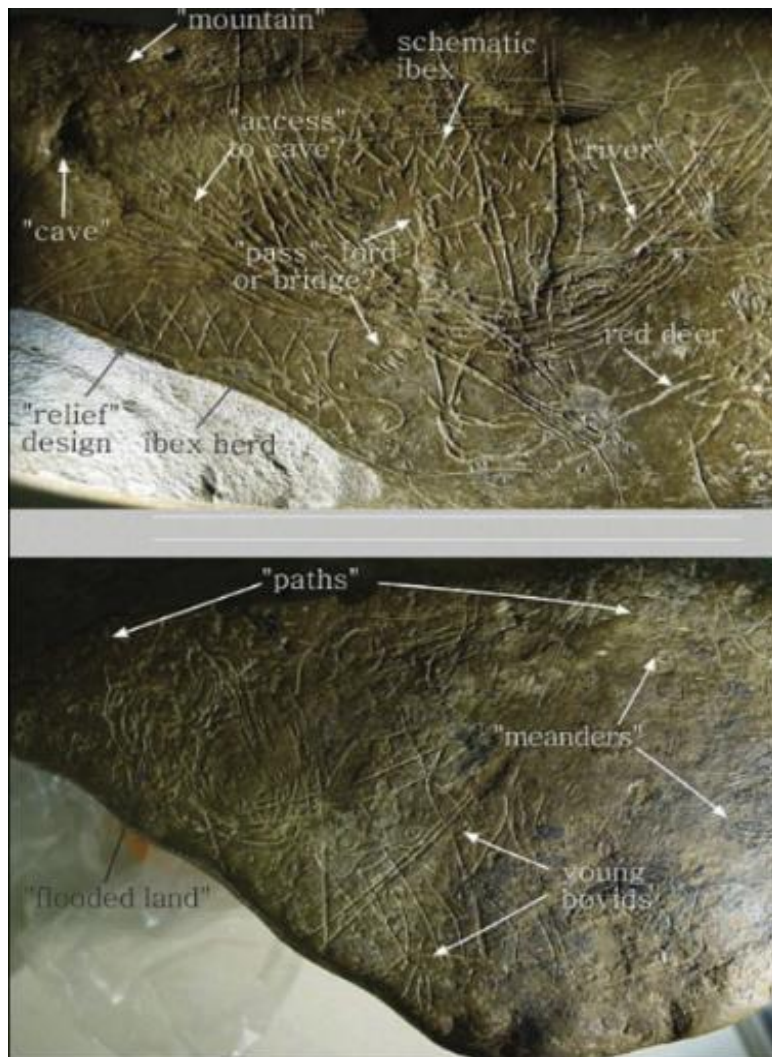
A.2.1 Πετρογλυφικά τοπογραφήματα

Ο πρώτος χάρτης στην ιστορία της ανθρωπότητας χαράχθηκε σε μια σπηλιά, πριν 30.000 χρόνια, απεικονίζοντας χαρακτηριστικά τοπίου, όπως λόφους και βουνά αλλά και άλλα τοπογραφικά στοιχεία, προσπαθώντας να αποκτήσει μια εικόνα του κόσμου. Ο άνθρωπος μέσα στα σπήλαια, ζωγράφιζε στα τοιχώματα ζώα και παραστάσεις, αλλά και γεωμετρικά σχήματα, αφηρημένα ή σχετιζόμενα με την καθημερινή του ζωή. Ανάμεσα σ' αυτά τα σχέδια και τις ζωγραφιές συναντάμε τις πρώτες τοποπαραστάσεις -ή τοπογραφήματα- δηλαδή γεωμετρικά σχήματα με θεματική αναφορά στο εγγύτατο περιβάλλον των ανθρώπων της εποχής. Τα πετρογλυφικά αυτά τοπογραφήματα της

Παλαιολιθικής και Νεολιθικής εποχής, από την τριακοστή μέχρι περίπου την τρίτη χιλιετία π.Χ., παρουσιάζουν θεματική ποικιλία και τα συναντάμε σε σπήλαια και βράχους της Ευρώπης και της Ασίας.

Ένας από τους πρώτους γνωστούς χάρτες στην ανθρώπινη ιστορία εντοπίζεται στο σπήλαιο Αμπαούντς της Ναβέρα στην Ισπανία. (εικ. 1)

Εικ. 1: Πετρογλυφικό τοπογράφημα στην περιοχή Αμπαούντς της Ναβέρα στην Ισπανία, όπου απεικονίζονται με εγχαράξεις και ζωγραφίες, γραμμές, κουκκίδες, σχήματα και σύμβολα βουνά, ποτάμια, μονοπάτια και ζώα.

(Πηγή: <https://www.archaiologia.gr/blog/2012/08/>)

Στην Ιταλία, ο χάρτης της Bedolina (1.200 π.Χ.) θεωρείται το παλαιότερο γνωστό πετρογλυφικό τοπογράφημα που απεικονίζει κατοικημένη περιοχή (εικ. 2).

Εικ. 2: Χάρτης της Bedolina (1.200 π.Χ.). Το αρχικό τοπογράφημα φέρει εικονογραφικά χαρακτηριστικά σε πλάγια όψη όπως ανθρώπινες μορφές, ζώα και σπίτια. Επίσης αποτυπώνονται και σύμβολα τα οποία δεν είναι ξεκάθαρο τι ακριβώς απεικονίζουν (π.χ. ορθογώνια και γραμμικά σύμβολα, σημειακά σύμβολα, μικροί κύκλοι με τελεία στο κέντρο) (Thrower N., 2008).

(Πηγή: <https://www.archaiologia.gr/blog/2012/08/>)

Δείγμα ενός από τους παλιότερους χάρτες του κόσμου συναντάμε και στην Τουρκία, στην τοιχογραφία του νεολιθικού οικισμού Τσατάλ Χουγιούκ (7.500 π.Χ.) (εικ. 3).

Εικ.3: Τοιχογραφία του νεολιθικού οικισμού Τσατάλ Χουγιούκ (7.500 π.Χ.). Στο κάτω μέρος της τοιχογραφίας απεικονίζονται περίπου 80 τετράγωνα μοτίβα, σφικτά διαταγμένα, σαν κελιά σε κερήθρα και στο επάνω μέρος ένα αντικείμενο που οι ερευνητές προσδιόρισαν είτε ως βουνό είτε ως ηφαίστειο.

(Πηγή: <https://www.archaiologia.gr/blog/2012/08/>)

Ένας ακόμη πολύ σημαντικός χάρτης αποτελεί ο Βαβυλωνιακός Παγκόσμιος Χάρτης που δημιουργήθηκε το 600 π.Χ. και θεωρείται ο αρχαιότερος χάρτης του κόσμου (εικ. 4).

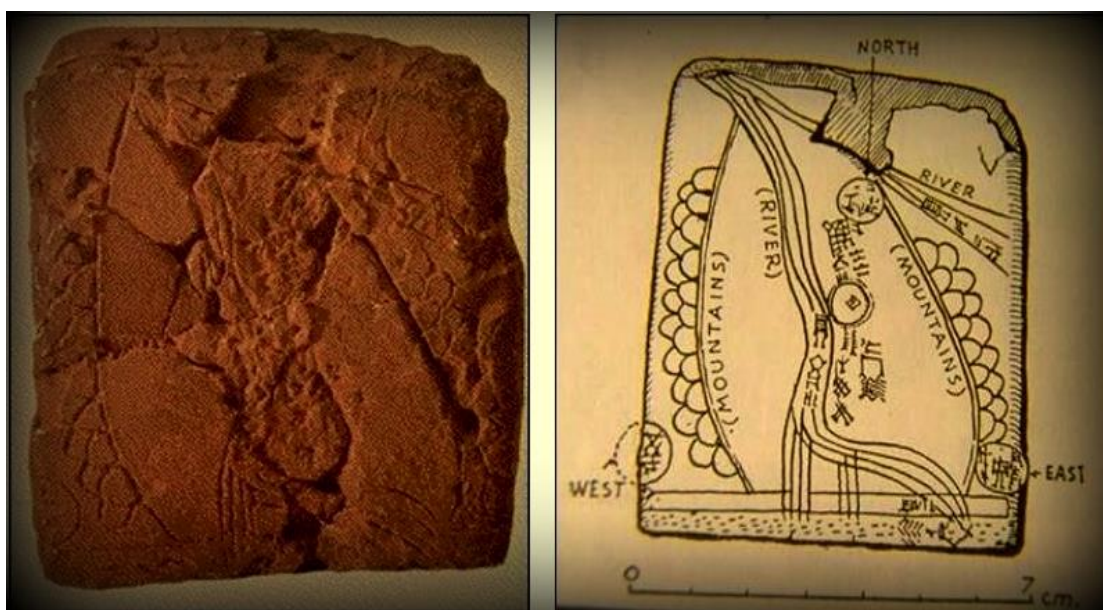

Εικ. 4: Βαβυλωνιακός Παγκόσμιος Χάρτης του 600 π.Χ. Πρόκειται για αναπαράσταση του κόσμου όπως τον «έβλεπαν» και τον αντιλαμβάνονταν οι Βαβυλώνιοι. Σε αυτό των μικρών διαστάσεων χάρτη απεικονίζεται η Μεσοποταμία με την Βαβυλώνα στο κέντρο και γίνεται προσπάθεια να καταγραφούν όλα τα στοιχεία του τότε γνωστού κόσμου. Επίσης είναι μοναδικός ως προς την απόπειρα να αποτυπωθούν τα νησιά πέρα από τη Νεκρά Θάλασσα (Stone, 1993).

(Πηγή: <https://www.archaiologia.gr/blog/2012/08/>)

Στην ίδια χρονική περίοδο τοποθετούνται και οι χάρτες της Αιγύπτου στους οποίους απεικονίζονται εκτάσεις, ποτάμια, κοιλάδες, κλπ. Η τοπογραφία στην Αίγυπτο διεξάγεται στην κοιλάδα και το δέλτα του Νείλου. Ο Ραμσής Β' (1333-1300 π.Χ.) άρχισε μια συστηματική τοπογράφηση της αυτοκρατορίας. Για διευκόλυνση της επιβολής φόρων, έγιναν μετρήσεις με σκοπό τον καθορισμό των εκτάσεων και των ορίων των ιδιοκτησιών. Τα αποτελέσματα αυτών των εργασιών είχαν καταγραφεί και πιστεύεται ότι είχαν αποδοθεί και σε χάρτες, που όμως δεν έχουν σωθεί (Λιβιεράτος, E., 1998). Ακόμη οι πρώτοι χάρτες απεικόνιζαν δρομολόγια προς γειτονικές φυλές όπου θα μπορούσαν να βρουν νερό ή τρόφιμα ή τις θέσεις των εχθρών. Αιώνες αργότερα οι Έλληνες, και ιδιαίτερα ο Ερατοσθένης, χρησιμοποίησαν τις μετρήσεις των Αιγυπτίων.

Ο χάρτης Akkadian, αναφέρεται συχνά στη βιβλιογραφία ως ο παλαιότερος χάρτης στον κόσμο (εικ. 5). Είναι χάρτης μεσαίας κλίμακας, αν και η πλήρης πλάκα είναι διαστάσεων μόλις 7,6X6,8εκ. Η κατασκευή του τοποθετείται γύρω στο 2500 π.Χ. και βρέθηκε στα ερείπια της Ga Sur (250km βόρεια της Βαβυλώνας) (Raisz 1948). Σήμερα, βρίσκεται στο σημερινό μουσείο του Πανεπιστημίου του Harvard. Ο χάρτης είναι προσανατολισμένος με την ανατολή προς τα πάνω. Απεικονίζει κοιλάδα που διασχίζεται από ποταμό, πιθανόν τον Ευφράτη και τα γύρω βουνά με ιδιαίτερο συμβολισμό. Το δέλτα του ποταμού καταλήγει σε λίμνη ή θάλασσα. Το πιο ενδιαφέρον στοιχείο της απεικόνισης είναι ο συμβολισμός με κύκλους των σημείων του ορίζοντα. Χαρακτηριστική είναι επίσης η καθαρότητα των χαρακτήρων σφηνοειδής γραφής.

Εικ.5: Χάρτης Akkadian. Ο παλαιότερος χάρτης από τη Ga-Sur (2500 π.Χ.) - Πήλινη πλάκα και σχεδιάγραμμα.

(Πηγή: <https://www.archaiologia.gr/blog/2012/08/>)

A.2.2 Πρωτόγονες χαρτογραφήσεις

Στην κατηγορία των πρωτόγονων χαρτογραφήσεων ανήκουν επίσης και δείγματα που αφορούν τους πολιτισμούς του Ειρηνικού Ωκεανού και της Πολυνησίας. Οι κάτοικοι των νησιών του Ειρηνικού σχεδίαζαν τις διαδρομές τους ανάμεσα στα νησιά. Τα σχέδια αυτά, γνωστά ως ναυτιλιακά διαγράμματα της Πολυνησίας, είχαν την μορφή πλεγμάτων ξύλινων λεπτών ράβδων. Επιπλέον οι λαοί της Πολυνησίας επινόησαν ένα πραγματικά ιδιοφυές είδος χάρτη ναυσιπλοΐας από καλάμια, το οποίο σώζεται έως τις μέρες μας. Οι συγκεκριμένοι χάρτες δεν ήταν μια τοπογραφία της έκτασης μιας συγκεκριμένης περιοχής, αλλά αναπαριστούσαν την αλληλεπίδραση των κυμάτων, των ρευμάτων και των ανέμων με τη στεριά.

Επίσης μεγάλο ενδιαφέρον, το οποίο επικεντρώνεται στην ακρίβεια απόδοσης της γεωμετρίας του χώρου, παρουσιάζουν οι χάρτες των Εσκιμών. Οι χάρτες αυτοί, προϊόν εντελώς αγράμματων ανθρώπων, χωρίς όργανα μέτρησης, πάνω σε δέρμα, ξύλο και οστά, έχουν μια εκπληκτική ομοιότητα με τους σημερινούς και ας πρόκειται για την απεικόνιση εκτάσεων αρκετών χιλιάδων στρεμμάτων (εικ. 6). Το ιδιαίτερο ενδιαφέρον που παρουσιάζουν οι χάρτες των Εσκιμών εστιάζεται στην επιλογή των πληροφοριών που απεικονίζουν, η οποία γίνεται με βάση τη σπουδαιότητα που είχαν για τους ανθρώπους τα χαρακτηριστικά και όχι το μέγεθος τους. Ένα δεύτερο στοιχείο αρκετά ενδιαφέρον είναι η κλίμακα των διαγραμμάτων αυτών, η οποία φαίνεται να είναι υπολογισμένη με βάση το χρόνο πλοήγησης και όχι με τις πραγματικές αποστάσεις. Έτσι, το μέγεθος μμιας απόστασης στο χάρτη απεικονίζει το χρόνο που χρειάστηκε για να διανυθεί και όχι το μήκος της. Με άλλα λόγια, οι χάρτες αυτοί αποτελούν μια πρωτόγονη μορφή τυπολογικού χάρτη με μεταβλητή το χρόνο (Raisz 1948).

Επιπλέον στους χάρτες των Αζτέκων (εικ.6) η λεπτομέρεια απόδοσης της γεωμετρίας του γεωγραφικού χώρου περνά σε δεύτερο πλάνο και το βασικό αντικείμενο απόδοσης

είναι τα ιστορικά γεγονότα που συμβαίνουν σε έναν τόπο. Οι χάρτες αυτοί είναι βασικά διακοσμητικοί και απεικονίζουν χαρακτηριστικά όπως δάση, ποτάμια, ναούς, ανθρώπινες φιγούρες κλπ, με νατουραλιστικό ή, όπως λέγεται στη χαρτογραφική γλώσσα, με εικονογραφικό τρόπο. Οι Ινδιάνοι από την άλλη έφτιαχναν τους χάρτες τους πάνω σε δέρμα ελαφιού ενώ οι Ίνκας σκάλιζαν χάρτες πάνω σε πέτρες για να δείξουν τα χαρακτηριστικά του ανάγλυφου (Raisz 1948).

Εικ.6: Χάρτης των Εσκιμών και Χάρτης των Αζτέκων

(Πηγή: <https://www.archaiologia.gr/blog/2012/08/>)

Α.2.3 Οι Χάρτες των Ελλήνων

Η πρώτη περίοδος της Χαρτογραφίας ξεκινά με τη συμβολή των Ιώνιων και των Πυθαγορείων (7ος – 5ος αι. π.Χ.), εξελίσσεται κατά την κλασική περίοδο (4ος – 2ος αι. π.Χ.) για να δεχτεί την Αλεξανδρινή ολοκλήρωσή της έως και το 2ο αιώνα μ.Χ. Ενώ μέχρι και τον 7ο αι. π.Χ. η περιγραφή της γης βασιζόταν στις αναπαραστάσεις των ναυσιπλοϊών και των ταξιδιωτών. Η συμβολή των αρχαίων Ελλήνων έγκειται στη μετατροπή της εμπειρικής διαδικασίας σε ένα επιστημονικό μεθοδολογικό σύστημα.

Η πνευματική άνθιση της χαρτογραφικής επιστήμης κορυφώνεται μετά τον 6ο π.Χ. αιώνα με την εμφάνιση ορισμένων επιστημόνων που θεωρούνται «πατέρες» της

Χαρτογραφίας. Η Πρώτη Περίοδος της Χαρτογραφίας αρχίζει με τον Θαλή το Μιλήσιο, ο οποίος συντέλεσε στη διάδοση της Γεωμετρίας στην Ελλάδα, εισήγαγε την υποδιαίρεση του έτους σε 365 ημέρες και διατύπωσε τη γνωμονική προβολή, αναζητώντας στον ουρανό τη μέθοδο προσδιορισμού θέσης και προσανατολισμού στη θάλασσα.

Ο Αναξίμανδρος, μαθητής του Θαλή, εγκατέστησε στη Σπάρτη το πρώτο ηλιακό ρολόι και κατασκεύασε τον πρώτο χάρτη (πίναξ) του τότε γνωστού κόσμου. Σύμφωνα με τον ιστοριογράφο της φιλοσοφίας Διογένη Λαέρτιο, ο Αναξίμανδρος γνώριζε για τη σφαιρικότητα της γης, για την οποία δίδασκε τον 5ο αι. π.Χ. ο πατέρας της θεωρητικής γεωμετρίας, Πυθαγόρας ο Σάμιος.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο παγκόσμιος χάρτης του Εκαταίου, ο οποίος τοποθέτησε το κέντρο του δισκοειδούς κόσμου στην πόλη του, τη Μίλητο. Βεβαίως, κάτι παρόμοιο έκαναν και πολλοί άλλοι χαρτογράφοι μέσα στους αιώνες. Επίσης ο Δικαίαρχος υπολόγισε ότι η Ρόδος ήταν ο «ομφαλός του κόσμου» (Νταλμάου Ε., 2023).

Ανάμεσα στους πρωτοπόρους χαρτογράφους επιστήμονες συγκαταλέγονται επίσης: ο Τιμοσθένης ο Ρόδιος που συνέθεσε πολλούς ναυτικούς χάρτες – προδρόμους των μεσαιωνικών πορτολάνων, ο πατέρας της Γεωμετρίας Ευκλείδης, ο Αρίσταρχος από τη Σάμο που εισήγαγε δεκαοχτώ αιώνες πριν από τον Κοπέρνικο με τη θεωρία του ηλιοκεντρικού συστήματος, ο Αρχιμήδης ο Συρακούσιος που εφηύρε τη διόπτρα και το δρομόμετρο για μετρήσεις θαλάσσιων αποστάσεων και ο Ερατοσθένης ο Κυρηναίος που ίδρυσε το πρώτο αστεροσκοπείο στην Αλεξάνδρεια και έκανε την πρώτη γεωδαιτική εργασία με επιστημονική μέθοδο για τον προσδιορισμό της περιμέτρου της γης, θεωρούμενος ως θεμελιωτής της Γεωδαισίας και Τοπογραφίας (Λιβιεράτος Ε., 2007, Κοτζαμανίδου Μ., 2021).

«Οι Έλληνες, όπως συνέβη και σε πολλά άλλα γνωστικά πεδία, έθεσαν μια σειρά από χαρτογραφικές αρχές τόσο σημαντικές, ώστε δεν ξεπεράστηκαν μέχρι και τον 16ο αιώνα, δηλαδή δύο χιλιετίες αργότερα» (Νταλμάου Ε., 2023, σ. 12).

Η πρώτη περίοδος της Χαρτογραφίας ολοκληρώνεται το 2ο μ.Χ. αιώνα με την αναμφισβήτητη συμβολή του χαρτογράφου Κλαύδιου Πτολεμαίου, ο οποίος θεωρείται ο πατέρας της επιστημονικής Χαρτογραφίας, *«Ο χάρτης του Πτολεμαίου είναι η επιτομή όλων των χαρτογραφικών γνώσεων των Ελλήνων τη στιγμή της κατασκευής του»* (Νταλμάου Ε., 2023). Ο χάρτης του Πτολεμαίου, στον οποίο απεικονίζεται ο μέχρι τότε

γνωστός κόσμος, ξεκινά από τα Μακάρια Νησιά μέχρι την Κίνα που αναφέρεται ως “Serica” (η γη του μεταξιού) (εικ.7).

Εικ.7: Χάρτης του Πτολεμαίου.

(Πηγή: <https://www.archaiologia.gr/blog/2012/08/>)

Τον 4ο και 5ο μ.Χ. αιώνα η Χαρτογραφία περιορίστηκε σε ανασυνθέσεις των έργων του Πτολεμαίου αποτελώντας περίοδο μαζικών αντιγραφών αρχαίων κειμένων. Ο 7ος αιώνας σηματοδοτείται από την εμφάνιση και την κυριαρχία των Αράβων, οι οποίοι αναζητούν χαρτογραφικά δεδομένα στην ελληνική χαρτογραφία, διαδίδουν την ελληνική αστρονομία, γεωδαισία και χαρτογραφία στην Ευρώπη. Η αραβική εξάπλωση έφτασε μέχρι τις κινεζικές επαρχίες με αποτέλεσμα το 751 μ.Χ. να γνωρίσουν την τέχνη της κατασκευής του χαρτιού από Κινέζους αιχμαλώτους (Λιβιεράτος Ε., 2007 & Κοτζαμανίδου Μ., 2021).

Το θάνατο του Πτολεμαίου ακολουθεί μια μακρά περίοδος γενικής πτώσης των επιστημών με αρνητικές συνέπειες και στη Χαρτογραφία. Ιδιαίτερα σε ότι αφορούσε τη Γη, και κυρίως τη Χαρτογραφία, τους αιώνες αυτούς (3ος – 4ος μ.Χ.), η χριστιανική αντιμετώπιση ήταν από αδιάφορη μέχρι αρνητική, εφ' όσον η ερμηνεία των κειμένων

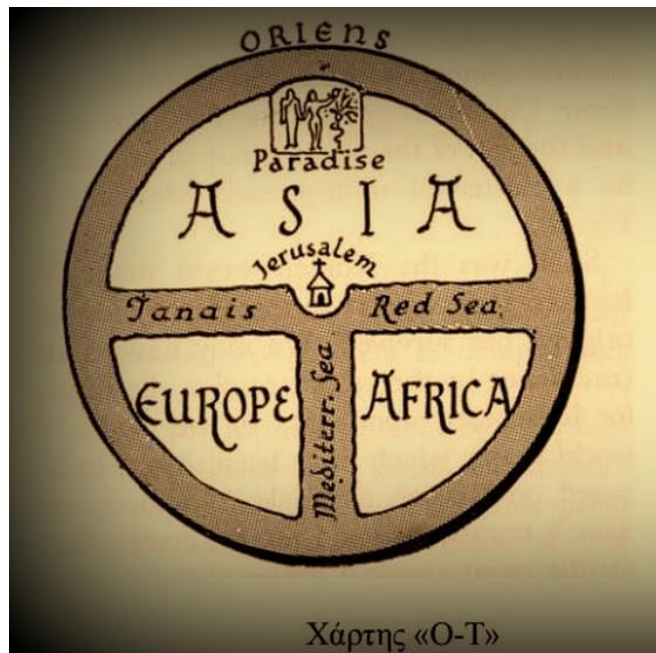

έστρεφε το ενδιαφέρον εκτός της Γης, στη βασιλεία των Ουρανών (Νάκος, Β., και Φιλιππακοπουλου, Β., 1993).

Α.2.4 Χαρτογραφία στον Μεσαίωνα

Κατά την περίοδο του Μεσαίωνα παρατηρείται μια παύση της εξέλιξης της χαρτογραφίας. Καθώς το ενδιαφέρον της χαρτογραφίας είχε στραφεί στους Άγιους Τόπους, παρατηρείται το φαινόμενο της “χριστιανικής τοπογραφίας” κατά το οποίο στους χάρτες δεν υπάρχουν οι ισημερινοί, και η γη παρουσιάζεται και πάλι επίπεδη. Βασικές πηγές της γεωγραφίας κατά τον Μεσαίωνα αποτελούσαν οι διηγήσεις ταξιδιωτών-προσκυνητών, οι θρύλοι και τα παραμύθια με Χριστιανικό περιεχόμενο (Thrower N., 2008).

Στους συγκεκριμένους χάρτες το κέντρο του κόσμου είναι η Ιερουσαλήμ, σύμφωνα με τις Γραφές, την οποία ο Θεός την τοποθέτησε στο κέντρο και οι υπόλοιπες χώρες την περιβάλλουν. Το σημαντικότερο δείγμα μεσαιωνικού χάρτη είναι ο ψηφιδωτός χάρτης της Μαδηβά από τον 6ο αιώνα. Τον 7^ο αιώνα αρχίζει η εποχή των λεγόμενων «Τ-Ο» χαρτών (Terrarum Orbis) (εικ. 8), όπου το «Ο» συμβολίζει το κυκλικό της Γης και το περιεχόμενο στον κύκλο «Τ» το χωρισμό της σε τρία τμήματα, κατοικημένου κόσμου. Γύρω από τη γη υπάρχει η θάλασσα. Η ανατολή τοποθετείται στο πάνω μέρος του χάρτη, με τον Παράδεισο στο ανατολικότερο σημείο και την Ιερουσαλήμ στο κέντρο.

Εικ.8: Χάρτης «T-O» (Terrarum Orbis)

(Πηγή: <https://www.archaiologia.gr/blog/2012/08/>)

A.2.5 Δύο παγκόσμιοι χάρτες του 13ου αιώνα – Mappamundi

Όπως αναφέρει ο Tooley (1970 σ. 12): «Οι κληρικοί χρησιμοποιούσαν τους mappamundi ή παγκόσμιους χάρτες για τη διαπαιδαγώγηση του πλήθους, συχνά για να εικονογραφήσουν ιστορικές ή εγκυκλοπαιδικές εργασίες ή σαν εικονογραφικές αποδόσεις του Εκκλησιαστικού Δόγματος». Σήμερα, διασώζονται γύρω στους 600 mappamundi, που δεν αποτελούν διαγράμματα σε γεωγραφικά κείμενα, αλλά κυρίως εικονογραφικό υλικό στις πιο δημοφιλείς εργασίες της εποχής: ιστορικές, εγκυκλοπαιδικές, φιλοσοφικές και θεολογικές. Παρόλο που στην πλειοψηφία τους οι θεολογικής βάσης χάρτες του μεσαίωνα είναι μικροί σε μέγεθος και βρίσκονται σε κείμενα, εντούτοις, κάποιοι από αυτούς είναι εξαιρετικά μεγάλοι και λεπτομερείς (Stone, J.R., 1993).

Οι χάρτες Ebstorf και Hereford, μεγάλοι σε διαστάσεις, αποτελούν κορυφαία δείγματα χαρτών του Μεσαίωνα, mappamundi, που απεικονίζουν την κυκλική γη (εικ. 9). Ο ένας χάρτης στο μοναστήρι του Ebstorf και ο άλλος στον καθεδρικό ναό του Hereford στην Αγγλία, αποτελούσαν πιθανόν μέρος της Αγίας Τράπεζας ή ήταν αναρτημένοι πίσω

από αυτήν. Δυστυχώς, ο χάρτης Ebstorf καταστράφηκε κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ωστόσο διασώζονται έγχρωμα αντίγραφα του. Προϊόντα του 13ου αιώνα, οι δύο χάρτες μοιάζουν στη σύλληψη, διαφέρουν ωστόσο στη λεπτομέρεια. Αποτελούν και οι δύο παραλλαγές του χάρτη τύπου «ΟΤ».

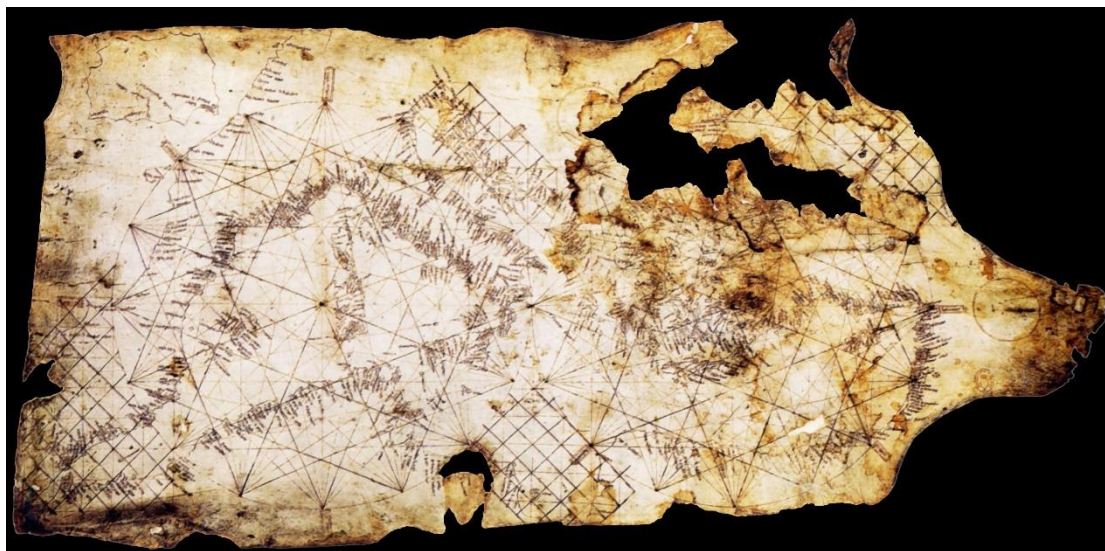
Εικ.9: Χάρτες Ebstorf και Hereford

(Πηγή: <https://www.archaiologia.gr/blog/2012/08/>)

A.2.6 Οι Πορτολάνοι

Σημαντική εξέλιξη στον τομέα της Χαρτογραφίας σημειώνεται γύρω στον 12^ο αιώνα, εποχή των μεγάλων ναυτικών ανακαλύψεων. Οι πρώτοι θαλασσοπόροι έπλεαν κοντά στις ακτές και καθόριζαν την πορεία τους χωρίς να χρειάζονται χάρτη. Αργότερα, τον στο τέλος του 13^ο αιώνα εμφανίζονται οι πορτολάνοι. Στην πλειοψηφία τους οι πρώτοι πορτολάνοι έγιναν στις Ιταλικές πόλεις Γένοβα και Βενετία και περιορίζονταν στην απεικόνιση της δυτικής Ευρώπης με τη Μεσόγειο και τη Μαύρη Θάλασσα. Οι χάρτες που προέρχονταν από τη Μαγιόρκα και τη Βαρκελώνη, τη χαρτογραφική δηλαδή σχολή της Καταλονίας, συνδύαζαν τη μορφή των mappamundi, με τις «γραμμές διεύθυνσης - λοξοδρομίες» των πορτολάνων και το περιεχόμενό τους εκτείνονταν από την Σκανδιναβία μέχρι την Κίνα. Η Μεσόγειος και η Μαύρη Θάλασσα απεικονίζονταν με μεγαλύτερη ακρίβεια. Η παραγωγή χαρτών με τη μορφή πορτολάνων συνεχίστηκε και το 17ο αιώνα, αρκετά δηλαδή μετά την εισαγωγή των αποτυπώσεων με όργανα της

τυπογραφίας. Έχουν σωθεί αρκετά φύλλα χαρτών, κυρίως του 16ου αιώνα. Το παλαιότερο σωζόμενο δείγμα πορτολάνου είναι ο Carte Pisane (1290 μ.Χ., εικ.10), με απλή μορφή, χωρίς τα ρόδα των ανέμων, ενώ ο παλαιότερος χάρτης που φέρει ημερομηνία είναι του Petro Vesconte και έγινε στη Γένοβα το 1311 μ.Χ. (Brown L., 1980).

Εικ.10: Carte Pisane, 1290 μ.Χ

(Πηγή: <https://www.archaiologia.gr/blog/2012/08/>)

Κατά τον 13ο αιώνα, και παράλληλα με την εξέλιξη της ναυσιπλοΐας αναπτύχθηκε η Χαρτογραφική Σχολή της Μαγιόρκας. Αυτή η «σχολή» ήταν μια συνεργασία κυρίως Εβραίων χαρτογράφων, κοσμογράφων, πλοηγών και κατασκευαστών οργάνων πλοήγησης. Η Χαρτογραφική Σχολή της Μαγιόρκας εφηύρε τον Κανονικό Χάρτη Πορτολάνο - έναν χάρτη ναυτικών μιλίων, για πρακτική χρήση, που χρησιμοποιούσε πλέγμα-γραμμές πυξίδας για πλοήγηση. Ένα άλλο αξιοσημείωτο δείγμα πορτολανικού χάρτη είναι ο Άτλαντας της Καταλονίας (εικ.11), ο οποίος είναι ένα από τα σημαντικότερα χαρτογραφικά προϊόντα της ιστορίας τω ναυτιλιακών χαρτών. Ο συγκεκριμένος χάρτης, επεκτείνοντας το σκοπό του παραδοσιακού Πορτολάνου και απεικονίζοντας την Ανατολική Ασία, την Ινδική χερσόνησο και τον Ινδικό Ωκεανό, εύστοχα θεωρείται πρόδρομος του παγκόσμιου χάρτη της Αναγέννησης (Hunt, A., 2000).

Εικ.11: Ο Άτλαντας της Καταλονίας (1375), Ευρώπη και Βόρεια Αφρική

(Πηγή: <https://www.archaiologia.gr/blog/2012/08/>)

Η χαρτογραφία αναπτύχθηκε περαιτέρω στην Ευρώπη κατά την εποχή των εξερευνήσεων, καθώς οι χαρτογράφοι, οι έμποροι και οι εξερευνητές δημιούργησαν χάρτες που έδειχναν τις νέες περιοχές του κόσμου που επισκέπτονταν. Οι χαρτογράφοι ανέπτυξαν επίσης λεπτομερείς ναυτικούς χάρτες, που χρησιμοποιήθηκαν για πλοήγηση καθώς επίσης και τα λεγόμενα ιζολάρια.

A.2.7 Η Αναγέννηση της Χαρτογραφίας – Η εποχή των ανακαλύψεων 1400-1600 μ.Χ.

Τον 15^ο αιώνα τρία γεγονότα διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στην αλλαγή του τρόπου αντιμετώπισης της χαρτογραφίας και της κατασκευής χαρτών:

- η επαν- ανακάλυψη των γραπτών του Κλαύδιου Πτολεμαίου,
- η ανακάλυψη της τυπογραφίας από τον Γουτεμβέργιο και αργότερα της χαρακτηριστικής,

- η ανακάλυψη της Αμερικής (Λιβιεράτος Ε., 2012).

Οι μεγάλες Ανακαλύψεις που έγιναν δυνατές με την τελειοποίηση οργάνων μέτρησης και αστρονομίας, αλλά και τη ραγδαία ανάπτυξη της πλοήγησης και της ναυπηγικής, τα μεγάλα ναυτικά ταξίδια προς την Ασία, την Αμερική και γύρω από την Αφρική, και οι εξερευνητές Χριστόφορος Κολόμβος, Βάσκο ντα Γκάμα, Αμέρικο Βεσπούτσι και Μαγγελάνος συνέβαλαν στη βελτίωση των παλιών χαρτών με την προσθήκη νέων πληροφοριών (Καραγιαννίδης Ι., 2008 και Λιβιεράτος Ε., 2007).

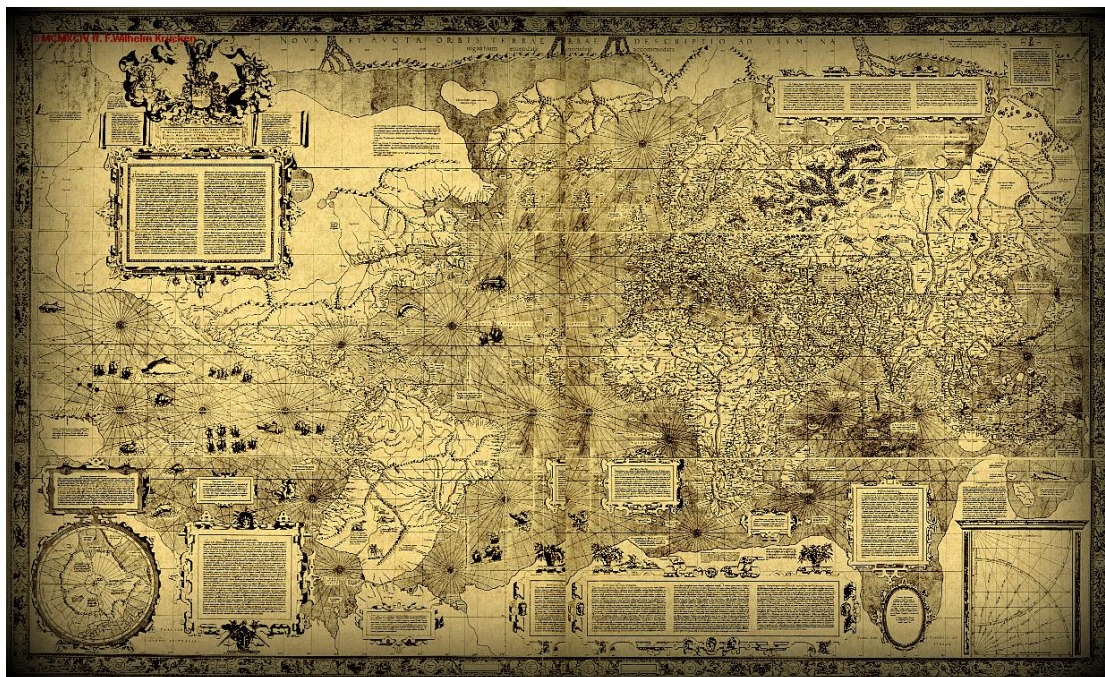
A.2.8 Η χαρτογραφία σε Ιταλία και Ολλανδία

Το 16ο αιώνα η Ιταλική Χαρτογραφική Σχολή σημειώνει αξιόλογη πρόοδο, εκδίδοντας «χάρτες» με λεπτές, αυστηρές γραμμές και διακοσμητικές παραστάσεις. Η υπεροχή των Ιταλών καλλιτεχνών φανερώνεται ιδίως στην τεχνική της χαλκογραφίας. Οι πιο δημοφιλείς χάρτες ανήκουν στον Giacomo Gastaldi αλλά και στους χαρτογράφους της Σχολής της Βενετίας de Forlani, Bertelli και Zaltieri (Λιβιεράτος Ε., 1998).

Εκτός από την Ιταλία, έντονη χαρτογραφική δραστηριότητα σημειώνεται και σε βορειότερες πόλεις, όπως στη Βιέννη, στη Νυρεμβέργη, στο Στρασβούργο με τη σημαντική μορφή του Waldseemuller αλλά και στη Βασιλεία, όπου ο Muenster συνέταξε την ιστορική και γεωγραφική κοσμογραφία, “Cosmographia Universalis”.

Στα τέλη του 16ου αιώνα δημιουργούνται αξιόλογοι ολλανδικοί χαρτογραφικοί εμπορικοί οίκοι, όπως του Christoffel Plantijn, ενώ παράλληλα Φλαμανδοί και Ολλανδοί χαράκτες κάνουν περιοδείες σε αξιόλογα χαρτογραφικά κέντρα. Ο μαθηματικός και γεωγράφος Γεράρδος Μερκάτορ υπήρξε ο σημαντικότερος εκπρόσωπος της Ολλανδικής Σχολής, ο οποίος επινόησε τη μερκατορική προβολή λύνοντας ένα μακροχρόνιο πρόβλημα των θαλασσοπόρων. Η μεγαλύτερη συμβολή του Mercator ήταν η απελευθέρωση της χαρτογραφίας από την επίδραση του Πτολεμαίου. Έως αυτήν την εποχή οι χαρτογράφοι ήταν δέσμιοι των θεωριών του Πτολεμαίου και διαιώνιζαν τις απόψεις και τα σφάλματα του, χωρίς να επιχειρήσουν να τα δουν κριτικά. Μέχρι σήμερα παραμένει γνωστός για τη Μερκατορική προβολή (εικ.12), η οποία εξαιτίας της ιδιότητας της να απεικονίζει της λοξοδρομίες ως ευθείες γραμμές, εφαρμόζεται στα ναυτιλιακά διαγράμματα. Ο Mercator χρησιμοποίησε την

προβολή αυτή στο μεγάλο παγκόσμιο ναυτιλιακό του χάρτη το 1569 (Brown, L.A., 1979).

Εικ.12: Παγκόσμιος χάρτης του Mercator, 1569

(Πηγή: <https://www.archaiologia.gr/blog/2012/08/>)

Πρωτοποριακή ήταν η δημιουργία του «Άτλαντα», μια συστηματική συλλογή χαρτών δεμένων σε έναν τόμο, αλλά και η κατασκευή αστρονομικών οργάνων για τη χαρτογράφηση μεγάλων εκτάσεων γης. Ο Mercator δεν εξέδωσε κανένα σπουδαίο άτλαντα κατά τη διάρκεια της ζωής του, ωστόσο, ενθάρρυνε το φίλο του Abraham Ortelius στην έκδοση του άτλαντα «Theatrum Orbis Terrarum» το 1570, ο οποίος θεωρείται ο πρώτος σύγχρονος παγκόσμιος άτλαντας (εικ.13).

Εικ.13: Άτλας «Theatrum Orbis Terrarum», 1570

(Πηγή: <https://www.archaiologia.gr/blog/2012/08/>)

Από το 16ο αιώνα οι χάρτες έπαψαν να αποτελούν μονοπώλιο ενδιαφέροντος των ειδικών. Το ευρύτερο κοινό ήθελε να γνωρίσει τον περιβάλλοντα χώρο και τον κόσμο, κάτι που οδήγησε στο άνοιγμα μιας μεγάλης αγοράς, όπου χαρτογράφοι, εκδότες και εκδοτικοί οίκοι παράγουν συστηματικά χάρτες, άτλαντες και υδρόγειες σφαίρες. Ο στόχος ήταν μια ενιαία συσκευασία με πολλούς και ωραίους χάρτες που να ικανοποιούν τη μεγάλη ζήτηση της πελατείας (Λιβιεράτος Ε., 2007, Καραγιαννίδης Ι., 2008).

Α.2.9 Η χαρτογραφία το 18ο αιώνα

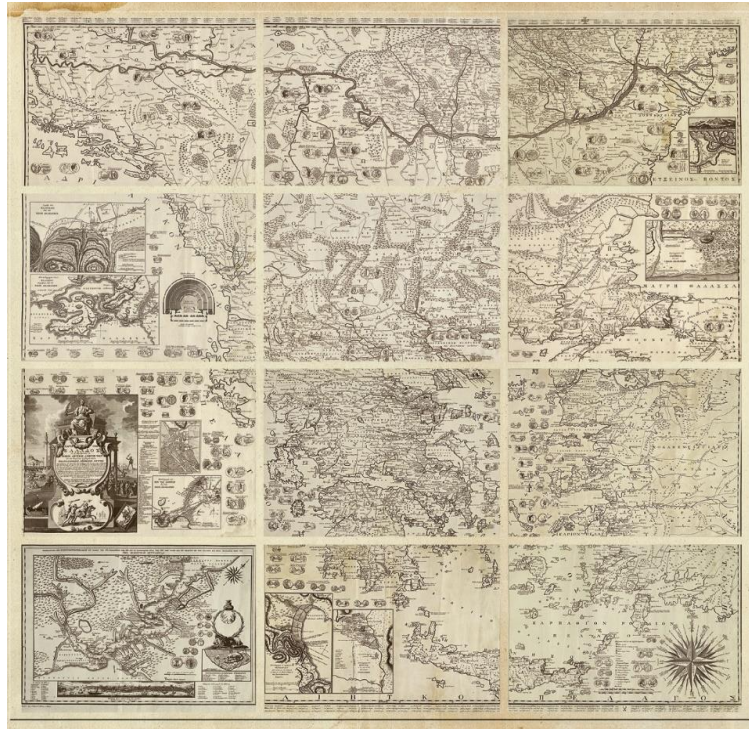
Η Σύγχρονη Εποχή της Χαρτογραφίας ξεκινά από τα μέσα του 18ου αιώνα, ο οποίος θεωρείται «ο αιώνας του πνεύματος», καθώς όλες οι μετρήσεις και οι χαρτογραφικές

εργασίες γίνονται πλέον με ακριβείς επιστημονικές μεθόδους, με τη βοήθεια νέων οπτικών οργάνων και την ανακάλυψη του χρονομέτρου για τον υπολογισμό του γεωγραφικού μήκους. Παράλληλα τον 18ο αιώνα, μέσα από μεγάλης κλίμακας, σχεδόν συνεχείς πολέμους, αρχίζουν να συγκροτούνται στην Ευρώπη οι μεγάλες δυνάμεις. Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις δεν μπορούσαν να σχεδιαστούν και να συντονιστούν χωρίς λεπτομερείς και ακριβείς χάρτες. Έτσι, η παραγωγή χαρτών αντιμετωπίστηκε σε εθνική πλέον βάση με ίδρυση στρατιωτικών χαρτογραφικών υπηρεσιών, οι οποίες ξεκίνησαν τοπογραφικές αποτυπώσεις εθνικής κλίμακας και αντίστοιχες χαρτογραφήσεις.

Το 18ο αιώνα η Γαλλία, η Μεγάλη Βρετανία, και τα γερμανικά κρατίδια έστρεψαν την προσοχή τους στις χαρτογραφήσεις ακριβείας για οικονομικούς και κυρίως στρατιωτικούς σκοπούς. Η Πρωσία εκδίδει το «Χάρτη του Επιτελείου», ένα είδος απόρρητου χάρτη για περιορισμένη χρήση. Το πρωσικό παράδειγμα ακολούθησε τόσο η Αυστρο – Ουγγαρία, όσο και η Ρωσία με τις μεταρρυθμίσεις του Μεγάλου Πέτρου, ενώ ιδρύονται πολλές Χαρτογραφικές και γεωγραφικές υπηρεσίες (Λιβιεράτος Ε., 2007, Κοτζαμανίδου Μ., 2021).

Για την ελληνική χαρτογραφία ο 18ος αιώνας σηματοδοτείται από τη Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή (1796-1797) (εικ. 14), έναν δωδεκάφυλλο χάρτη μεγάλων διαστάσεων, ο οποίος τυπώθηκε στη Βιέννη το 1797 και απεικονίζει τον ελλαδικό χώρο, τα παράλια της Μικράς Ασίας και την περιοχή της Βαλκανικής χερσονήσου νοτίως του Δούναβη. Θεωρείται ένα από τα πιο εμβληματικά έργα της ελληνικής χαρτογραφίας και του Διαφωτισμού (Λιβιεράτος Ε., 2012).

Εικ.14: Η Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή (1796-1797)

(Πηγή: <https://www.archaiologia.gr/blog/2012/08/>)

A.2.10 Η χαρτογραφία τον 19^ο αιώνα

Κατά το 19ο αιώνα ο δυτικός πολιτισμός επεκτείνεται σχεδόν σε ολόκληρο τον κόσμο με εξαίρεση την Ιαπωνία και την Κίνα και κάποιων μικρών κρατών. Όλες σχεδόν οι χώρες ήταν κάτω από την κυριαρχία άμεση ή έμμεση των Ευρωπαίων ή των απογόνων τους. Οι αποικίες, που τον προηγούμενο αιώνα περιορίζονταν σε παράκτιες περιοχές, τώρα επεκτείνονται στο εσωτερικό των ηπείρων. Η προσπάθεια εξερεύνησης του εσωτερικού των ηπείρων είχε ως αποτέλεσμα τις τοπογραφικές αποτυπώσεις των περιοχών αυτών και τη συλλογή πληροφοριών, έτσι ώστε να αρχίσουν να εμφανίζονται χάρτες κρατών, των οποίων ως τότε μόνο τα παράλια ήταν χαρτογραφημένα με ακρίβεια (Hunt, A., 2000).

Επιπλέον σημαντική ήταν η συμβολή της βιομηχανικής επανάστασης και της μηχανής στη χαρτογραφία του 19^{ου} αιώνα. Τα δίκτυα των σιδηροδρόμων χρειάζονταν

αποτυπώσεις ακριβείας που σε πολλές χώρες αποτέλεσαν τη βάση της κατασκευής του χάρτη της χώρας. Η τοποθέτηση υποθαλάσσιων καλωδίων δημιούργησε την ανάγκη αποτύπωσης των βυθών. Τηλεγραφικές γραμμές μετέδιδαν την ώρα του Greenwich σε διάφορες θέσεις, καθιστώντας εύκολο τον προσδιορισμό του γεωγραφικού μήκους.

Η ανάπτυξη της λιθογραφίας, της χαλκογραφίας, της φωτολιθογραφίας και της έγχρωμης τυπογραφίας δημιούργησαν νέας μορφής χάρτες, έγχρωμους, ωραιότερους, αλλά κυρίως μικρότερου κόστους κατασκευής και άρα πιο προσιτούς σε ευρύτερο κοινό.

Ένα άλλο γεγονός του 19ου αιώνα που συνέβαλε στην εξέλιξη της χαρτογραφίας, ήταν η ανάπτυξη των επιστημών, οι οποίες για πρώτη φορά εισήγαγαν το χάρτη ως εργαλείο μελέτης και έρευνας του γνωστικού τους αντικειμένου. Εμφανίζεται, δηλαδή, μια νέα κατηγορία χαρτών που έχει αντικείμενο την απεικόνιση φαινομένων του γεωγραφικού χώρου, όχι κατ' ανάγκη συγκεκριμένων ή ορατών, η οποία μελλοντικά θα δημιουργήσει ένα ιδιαίτερο τομέα της χαρτογραφίας, τη θεματική χαρτογραφία. Στις αρχές του 19ου αιώνα εμφανίζονται οι πρώτοι γεωλογικοί χάρτες και στη συνέχεια, άτλαντες μετεωρολογίας, ωκεανογραφίας, βιολογίας, εθνογραφίας κλπ. Επίσης οι σχολικοί χάρτες και άτλαντες χρησιμοποιούνται σταθερά ως βοηθήματα στην εκπαίδευση.

Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι κατά τον 19ο αιώνα ιδρύονται επίσης διεθνείς γεωγραφικές ενώσεις, οι οποίες οργανώνουν συνέδρια με σκοπό την επίλυση βασικών προβλημάτων της χαρτογραφίας. Ειδικότερα, στο Διεθνές Γεωγραφικό Συνέδριο στην Αμβέρσα το 1871 αποφασίστηκε η καθιέρωση του μεσημβρινού του Γκρήνουιτς ως βασικού κοινού για όλα τα κράτη μεσημβρινού και στο ίδιο Συνέδριο, στη Βέρνη το 1891, προτάθηκε η κατάρτιση ενός «Παγκόσμιου Χάρτη» κλίμακας 1:1.000.000. Τέλος, στο Γεωγραφικό Συνέδριο στο Βερολίνο το 1899 αποφασίστηκε η κατάρτιση του «Παγκόσμιου Βυθομετρικού Χάρτη των Ωκεανών».

A.2.11 Η χαρτογραφία τον 20^ο αιώνα

Ο 20ος μπορεί να χαρακτηριστεί ως ο αιώνας των χαρτογραφήσεων σε διεθνές επίπεδο, σε αντίθεση με τον προηγούμενο αιώνα ο οποίος περιορίστηκε σε εθνικό επίπεδο στον κλάδο της χαρτογραφίας. Στην αλλαγή αυτή συνετέλεσε η εισαγωγή της αεροφωτογραφίας στη μέθοδο κατασκευής του χάρτη, καθώς και οι ανάγκες που δημιουργήθηκαν με τη χρήση του αεροπλάνου στην ανάπτυξη των διακρατικών εμπορικών συναλλαγών και γενικά των μετακινήσεων. Παράλληλα με τη φωτογραφία, η συνεχής εξέλιξη της φωτολιθογραφίας και της φωτοχαρακτικής έχουν συνεχή επίδραση στην ποιότητα των παραγομένων χαρτών καθώς επίσης και η ανάπτυξη των συστημάτων offset.

Ωστόσο το πιο βασικό γεγονός που αποτέλεσε την επανάσταση στη χαρτογραφία, όπως άλλωστε και στις υπόλοιπες επιστήμες, ήταν η εμφάνιση του ηλεκτρονικού υπολογιστή. Η συνεχής εξέλιξη των ηλεκτρονικών τεχνικών εξοπλισμών και λογισμικών έχει επιφέρει ριζικές αλλαγές σε όλα τα στάδια της χαρτογραφικής διαδικασίας – συλλογή, επεξεργασία και απόδοση. Οι αλλαγές αυτές συχνά επιδρούν σε αρχές και κανόνες καθιερωμένους και θεσμοθετημένους κατά τη διάρκεια της μακρόχρονης εξέλιξης της χαρτογραφίας, όπως αλλαγές στο μέσο απόδοσης του χάρτη, που από σχέδιο σε χαρτί γίνεται εικόνα σε οθόνη υπολογιστή, στο τρόπο σχεδίασης του και στα μέσα εκτύπωσης του με τη διάδοση των εκτυπωτών Laser (Hunt, A.,2000).

Οι περισσότεροι χάρτες κατασκευάζονται για να εξυπηρετήσουν ταυτόχρονα αρκετούς στόχους. Ωστόσο, η ιστορία της χαρτογραφίας αποδεικνύει ότι πολλοί χάρτες σχεδιάστηκαν για να επιτελέσουν σκοπούς διαφορετικούς από όσους αναφέρθηκαν και μη σχετιζόμενους με τη γεωγραφική απεικόνιση αυτή καθ' αυτή.

Ο Peter Barber στο έργο του «Το βιβλίο των χαρτών» περιλαμβάνει ποικίλους χάρτες που χρονολογούνται από το 1.500 π.Χ. μέχρι και το 2005, διαπιστώνοντας τους σκοπούς για τους οποίους κατασκευάστηκαν: χάρτες - αφιερώματα σε θεούς ή βασιλιάδες, χάρτες – εγκυκλοπαίδειες, πορτολάνοι και ναυτικοί χάρτες υψηλής ακρίβειας, χάρτες – διαγράμματα πόλεων, διακοσμητικοί χάρτες τοίχου, σατιρικοί χάρτες που εξυπηρετούν πολιτικές σκοπιμότητες, προπαγανδιστικοί χάρτες αλλά και χάρτες για στρατιωτική ή πολεμική χρήση (Barber P., 2006).

Η ευρεία ανάπτυξη των χαρτών, το 18ο αιώνα συνδέεται με την πολιτική εξουσία, την αποικιοκρατική εξόρμηση, την ευρωκεντρική αντίληψη του κόσμου και την εθνικιστική ιδεολογία. Τον 19ο αιώνα, ο ανταγωνισμός των Μεγάλων Δυνάμεων και η διάχυση του εθνικισμού συντέλεσαν στη δημιουργία γελοιογραφικών/σατιρικών χαρτών, με σκοπό τη μείωση του αντιπάλου, ενώ με τους Παγκόσμιους Πολέμους και κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου τον 20ο αιώνα κατασκευάστηκαν προπαγανδιστικοί χάρτες τόσο από τη Σοβιετική Ένωση όσο και από τις ΗΠΑ.

Οι χάρτες αποτελούν οπτικά τεχνουργήματα του τρόπου που οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τον κόσμο, εξυπηρετώντας οικονομικούς, στρατιωτικούς και πολιτικούς σκοπούς. Αποτελούν εργαλεία που αντικατοπτρίζουν μια συγκεκριμένη θέαση του κόσμου, ερμηνείες και εικόνες της εποχής τους, αλλά και μαρτυρίες της ανθρώπινης περιπέτειας στο πέρασμα του χρόνου.

Οι χάρτες, επομένως, δεν αποτελούν απλώς φυσικές και αντικειμενικές αναπαραστάσεις του κόσμου, αλλά κοινωνικές κατασκευές που έχουν τη δύναμη να δρουν πολιτικά (Δημοσθένους, 2008, Κοτζαμανίδου Μ., 2021).

Η δύναμη και η επιρροή τους πηγάζει από την ευρεία χρήση τους από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, την κυβέρνηση και την εκπαίδευση.

Από αυτούς που κρέμονται στις σχολικές αίθουσες κι εκείνους που χρησιμοποιούν τα ΜΜΕ για ενημερωτικούς και διαφημιστικούς σκοπούς μέχρι τους στρατηγικούς χάρτες που χρησιμοποιούν οι ιθύνοντες στην κυβέρνηση και θεσμοί, όπως η Ε.Ε. και το ΝΑΤΟ, οι χάρτες κατακλύζουν την καθημερινότητα της κοινωνίας μας (Fotiadis P., 2008 – 2009).

Η ιδεολογική χρήση των χαρτών ενισχύθηκε από τις περίτεχνες διακοσμήσεις που τους πλαισίωσαν, ιδιαίτερα από την εποχή της Αναγέννησης. Τα διακοσμημένα εξώφυλλα ατλάντων, οι ασπίδες, τα βασιλικά πορτραίτα κι εμβλήματα και τα κάθε είδους κομψοτεχνήματα συνέβαλλαν στη διάδοση πολιτικών μηνυμάτων, στην προσήλωση σε σημαντικά πρόσωπα (π.χ. βασιλείς) και στην άσκηση δύναμης, επιρροής κι εξουσίας. «Οι χάρτες δεν αποτελούν ούτε καθρέφτες της φύσης, ούτε ουδέτερους φορείς των παγκόσμιων αληθειών. Είναι αφηγήσεις που έχουν σκοπό, ιστορίες με πρόγραμμα. Περιέχουν αποσιωπήσεις, όπως και διαρθρώσεις, μυστικά αλλά και γνώση, ψέματα όπως και αλήθεια» (Short J., 2003)

A3. Η χρήση των χαρτών στην εκπαίδευση

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ο χάρτης αποτελεί ένα μέσο συμβολικής αναπαράστασης του γεωγραφικού χώρου και ένα μέσο μετάδοσης νοημάτων. Πρόκειται για ένα πολυσύνθετο εργαλείο κατά τη χρήση του οποίου, ο εκάστοτε χρήστης διαβάζει τα σύμβολα και τα σημεία που του υποδεικνύει ο χάρτης ανάλογα με τη συγκυρία, τη συνθήκη και την οπτική. Στον χώρο της εκπαίδευσης ο χάρτης είναι ένα εργαλείο το οποίο φέρει πολλές σημασίες και χρησιμοποιείται σε ευρεία τάξη πραγμάτων. Ειδικότερα στα μαθήματα της Γεωγραφίας και της Ιστορίας, για τα οποία θα γίνει λόγος παρακάτω, ο χάρτης είναι το σημαντικότερο μέσο για τη διδασκαλία των εννοιών του μαθήματος και την βελτίωση της απόκτησης γνώσης.

Οι χάρτες είναι πολύπλοκοι, ισχυροί και ενδιαφέροντες κόμβοι πληροφοριών. Η δομή τους αποτελείται από αρχές που είναι τόσο συμπαγείς όσο και αφηρημένες. Είναι συμπαγείς από την άποψη ότι οι χάρτες αναπαριστούν τον πραγματικό κόσμο με ένα κλιμακωτό τρόπο και αφηρημένες καθώς αυθαίρετα αναπαριστούν διαφορετικά επίπεδα γενικεύσεων, απτών και μη, αντικειμένων του κόσμου (Anderson 1985, Bluestein and Acredolo 1979, Monmonier 1991, Sanford 1982).

Οι χάρτες δημιουργούν νόημα αναπαριστώντας τον κόσμο με γραφική μορφή και με ποικιλία κωδίκων και χαρτογραφικών συμβάσεων, όπως ο συμβολισμός, η μικρογραφία, τα χρώματα κλπ. Ο ρόλος τους είναι κριτικής σημασίας, αφού δημιουργούν νοηματοδοτήσεις ανάλογα με τους υποκειμενικούς τους κώδικες, τον τρόπο που εκπαιδεύτηκαν πάνω σε χαρτογραφικά θέματα και τις αφηγήσεις που προβάλλουν. Επομένως το μήνυμα που εξάγεται προκύπτει από το συνδυασμό της χαρτογραφικής εικόνας, της προηγούμενης γνώσης που φέρει ο αναγνώστης και της κυρίαρχης κοινωνικής ιδεολογίας που επικρατεί τη δεδομένη χρονική στιγμή (Fotiadis P., 2008 – 2009).

Οι αναπαραστάσεις στο χάρτη, όσον αφορά τον τρόπο που μεταδίδουν το νόημα, γίνονται κατανοητές υπό το πρίσμα των θεωρητικών παραδοχών της σημειωτικής και επιπλέον κινητοποιούν στο θεατή μια σειρά νευρολογικών και γνωστικών διεργασιών προκειμένου να τους αποδοθεί συγκεκριμένο νόημα. Επομένως, οι θεωρίες της γνωστικής ψυχολογίας, της σημειωτικής και της φυσιολογίας δάνεισαν τα ερμηνευτικά τους εργαλεία στη χαρτογραφία.

Είναι γεγονός ότι οι χάρτες αντιμετωπίζονται ως μέρος ενός επικοινωνιακού συστήματος στο οποίο οι σχέσεις μεταξύ της δημιουργίας του χάρτη, ως συνόλου διαδικασιών από τη μια, και της απόκτησης της πληροφορίας και του προσδιορισμού τους από το χρήστη από την άλλη, είναι αναμφισβήτητα σημαντικά σημεία για την κατανόηση των χαρτών και του τρόπου λειτουργίας τους.

Η πληροφορία στους χάρτες μεταδίδεται με ποικίλους τρόπους (γλωσσικούς, συμβολικούς, εικονιστικούς, γραφικούς), άλλοτε κατά τρόπο διακριτό ή συγκαλυμμένο και άλλοτε σε συνθέσεις των δύο ή περισσότερων τρόπων. Οι χάρτες αξιοποιούν τους κανόνες που διέπουν την οπτική επικοινωνία και τις συμβάσεις των γραφικών για να παραγάγουν νόημα. Η κατανόηση του τρόπου που οι χάρτες παράγουν νόημα προϋποθέτει αντίστοιχη κατανόηση της φύσης των σημείων σ' αυτόν και των παραγόντων που παρεμβαίνουν στο γεγονός της οπτικής επικοινωνίας που συντελείται. Οι χρήστες των χαρτών οφείλουν να γνωρίζουν αυτούς τους κανόνες και τις συμφωνημένες συμβάσεις προκειμένου να τους κατανοήσουν, να αναγνωρίζουν τους ποικίλους τρόπους με τους οποίους αποτυπώνεται και συντίθεται το νόημα, καθώς και να διαθέτουν τις αναλυτικές δεξιότητες που θα το καταστήσουν κατανοητό σ' αυτούς. Επομένως, η γνώση της χαρτογραφικής γλώσσας και της γραμματικής της είναι απαραίτητη για την επικοινωνία της χωρικής πληροφορίας που μεταδίδεται ποικιλοτρόπως μέσω αυτών. Το είδος της ανάγνωσης και του νοήματος που θα παραχθεί από το δυνητικό χρήστη χαρτών καθορίζουν παράγοντες συμβάσεων, σύνθεσης και πλαισίου. Ο χάρτης αρχίζει να αποκτά σημασία από τη στιγμή που ο χρήστης αποδομεί το χάρτη στα επιμέρους δομικά στοιχεία που τον συνθέτουν, επιχειρεί να τα ερμηνεύσει και προβαίνει σε συσχετισμούς μεταξύ τους.

Οι χάρτες κατέχουν περίοπτη θέση σε κάθε σχολική αίθουσα. Ιστορικοί χάρτες μπορούν να εντοπιστούν σε πολλαπλές σχολικές μονάδες και να αξιοποιηθούν ανάλογα με τις απαιτήσεις του εκάστοτε μαθήματος. Οι σχολικοί χάρτες προσφέρουν στο χρήστη τη δυνατότητα να προσεγγίσει το γεωγραφικό χώρο σε όλες τις εκφάνσεις, να γνωρίσει για τις μεταβολές που προκάλεσαν ενδογενείς ή εξωγενείς παράγοντες στην επιφάνεια της γης αλλά και να βγάλει συμπεράσματα για την κατανομή ποικίλων φαινομένων του φυσικού, βιολογικού και κοινωνικού περιβάλλοντος (Κατσίκης Α., 2004).

Η αξιοποίησή τους παρέχει τα μέσα για την κατανόηση των γεγονότων, την τεκμηρίωση των αντιλήψεων, καθώς και την αισθητοποίηση της ιστορικής αφήγησης, μέσα από τη διέγερση του ενδιαφέροντος. Τα παιδιά αναπτύσσουν μια φιλική στάση

απέναντι στους χάρτες, από τους οποίους μπορούν να αντλήσουν ποικίλες πληροφορίες αρκεί να είναι σε θέση να τους διαβάσουν σωστά και να τους αποκωδικοποιήσουν (Μαυροσκούφης, Δ., 2015, Μαυροσκούφης 2016).

Στη σχολική ηλικία και μετέπειτα τα παιδιά εκλαμβάνουν τους χάρτες ως εικονικές αναπαραστάσεις (representation) και ως απεικόνιση του κόσμου (location) γενικά, και σταδιακά αναγνωρίζουν στους χάρτες επιμέρους τοποθεσίες (χώρες, ήπειροι, γεωγραφικές περιοχές). Επίσης σε μεγαλύτερες ηλικίες και σε πολύ μικρό ποσοστό, θεωρούν τους χάρτες ως πληροφοριακή πηγή (geographic information) για γεωγραφικά φαινόμενα (π.χ. το κλίμα) ή ως εργαλείο (tool).

Ειδικότερα, διαπιστώθηκε ότι τα παιδιά, πριν την έναρξη της τυπικής διδασκαλίας χαρτών, στο πλαίσιο των κοινωνικών επιστημών (Γεωγραφία), και κατά τα πρώιμα βήματα της ενασχόλησής τους με χάρτες, έρχονται σε επαφή μ' αυτούς (Blades & Spencer, 1987), σχεδιάζουν, αλλά δεν τους χρησιμοποιούν ουσιαστικά και δηλώνουν στην πλειοψηφία τους ότι αυτοί τους ελκύουν. Ωστόσο, στη σχολική ηλικία, όταν προβλέπονται αρκετές εργασίες με χάρτες δηλώνουν απλά ότι τούς αρέσουν, ενώ παρατηρείται μια μείωση του ενδιαφέροντος για τους χάρτες στις μεγάλες ηλικίες, αιτιολογώντας τη στάση τους ως απόρροια της δυσκολίας που ενέχουν οι χάρτες σχετικά με την κατανόηση, τη σύγκριση και την πλήξη που τους προκαλεί η χρήση τους, καθώς και η σύνθετη δομή τους (Anderson, 1996, Livni and Bar, 1999).

Η ικανότητα του παιδιού να αξιοποιεί τις έννοιες και δεξιότητες που σχετίζονται με την χρήση χαρτών (κλίμακα, συμβολισμός, γενίκευση, προσανατολισμός), σε συνδυασμό με την κατάκτηση της έννοιας των χαρτών ως οπτικών αναπαραστάσεων της πραγματικότητας που μας περιβάλλει, καθορίζει το είδος της πληροφορίας που αντιλαμβάνεται και εξάγει το παιδί από ένα χάρτη. Η πλειοψηφία των παιδιών φαίνεται να ελκύεται από τους χάρτες ως εργαλεία πλοήγησης στο χώρο και προσανατολισμού σ' αυτόν (Γκόρια και Παπαδοπούλου, 2010, και Γκόρια Σ, 2014).

Σύμφωνα με την Σ. Γκόρια (2014), τα παιδιά αντιλαμβάνονται τους χάρτες ως εργαλεία πλοήγησης και προσανατολισμού στο χώρο. Η πρώιμη εισαγωγή στη χρήση χαρτών οδηγεί στη διαμόρφωση θετικών στάσεων απέναντι στη χρήση χαρτών, οι οποίες σταδιακά αντικαθίστανται από αρνητικές στάσεις, καθώς αυξάνεται η δυσκολία που συνεπάγονται συγκεκριμένα έργα που εμπλέκουν τη χρήση χαρτών. Τα παιδιά μικρής ηλικίας είναι σε θέση να αξιοποιούν και να χειρίζονται απλούς χάρτες και αεροφωτογραφίες, αναγνωρίζουν εξέχοντα χαρακτηριστικά σ' αυτούς, σχεδιάζουν διαδρομές, ενώ διαθέτουν ελάχιστη κατανόηση της χωρικής αντιστοιχίας του χάρτη

και της πραγματικότητας και της οπτικής των χαρτογράφων. Για την αναγνώριση και τη νοηματοδότηση των χαρτογραφικών σημείων τα παιδιά αξιοποιούν, κυρίως την οπτική μεταβλητή του σχήματος και τη μεταφορά γνώσεων από άλλο πλαίσιο στο νέο πεδίο, ενώ τα χαρτογραφικά σημεία που αναπαριστούν τα βασικά χαρακτηριστικά είναι ευκολότερα αναγνωρίσιμα από τις μικρές ηλικίες.

Ο χάρτης αποτελεί ένα οπτικό ερέθισμα με κινητήρια δύναμη την εικόνα. Η εικόνα συνιστά ένα σύστημα εναλλακτικής νοηματοδότησης του κόσμου. Η γλώσσα της εικόνας για να γίνει καταληπτή απαιτεί τη συμμετοχή του θεατή της σε μια διαδικασία οργάνωσης και αφομοίωσης των αντιληπτικών δεδομένων σ' ένα οργανικό σύνολο, που θα της προσδώσει νόημα και θα μεταδώσει την πληροφορία που εμπεριέχει (Γκόρια Σ., 2014).

Μέσα από την αλληλεπίδραση με τους χάρτες οι μαθητές/τριες προσεγγίζουν τις βασικές έννοιες του χάρτη και καλλιεργούν τις απαραίτητες δεξιότητες αναγνώρισης, συλλογής και αξιολόγησης γεωγραφικών πληροφοριών. Η βελτίωση των δεξιοτήτων ανάγνωσης, ανάλυσης και ερμηνείας των χαρτών για την κατανόηση του νοήματός του επέρχεται μέσα από προγραμματισμένη διδασκαλία και εξάσκηση.

Για την κατανόηση των χαρτών οι μαθητές/τριες πρέπει να έχουν λάβει γνώση ενός μοναδικού σημειογραφικού συστήματος και την ικανότητα χρήσης προβολών στα πλαίσια του συστήματος αυτού, προκειμένου να δημιουργηθούν πολύπλοκα συμπεράσματα (Gregg & Leinhardt, 1994). Αυτό το σύστημα γνώσεων θα τους επιτρέψει να λαμβάνουν υπόψη τους τις ερμηνείες και τις προβλέψεις που προέρχονται από το γεωγραφικό τρόπο σκέψης (Downs et al. 1988, Guelke 1989, James 1962). Επιπλέον αυτό παρέχει στους/στις μαθητές/τριες την ευκαιρία να εντάξουν στα δικά τους νοητικά σχήματα, έννοιες που τις αποκτούν ασκώντας τις δεξιότητες της μελέτης, ερμηνείας και κατασκευής των χαρτών (Κουτσόπουλος και Κλωνάρη, 2002).

Το σημαντικότερο στοιχείο που χαρακτηρίζει τις χαρτογραφικές απεικονίσεις κάθε είδους είναι ο μεγάλος όγκος στοιχείων και πληροφοριών σε συμπυκνωμένη μορφή, καθιστώντας έτσι δυνατή την άμεση και ταχεία πρόσβαση στη γεωγραφική γνώση. Αυτό το πλεονέκτημα αιτιολογεί την ευρεία προτίμηση του χάρτη ανάμεσα στα διάφορα οπτικά μέσα που αποτυπώνουν γεωγραφικές πληροφορίες.

Η εξέλιξη των χαρτών και της χαρτογραφίας φανερώνει μια ποικιλία χαρακτηριστικών που χρησιμοποιήθηκαν στη δημιουργία χιλιάδων χαρτών στο πέρασμα των αιώνων, σε σχέση με τις κοινωνικο - πολιτισμικές, οικονομικές και πολιτικές συνθήκες της εκάστοτε περιόδου. Σύμφωνα με τους καθηγητές της Χαρτογραφίας και Γεωγραφίας

Robinson, Morrison, Muehrcke, Kimerling, Gupstill (2002), παρά την ευρεία ποικιλία υπάρχουν ορισμένα κοινά βασικά στοιχεία.

Όλοι οι χάρτες ασχολούνται με δύο εκφάνσεις της πραγματικότητας: τις γεωγραφικές θέσεις – σημεία στο χώρο και τα ποιοτικά ή ποσοτικά χαρακτηριστικά. Η ταυτότητα κάθε χάρτη γίνεται φανερή από τον τίτλο, όπου αναγράφεται η απεικονιζόμενη περιοχή ή το θέμα του, και το πλαίσιο του υπομνήματος, όπου επεξηγούνται οι πληροφορίες των συμβόλων του χάρτη. Στα βασικά κοινά χαρακτηριστικά των χαρτών συμπεριλαμβάνονται η πυξίδα προσανατολισμού με τα σημεία του ορίζοντα, τα σύμβολα – γραφικά στοιχεία που αποδίδουν τα στοιχεία της πραγματικότητας και η κλίμακα, η οποία αποτελεί μια καθορισμένη αναλογία διαστάσεων ανάμεσα στην πραγματικότητα και το χάρτη.

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι η ερμηνεία και η ανάγνωση των χαρτών δεν είναι μία απλή και συνηθισμένη διαδικασία για έναν άνθρωπο, πόσο μάλλον για ένα παιδί. Προκειμένου οι μαθητές/τριες να μπορέσουν να κατανοήσουν τους χάρτες, πρέπει να μάθουν ένα καινούργιο αναπαραστατικό σύστημα, το οποίο είναι μη γραμμικό, πολυεπίπεδο και γεωμετρικό. Αυτό το αναπαραστατικό σύστημα είναι πολύ διαφορετικό από τα παραδοσιακά αναπαραστατικά συστήματα που έχουν διδαχθεί στο εκπαιδευτικό σύστημα, όπως το αλφάβητο και η αριθμητική (Leinhardt, Stainton, Bausmith, 1998).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β: Σατιρικοί χάρτες

Β.1. Ιστορική αναδρομή εμφάνισης των σατιρικών χαρτών

Με τη χρήση της χαρτογραφικής απεικόνισης ή με άλλοθι τον χάρτη ο σατιρικός σχολιασμός ιστορικών ή επίκαιρων γεγονότων είναι αρκετά γνωστός και διαδεδομένος στην ιστορία και την πρακτική της χαρτογραφίας, ως σατιρικές χαρτογραφικές «αναμορφώσεις», αλλά και της σκιτσογραφίας και της οπτικής επικοινωνίας των ιδεών.

Οι σατιρικοί - χιουμοριστικοί χάρτες, γνωστοί και ως χάρτες καρικατούρας, εικονογραφικοί χάρτες ή χαρτογραφικές καρικατούρες, αποτελούν ένα πολύ ενδιαφέρον αντικείμενο της χαρτογραφικής κληρονομιάς, αλλά είναι και αντικείμενο των ανθρωπιστικών, κοινωνικών και πολιτικών επιστημών, της γεωπολιτικής και των διεθνών σχέσεων, της οπτικής επικοινωνίας και του πολιτικού μηνύματος. Εμφανίστηκαν ως μια δημιουργική απόκλιση από την παραδοσιακή παραγωγή χαρτών και αναδείχθηκαν σε δημοφιλές μέσο γελοιογραφικού σχολιασμού της πολιτικής επικαιρότητας κατά τον 19ο και 20ο αιώνα, με σημείο καμπής τα γεγονότα του Α' Π.Π. Πρόκειται για χιουμοριστικές συνθέσεις που περιλαμβάνουν εθνικές καρικατούρες. Διακρίνονται από μία πυκνότητα μηνυμάτων τα οποία έχουν στόχο να αποτυπώσουν εύληπτα και συνοπτικά τις πολύπλοκες διακρατικές σχέσεις. Έχουν έντονα πολιτικό χαρακτήρα και συνοδεύονται από επεξηγηματικά κείμενα που διευκολύνουν την κατανόησή τους (Σουκάκος Π., 2019).

Το είδος των σατιρικών χαρτών μπορεί να εντοπιστεί στους αρχαίους πολιτισμούς όπου η χαρτογράφηση διαπνεόταν από θρησκευτικούς, μυθολογικούς και πολιτικούς συμβολισμούς. Ωστόσο, μόλις στην Αναγέννηση οι χάρτες άρχισαν να ενσωματώνουν στοιχεία σάτιρας. Με τις ανακαλύψεις νέων χωρών και της τυπογραφίας, οι σατιρικοί χάρτες απέκτησαν εξέχουσα θέση ως μέσο γελοιοποίησης των πολιτικών αντιπάλων, κριτικής των αντίπαλων εθνών και διακωμώδησης των κοινωνικών προτύπων.

Οι σατιρικοί χάρτες είναι μια μοναδική μορφή καλλιτεχνικής έκφρασης με έντονα συμβολικό χαρακτήρα που συνδυάζει το χιούμορ, τον κοινωνικό σχολιασμό και τη χαρτογραφία. Μέσω έξυπνων και συχνά υπερβολικών απεικονίσεων και γεωγραφικών χαρακτηριστικών, οι χάρτες αυτοί χρησιμεύουν ως αντανάκλαση των αξιών της κοινωνίας, της πολιτικής δυναμικής και των πολιτισμικών αποχρώσεων. Από την

εμφάνισή τους, οι σατιρικοί χάρτες έχουν εξελιχθεί από απλά αστεία σχέδια σε εξελιγμένες κριτικές, ρίχνοντας φως σε διάφορες πτυχές της ανθρώπινης εμπειρίας.

Αυτοί οι χάρτες χρησιμοποιούν οπτικά και κειμενικά στοιχεία για να υπερβάλλουν ή να διαστρεβλώσουν γεωγραφικά ή πολιτισμικά χαρακτηριστικά, ιστορικά γεγονότα και πολιτικές καταστάσεις για κωμικό ή σατιρικό αποτέλεσμα. Ως ένα ιδιαίτερο είδος χαρτογραφίας, χρησιμεύουν ως καλλιτεχνικό μέσο για τη μετάδοση κοινωνικών, πολιτικών ή πολιτιστικών σχολίων μέσω της παιγνιώδους υπερβολής και διαστρέβλωσης των γεωγραφικών χαρακτηριστικών. Έχουν σαφώς προπαγανδιστικό χαρακτήρα που αναμιγνύει εξίσου πνεύμα και καυστικότητα, βασισμένο σε εύκολα αναγνωρίσιμα εθνικά στερεότυπα. Αυτοί οι χάρτες επενδύουν στην παραμόρφωση, στον εξωραϊσμό και στο χιούμορ για να μεταφέρουν μια βαθύτερη αφήγηση για τον κόσμο που αναπαριστούν. Πρωταρχικός σκοπός τους είναι να διασκεδάσουν, να προκαλέσουν σκέψεις και συχνά να επικρίνουν τα επικρατούντα κοινωνικά πρότυπα, τα πολιτικά πρόσωπα ή τα ιστορικά γεγονότα, με όχημά τους τη σάτιρα (Σουκάκος Π., 2019).

Η δύναμή τους βασίζεται στην ικανότητα κριτικής στα όρια των επιστημονικών χαρτών, χωρίς να απαιτούν να είναι αντικειμενικοί. Με αυτή την διάσταση, οι χιουμοριστικοί χάρτες μπορούν να φέρουν νέες προοπτικές στην πληροφορία των χαρτών και να συμβάλουν στην εξέλιξη μιας πολλαπλής ταυτότητας της χαρτογραφίας, δείχνοντας ότι ο χάρτης είναι μια ανθρώπινη κατασκευή (Edney, M.H., 1996).

Οι χιουμοριστικοί χάρτες δεν είναι αποκλειστικό προϊόν του 19ου αιώνα, κατά τον οποίον αναδείχθηκαν και έγιναν δημοφιλείς. Η ιστορία τους αρχίζει τον 13ο αιώνα, όταν ένας μοναχός δημιούργησε ένα χαρτογραφικό έργο, αρκετά τολμηρό, για την εποχή του. Ο Oricinus de Canistris ένας Ιταλός κληρικός και χαρτογράφος, έμεινε στην ιστορία ως «ο παλαβός των χαρτών» αφού ο ίδιος σχεδίασε κάτι σαν μαγική εικόνα, ανθρωπόμορφους χάρτες της Ευρώπης γύρω από τη Μεσόγειο, με πολύ ιδιαίτερες θρησκευτικές, μυστικιστικές και γεωγραφικές αναφορές καθώς και ηθικές παραβολές. Ακόμη έμεινε γνωστός για τους πολύπλοκους "Παγκόσμιους Χάρτες" του, οι οποίοι δεν αποτελούν γεωγραφικές αναπαραστάσεις με την παραδοσιακή έννοια αλλά προσομοιάζουν στα χαρτογραφικά πρότυπα των πορτολάνων ναυτικών χαρτών παρά στα τότε κυρίαρχα χριστιανικά χαρτογραφικά πρότυπα των Orbis Terrarum (OT) ή των παραλλαγών τους.

Η χρήση των αναμορφωμένων χαρτών ως μέσο σατιρικής αλληγορίας με σκοπό να μεταφερθεί κριτικός, κοινωνικός και πολιτικός σχολιασμός παρατηρούμε ότι συμβαίνει ήδη από τον 13ο-14ο αιώνα (Λιβιεράτος Ε., 2020, Λιβιεράτος Ε., 2022 & Uebel M., 2018).

Το πιο διάσημο έργο του Oricinus, η "Charta Rogeriana"(εικ. 15), αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα του ιδιαίτερου ύφους του, το οποίο χρονολογείται το 1334 και παρουσιάζει ένα μείγμα γεωγραφικών στοιχείων και εσωτερικού συμβολισμού. Η Ιερουσαλήμ απεικονίζεται στο κέντρο, συμβολίζοντας το πνευματικό ταξίδι, ενώ οι παραμορφωμένες ακτογραμμές και οι διαπλεκόμενοι ποταμοί αντιπροσωπεύουν την πολυπλοκότητα της ανθρώπινης εμπειρίας.

Η "Charta Rogeriana" είναι μια οπτική αναπαράσταση των εσωτερικών σκέψεων και αγώνων του Oricinus, αναδεικνύοντας την πίστη του στη διασύνδεση όλων των πραγμάτων, συνδυάζοντας τη γεωγραφία, τη θεολογία και την προσωπική ενδοσκόπηση. Οι χάρτες του Oricinus είναι μια απόδειξη της δύναμης της χαρτογραφίας ως μέσου έκφρασης του άυλου και κατανόησης του κόσμου, τόσο σε φυσικό όσο και σε μεταφυσικό επίπεδο.

Εικ.15: Charta Rogeriana

(Πηγή: S. Caquard and Cl. Dormann (2013), *Humorous Maps: Explorations of an Alternative Cartography*, επίσης βλ. Σουκάκος Α. (2019), 120 Σατιρικοί χάρτες ιστορικές και σατιρικές καταγραφές της Ευρώπης (19^{ος}-21^{ος} αι.), εκδόσεις. Μίλητος.)

Ύστερα από τα περίπλοκα έργα του Oricinus φαίνεται ότι η σάτιρα και η αλληγορία ενισχύονται ακόμα περισσότερο από την Αναγέννηση μέχρι τη Ναπολέοντεια αναταραχή της Ευρώπης. Στα τέλη του 18ου αιώνα ως τις αρχές του 19ου αιώνα, έχουμε εξαιρετικά παραδείγματα σατιρικής χαρτογραφίας. Η πλειοψηφία των χαρτών χρονολογείται μεταξύ 1854-1915 και εστιάζεται κυρίως στην ήπειρο της Ευρώπης. Πρωταγωνιστές στον χάρτη είναι ανθρώπινα σώματα και πρόσωπα, ζώα της ξηράς, του αέρα και της θάλασσας, με διάφορους συμβολισμούς, κρυφά μηνύματα και αλληγορικά σημεία, θυμίζοντας τους μεσαιωνικούς χάρτες. Γι' αυτόν το λόγο, το είδος των σατιρικών χαρτών είναι ακόμη τόσο ενδιαφέρον και ελκυστικό. Τα σύμβολα και οι φιγούρες που χρησιμοποιούνται σε ορισμένους χάρτες, ακολουθούν ένα συγκεκριμένο μοτίβο και επαναλαμβάνονται από χάρτη σε χάρτη, από δημιουργό σε δημιουργό και από εποχή σε εποχή. Αυτό γίνεται ώστε το κοινό και ο αναγνώστης να μπορούν να 'διαβάσουν' τα μηνύματα πίσω από τις εικόνες, χωρίς να χρειάζονται λέξεις (Caquard S. and Dormann Cl., 2013, Σουκάκος Π., 2019).

Με άλλα λόγια, η «ανάγνωσή» τους και η πρόσληψη του μηνύματος που μεταφέρουν γίνεται κυριολεκτικά «χωρίς λόγια». Αυτό το στοιχείο είναι άλλωστε και το πιο ενδιαφέρον στη σημερινή έρευνα του είδους, όταν η έλλειψη λόγου οδηγεί στην αναζήτηση του ιστορικού υποβάθρου και των πολιτικών-ιδεολογικών προσλαμβανουσών εκείνης της εποχής. Μεγάλο μέρος της δύναμης τους προέρχεται από το γεγονός ότι προκαλούν την λαϊκή αντίληψη, καλώντας μας να τους θεωρήσουμε ισάξιους με κείμενα (Σουκάκος Π., 2019).

Τα σχήματα, τα σύμβολα, οι μορφές και οι φιγούρες που απεικονίζονται στους χιουμοριστικούς χάρτες καθιστούν το είδος σπουδαίο ιστορικό τεκμήριο. Το σατιρικό σκίτσο, κυρίως το «γελοιογραφικό», με την αφηρημένη αναφορά του όρου δημιουργεί και παράγει νόημα και συνειρμούς. Δεν παύουν όμως οι χάρτες αυτοί να αντανακλούν την ιδεολογική συγκρότηση και την κριτική τοποθέτηση του δημιουργού τους απέναντι στα κοινωνικά και πολιτικά πράγματα της εποχής του. Οι σατιρικοί χάρτες δεν προσβλέπουν απαραίτητα στην ιλαρότητα αλλά προσφέρουν και αφορμές για περισυλλογή

και στοχασμό, όπως συνήθως συμβαίνει με τις παλιές πολιτικές γελοιογραφικές παραστάσεις που στον καιρό τους προσέφεραν ιλαρότητα, αλλά ιδωμένες πολύ αργότερα οδηγούν και σε αντίθετα συναισθήματα.

Σύμφωνα με τον Α. Σουκάκο, οι εμπνευστές - κατασκευαστές των σατιρικών χαρτών δεν είναι χαρτογράφοι, με τη στενή ή επιστημονική έννοια του όρου, αλλά σχεδιαστές, σκιτσογράφοι και γελοιογράφοι. Απαλλαγμένοι από χαρτογραφικούς - επιστημονικούς περιορισμούς, σχολιάζουν ή κριτικάρουν πρόσωπα κοινωνικά και πολιτικά, φαινόμενα και σύμβολα, με στόχο την «ενημέρωση» αλλά και την ψυχαγωγία του κοινού. Μερικά χαρακτηριστικά ονόματα δημιουργών είναι οι Paul Hadol, Walter Trier, Walter Emauel, John Henry Amschwitz, Luis Raemakers, Thomas Onwhyn, Maurice Neumont, Hugontin Dimittan, Frederick Rose, McDonald Gill, κ.α. (Σουκάκος Π., 2019, Λιβιεράτος Ε., 2020).

Οι γελοιογράφοι και οι πολιτικοί γελοιογράφοι μπορούν να θεωρηθούν ως πρωτοπόροι της χιουμοριστικής χαρτογραφίας, αντιλαμβανόμενοι το ενδιαφέρον των χαρτών ως πολιτικών εικόνων και την ισχυρή επίδρασή τους στην απεικόνιση πολιτικών δηλώσεων. Σύμφωνα με τον Michel Jouve (1983), οι πολιτικές γελοιογραφίες προέρχονται από την Αγγλία, τον 18^ο αιώνα, και γρήγορα αναπτύχθηκαν λόγω της αυξανόμενης σημασίας τους για πληροφορίες. Η χρήση χαρτών από γελοιογράφους κέρδισε έδαφος τον 19^ο αιώνα, όταν τα σατιρικά σχέδια στις εφημερίδες κυκλοφόρησαν ευρέως.

Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι το είδος των σατιρικών χαρτών είχε εξορισμού μικρή διάρκεια ζωής. Χαρακτηρίζεται από τη φτηνή παραγωγή, τις μεγάλες ποσότητες και τα χαμηλά ποσοστά επιβίωσης. Ακόμη τυπώνονταν πολύ βιαστικά και δημοσιεύονταν στον Τύπο, σε εβδομαδιαία περιοδικά και σε σατιρικά έντυπα, ενώ η πλειοψηφία των καλλιτεχνών που τους έφτιαχναν δεν είχαν την απαιτούμενη κατάρτιση και παιδεία. Σε γενικές γραμμές η χρήση των χαρτών για προπαγανδιστικούς σκοπούς έχασε την παιχνιδιάρικη αίσθησή της μετά το 1915 (Σουκάκος Π., 2019).

Στη διαδεδομένη βιβλιογραφία αναφέρονται συχνά ως εμβληματικά και δημοφιλή παραδείγματα χιουμοριστικής χαρτογραφίας δύο χαρακτηριστικά σατιρικά σχέδια:

Το πρώτο παράδειγμα, στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, τιτλοφορείται ως «Το γλύκισμα των βασιλέων» (εικ.16) από τον Γάλλο δημιουργό Nicolas Noel Le Mire. Στον χάρτη παρουσιάζονται οι 3 ισχυροί ηγεμόνες: ο Φρειδερίκος Β' της Πρωσίας, ο Ιωσήφ Β' των Αψβούργων και η μεγάλη Αικατερίνη της Ρωσίας, οι οποίοι χρησιμοποιούν τον απλωμένο χάρτη για να αποφασίσουν την πρώτη διανομή της Πολωνίας, ως επιδόρπιο.

Στο συγκεκριμένο έργο τα περιβάλλοντα πρόσωπα που ασχολούνται με τον χάρτη, δηλαδή με τη γεωγραφική αναπαράσταση σε αυτόν, είναι εκείνα που υφίστανται το σατιρικό - πολιτικό σχολιασμό του δημιουργού. Το σατιρικό συμφραζόμενο της εικόνας συμπληρώνεται με τον εκθρονισμένο βασιλιά της Πολωνίας, Πονιατόφσκι, να προστατεύει το ετοιμόρροπο στέμμα του.

Ο δημιουργός σατιρίζει το γεγονός ακόμα και με τον τίτλο, ως λογοπαίγνιο, εφόσον παραπέμπει στο όνομα παραδοσιακού γλυκίσματος για τον εορτασμό των Επιφανείων και της ενθύμησης των τριών μάγων, που προσφέρουν στέμμα ως δώρο, στο θείο βρέφος. Το συγκεκριμένο γλύκισμα είναι γνωστό στη μαγειρική παράδοση της Προβηγκίας και γενικά της Νότιας Γαλλίας και συνδέεται με τον θρησκευτικό εορτασμό που προέβλεπε και την αναζήτηση του τυχερού φασολιού, στον κορμό του. Επιπλέον το όνομα του γλυκίσματος στην τοπική διάλεκτο, παραπέμπει σε κορώνα, στο στέμμα των τριών μάγων, όπως αυτό που ο Πονιατόφσκι μάταια προστατεύει από τους τρεις ισχυρούς βασιλιάδες.

Εικ.16: «Το γλύκισμα των βασιλέων»

(Πηγή: <https://www.hartismag.gr/print/19458>)

Η δεύτερη περίπτωση είναι η κλασική γελοιογραφία του γνωστού Άγγλου σκιτσογράφου James Gillray, «Η πουτίγκα με δαμάσκηνα σε κίνδυνο» (εικ.17) των

αρχών του 19ου αιώνα, όταν ο Ναπολέων κυριαρχούσε στην Ευρώπη. Το εμφανές γεωπολιτικό συμφραζόμενο του σκίτσου είναι ο κίνδυνος της οικουμένης από μια αγγλογαλλική συμφωνία διανομής της γης. Στο σκίτσο παρουσιάζεται ο Ναπολέων να γευματίζει με τον πρωθυπουργό Γουίλιαμ Πιτ τεμαχίζοντας την υδρόγειο - πουτίγκα με δαμάσκηνα. Ο Πιτ φαίνεται να τεμαχίζει τους ωκεανούς με μαχαιροπίρουνα ευγενώς και ο Κορσικανός την Ευρώπη με το ξίφος. Η σάτιρα εδώ εμβαθύνει στην πολιτική αλληγορία με βαθύτερα πολιτικά μηνύματα. Η αναμόρφωση των γεωγραφικών εικόνων των χαρτών σε μορφές ανθρώπων και ζώων, καθιερώνει τον ανθρωπομορφισμό και τον ζωομορφισμό στο χαρτογραφικό εσωτερικό είδος, και ο Gillray θα είναι εκείνος που θα δημιουργήσει εξαιρετικά καλλιτεχνικά παραδείγματα, τα οποία σύντομα θα αποκτήσουν μεγάλη διάδοση και δημοφιλία.

Εικ17: «Η πουτίγκα με δαμάσκηνα σε κίνδυνο»

(Πηγή: <https://www.hartismag.gr/print/19458>)

Οι περισσότεροι σατιρικοί χάρτες υπήρξαν παραγωγή των αποκαλούμενων Μεγάλων Δυνάμεων της εποχής, δηλαδή της Γαλλίας, Γερμανίας, Μεγάλης Βρετανίας, Ρωσίας. Εντούτοις, η συμμετοχή και άλλων λιγότερο ισχυρών ευρωπαϊκών κρατών, όπως της Ιταλίας, Ισπανίας, Πορτογαλίας, Ολλανδίας κ.ά., καθώς και εξω-ευρωπαϊκών κρατών δεν είναι αμελητέα (Ιαπωνία, Αερική, Περσία).

Η δύναμη των σατιρικών χαρτών επεκτάθηκε κατά τη διαδικασία ίδρυσης των εθνικών κρατών, όταν τόσο τα πολεμικά γεγονότα όσο και ο ψυχρός πόλεμος μεταξύ των δυτικών και των ανατολικών κρατών της ευρωπαϊκής ηπείρου, βρισκόταν στο ζενίθ

της έντασης. Οι συγκρουσιακές σχέσεις μεταξύ των ισχυρών της εποχής απέβλεπαν στην υλοποίηση ενός και μοναδικού στόχου: την επικυριαρχία σε όσο το δυνατόν μεγαλύτερο τμήμα της Ευρώπης, κυρίως προς τα ανατολικά εκ μέρους των δυτικών και προς τα δυτικά και νότια εκ μέρους των ανατολικών.

Χιουμοριστικοί χάρτες που αναπαριστούσαν χώρες και έθνη με σχήματα - μορφές ζώων και τεράτων ήταν πολύ δημοφιλείς στιγματίζοντας την αίσθηση εδαφών που ανήκαν σε “εχθρούς”. Πολλοί χάρτες ήταν παθητικοί και ξενοφοβικοί και ορισμένοι ήταν χιουμοριστικοί (Caquard S. and Dormann Cl., 2013).

Επειδή οι περισσότεροι χάρτες προέρχονταν από τη Δύση, για την οποία η ρωσική επέκταση αποτελούσε μόνιμη και τεράστια απειλή, για περισσότερο από μισό αιώνα οι προερχόμενοι από τις δυτικές χώρες χάρτες, προσπαθούν με κάθε μέσο και επίμονα να επαναφέρουν στο προσκήνιο τη ρωσική απειλή και τον διακαή πόθο της τσαρικής Ρωσίας για επέκταση προς δυσμάς και νότο. Η Ρωσία, στους χιουμοριστικούς χάρτες, μεταμορφώνεται σε αρκούδα, το συνηθέστερο, σε χταπόδι, σε ύαινα κ.λπ. και προσπαθεί να επεκταθεί εις βάρος των κρατών και λαών της κεντρικής Ευρώπης. Κάτι αντίστοιχο συμβαίνει και με τη Γερμανία - Πρωσία καθώς και με την Βρετανική Αυτοκρατορία σε παγκόσμιο επίπεδο.

Η παραγμένη Ευρώπη του δευτέρου μισού του 19ου αιώνα και οι χαρακτηριστικές φάσεις της ιστορίας της είναι το εύκρατο κλίμα που ευνοεί την ανάκαμψη των σατιρικών χαρτών διαφόρων μορφών και τύπων. Συνοδοιπορούν πάντα με τις εξελίξεις της χαρτογραφίας, που έχει αναπτυχθεί πλέον σε μία από τις κορυφαίες επιστήμες στην Ευρώπη, με δομικές αναφορές στις κρατικές εξουσίες, τις στρατιωτικές δραστηριότητες, αλλά και την εμπορευματοποίηση των χαρτών, οι οποίες οδηγούν στην ανάπτυξη κερδοφόρων εξειδικευμένων χαρτογραφικών εκδοτικών επιχειρήσεων. Οι χάρτες γίνονται γρήγορα δημοφιλείς σε ευρύτερα στρώματα και η εκτεταμένη διάδοσή τους - και στο επικοινωνιακό πεδίο, μέσω των εφημερίδων, περιοδικών και εντύπων - συμβάλλει στη μορφωτική και πολιτιστική εξοικείωση των ευρωπαϊκών κοινωνιών με τις χαρτογραφικές εικόνες.

Από τους εκατοντάδες σατιρικούς χάρτες που έχουν εκδοθεί και διασωθεί παρουσιάζονται εδώ ενδεικτικά δύο παραδείγματα (εικ18 και εικ.19):

Εικ.18: Σατιρικός χάρτης με τίτλο «Comic map of the seat of war with entirely new features», του Thomas Onwyn, έκδοση: Rock Brothers & Payne, Λονδίνο 1854. Χρωμολιθογραφία. Σατιρικός χάρτης του θεάτρου του πολέμου. Ο χάρτης είναι από τους παλαιότερους και πλέον δυσεύρετους και κυκλοφόρησε τη χρονιά της έναρξης του Κριμαϊκού πολέμου.

(Πηγή: <https://www.lifo.gr/culture/eikastika/aytoi-oi-hartes-ehoy-n-hioymor>)

Εικ.19: Σατιρικός χάρτης με τίτλο «Europäische Keilerei 1914», του Linge, έκδοση Heimatliche Kultur, Willy Holz, Βερολίνο 1914. Η φιλονικία, 1914. Ένα σύμπλεγμα γυναικείων και ανδρικών μορφών σχηματίζει την ευρωπαϊκή ήπειρο και ένα μικρό

μέρος της Μικράς Ασίας. Στο κέντρο κυριαρχεί ο Γερμανός στρατιώτης, που πολεμά γενναία σε δύο μέτωπα.

(Πηγή: <https://www.lifo.gr/culture/eikastika/aytoi-oi-hartes-ehoyn-hioymor>)

B.2 Αισθητικό, σημασιολογικό, συμβολικό περιεχόμενο των σατιρικών χαρτών

Οι σατιρικοί χάρτες όπως προαναφέρθηκε και παραπάνω, ονομάζονται αλλιώς και χάρτες-γελοιογραφίες, ακριβώς διότι χρησιμοποιούν την δύναμη του σατιρικού και γελοιογραφικού σκίτσου, προκειμένου να αποδώσουν τις φιγούρες που αποτυπώνουν. Ήδη από τον 17^ο αιώνα έχει ξεκινήσει η παραγωγή γελοιογραφικών, σατιρικών και χιουμοριστικών εντύπων σε όλο τον κόσμο, τα οποία διακωμωδούν τα κυρίαρχα πολιτικά γεγονότα και θα ενισχυθούν ακόμα περισσότερο κατά τους δύο Παγκόσμιους Πολέμους (Παπαδάκη Α., 2013).

B.2.1 Γελοιογραφία και καρικατούρα

Βασικό στοιχείο των σατιρικών χαρτών είναι η χρήση γελοιογραφιών και χιουμοριστικών σχεδίων. Η γελοιογραφία συμβάλλει στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης και έχει άμεση σχέση με την πολιτική γελοιογραφία και τις πολιτικές καταστάσεις (Kerr D., 2000). Ωστόσο κατά τον 17^ο έως τον 20^ο αιώνα θεωρήθηκε ως παρακαλλιτεχνική δημιουργία και κατώτερη τέχνη (Παναγιώτου Γ., 1995). Η γελοιογραφία ως σκίτσο επιτελούσε και άλλες λειτουργίες καθώς σχετιζόταν περισσότερο με τη ζωγραφική τέχνη. Σε αυτό το σημείο αξίζει να επιχειρηθεί η διάκριση ανάμεσα στους όρους γελοιογραφία και καρικατούρα, οι οποίοι θεωρούνται συνώνυμοι.

Η γελοιογραφία ετυμολογικά προέρχεται από το ρήμα > γελοίο + γράφω = περιγράφω, σχεδιάζω το γελοίο. Η λέξη γελοίο έχει αρνητική σημασία, εφόσον χρησιμοποιείται όταν μια πράξη προκαλεί γέλια, σχόλια ή κοροϊδία. Σύμφωνα με το λεξικό του Τριανταφυλλίδη, η γελοιογραφία είναι το απλό και γρήγορο σκίτσο που με κωμική παραμόρφωση ιδιαίτερων χαρακτηριστικών, αναλογιών, σχέσεων κτλ, σατιρίζει

πρόσωπα ή καταστάσεις της επικαιρότητας. Χαρακτηρίζεται από υπερβολές, σαρκασμούς, χονδροκομμένα αστεία, που προκαλούν το γέλιο, εμπεριέχοντας την ειρωνία και τον χλευασμό (Παπαντωνίου Ζ., 1995). Επομένως η γελοιογραφία ως εικόνα είναι φορέας συγκεκριμένης ιδεολογίας αποβλέποντας στον ιδεολογικό επηρεασμό. Κατ' αυτήν την έννοια μπορεί να συνδεθεί και με τον πολιτικό λόγο και την προπαγάνδα. Η εικόνα εντάσσεται στο πλαίσιο του νοηματικού ή προπαγανδιστικού λόγου, δηλαδή στο λόγο της ιδεολογίας, της πολιτικής, της θρησκείας, της ηθικής, της ρητορικής και τις προπαγάνδας (Πλειός Γ., 2001).

Η καρικατούρα ετυμολογικά προέρχεται από το λατινικό ρήμα *caricare* που σημαίνει φορτώνω. Το ιταλικό *caricature* σημαίνει υπερβολή, διόγκωση (Μπαμπινιώτης Γ., 2002) και έχει σχέση με την παραμόρφωση και την γελοιοποίηση ενός σχεδίου. Σύμφωνα με το λεξικό του Τριανταφυλλίδη, η καρικατούρα έχει στόχο την ασχήμια, την αποτυχία στην σχεδίαση, το άκομψο χιούμορ και τον χλευασμό, που πηγάζουν από μία διάθεση στρέβλωσης της πραγματικότητας. Η γελοιοποίηση προκύπτει από την καταστροφή της ολότητας της εμφάνισης και τη δυσαρμονία. Με την τεχνική της καρικατούρας ένα αντικείμενο, πρόσωπο, ζώο υπεραπλουστεύεται και υποβαθμίζεται, μεγεθύνοντας και τονίζοντας ένα αρνητικό φυσιογνωμικό χαρακτηριστικό, το οποίο κυριαρχεί. Η ουσία όμως της καρικατούρας είναι η έκφραση και όχι η μίμηση. Επομένως η καρικατούρα είναι στοιχείο της γελοιογραφίας που επιστρατεύει η γελοιογραφία προκειμένου να εξυπηρετήσει τους στόχους της (Κωστίου Κ., 2005).

B.2.2 Χιούμορ και σάτιρα

Από την άλλη, το χιουμοριστικό σχέδιο απαιτεί πνευματική δεξιότητα και επιχειρεί με το χιούμορ να επισημάνει τα κακώς κείμενα, χωρίς να προσβάλλει και να κοροϊδέψει, επιδιώκοντας τον προβληματισμό και την αποκατάσταση της ισορροπίας. Όλα τα παραπάνω πρόκειται για στοιχεία τα οποία χρησιμοποιούνται ευρέως στον σχεδιασμό της σατιρικής χαρτογραφίας και πολιτικής γελοιογραφίας και τα όρια ανάμεσα τους είναι ασαφή.

Μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, είχαν δημιουργηθεί αρκετοί χάρτες με προπαγανδιστικό σκοπό, δοσμένοι ταυτόχρονα με σατιρικό τρόπο. Το κυρίαρχο στοιχείο των χαρτών είναι το χιούμορ, το οποίο έχει συνδυαστεί με πολλούς

διαφορετικούς τρόπους και για διαφορετικούς σκοπούς, από γελοιογράφους, σκιτσογράφους, σχεδιαστές και καλλιτέχνες, και η σάτιρα.

Στη σύγχρονη χαρτογραφία το χιούμορ, το γέλιο, η σάτιρα μπορούν να υποστηρίξουν την επικοινωνία, να δημιουργήσουν και να ενεργοποιήσουν την περιέργεια και τη δημιουργικότητα. Μπορεί να είναι ένας τρόπος πρόκλησης του μηνύματος εκπαιδύοντας έναν αυξανόμενο αριθμό χρηστών αποτελώντας ένα νέο, βασικό πεδίο έρευνας και έκφρασης. Ο γελοιογράφος χρησιμοποιεί το γκροτέσκο, το παράδοξο, το παράλογο, την αντίθεση και την ειρωνεία με σκοπό να ασκήσει κριτική και επίθεση απέναντι στην πραγματικότητα. Συνεπώς για να κατανοήσουμε τα στοιχεία μιας γελοιογραφίας θα πρέπει να γνωρίζουμε τα κοινωνικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα μιας εποχής καθώς και τα σύμβολα που χρησιμοποιεί.

Η λειτουργία του χιούμορ αποδεικνύει ότι οι χιουμοριστικοί χάρτες γελοιοποιούν την επιστημονική χαρτογραφία, αντλώντας από την πειστική δύναμη της τελευταίας. Αυτοί οι χάρτες απελευθερωμένοι από επιστημονικούς περιορισμούς παρέχουν κοινωνικά σχόλια και όχι γεω - χωρικά γεγονότα. Το χιούμορ μαζί με άλλες μορφές έκφρασης, μπορεί να χρησιμοποιηθεί στους επιστημονικούς χάρτες για την δημιουργία υβριδικών μορφών χαρτογραφίας και την ανασύνθεση του πεδίου της χαρτογραφίας. Οι δυνατότητες του χιούμορ και οι αυθάδεις και αστείες διαστάσεις του, θα μπορούσαν να συμβάλουν στην εξέλιξη της χαρτογραφικής πειθαρχίας. Επίσης οι χιουμοριστικοί – σατιρικοί χάρτες ως πιο μινιμαλιστικοί, μπορούν να μεταφέρουν πολύπλοκες γεωπολιτικές καταστάσεις με λίγες μόνο γραμμές ή σχήματα (Caquard S. and Dormann Cl., 2013).

Το δεύτερο βασικό στοιχείο των σατιρικών χαρτών, από το οποίο δανείζονται και το όνομά τους είναι η σάτιρα. Η λέξη σάτιρα προέρχεται από το λατινικό *satura* που σημαίνει κιμάς ή ανάμεικτο ψιλοκομμένο κρέας, και φαίνεται πως ένα είδος παρωδίας της μορφής διέπει ολόκληρη τη σατιρική παράδοση. Η παρωδία επικεντρώνεται στην υπερβολή του ύφους του υποδείγματός της, σατιρίζοντας έτσι το ίδιο το υπόδειγμα με στόχο την αποδοκιμασία του. Απώτερος σκοπός της είναι η αναμόρφωση της κοινωνίας και η αποκατάσταση της διασαλευμένης ισορροπίας, μέσω της επισήμανσης ανάμεσα στο πώς είναι τα πράγματα και πώς θα έπρεπε να είναι (Frye N., 1997).

Η σάτιρα αναδύθηκε σαν ένα πολιτικό όπλο ενάντια στις εδραιωμένες παραδόσεις για να καλύψει το κενό ανάμεσα στην αναπαράσταση και την πραγματικότητα. Επέλεξε δηλαδή άλλους τρόπους αναπαράστασης από τους συνηθισμένους και καθιερωμένους,

προκειμένου να προκαλέσει και να καυτηριάσει την παρωδία της επικαιρότητας. Η σάτιρα έχει ως όπλο της το γέλιο, ενώ το κωμικό έχει το γέλιο ως αυτοσκοπό. Το γέλιο προκαλείται από τη δυσμορφία, και γι αυτό τον λόγο η τέχνη του γελοιογράφου είναι να πιάνει την παραμόρφωση και να την μεγεθύνει δημιουργώντας μια κοινωνική συνθήκη μεταξύ των γελώντων. Το χιούμορ στηρίζεται σε αυτή την κοινωνική σύμβαση - συνήθεια, και σε συνδυασμό με τη σάτιρα, εκφράζουν κοινωνικές καταστάσεις. Επομένως τα αστεία είναι σύμβολα της κοινωνικής, φυσικής και νοητικής εμπειρίας (Douglas, 1999).

Επιπλέον το χιούμορ παρέχει ένα ενδιαφέρον και αυθεντικό τρόπο προσέγγισης των χαρτών. Οι σατιρικοί χάρτες ανέπτυξαν ένα δικό τους κώδικα επικοινωνίας και μεταφοράς μηνυμάτων περιλαμβάνοντας χιουμοριστικά - κωμικά στοιχεία, σχήματα και σύμβολα, τα οποία ξεπερνούν τις παραδοσιακές νόρμες, έχοντας τη δυνατότητα της δύναμης της εικόνας, ως διαμορφωτής της κοινής γνώμης. Χαρακτηριστικά επισημαίνεται η πολιτική τους διάσταση και ο εφήμερος χαρακτήρας τους. Πρόκειται για ένα πολυτροπικό – πολυσημειωτικό κείμενο στο οποίο συναντώνται πολλοί και διαφορετικοί σημειωτικοί τρόποι ερμηνείας του (Burke P., 2003, Παπαδάκη Α., 2013).

B.2.3 Σύμβολα σατιρικών χαρτών

Τα εθνικά σύμβολα είναι κυρίαρχα στις ανθρωπόμορφες - ζώομορφες φιγούρες που χρησιμοποιούνται. Μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν το λιοντάρι της Μεγάλης Βρετανίας, ο αυτοκρατορικός αετός του Μεγάλου Ναπολέοντα, ο γαλλικός κόκορας - πετεινός, η Ρωσία απεικονίζεται ως πολική αρκούδα, ύαινα, γύπας, ελέφαντας, αγέλη λύκων, ως χταπόδι (σύμβολο μπεριαλιστικής πολιτικής), με τα πλοκάμια του στην προσπάθεια του να πνίξει και να τρομοκρατήσει τους γείτονές του. Επίσης χρησιμοποιούνται άνθρωποι και ζώα, άντρες και γυναίκες, αλληγορικές μορφές, εραλδικά σύμβολα, εθνικές φιγούρες και εθνικά στερεότυπα, λιοντάρια, αετοί, πρίγκιπες και αγρότες, αντικείμενα (μπουκάλι βότκα, μπότα, σημαίες χωρών, κλπ). Το κάθε κράτος αποκτά το δικό του εικονογραφικό σύμβολο το οποίο παραπέμπει στην ιστορία του και είναι άμεσα αναγνωρίσιμο από το διεθνές κοινό με απλό, κατανοητό και αξιομνημόνευτο τρόπο. Τα σύμβολα διέπονται από

δραματικότητα και ένταση, στοιχεία που επιστρατεύονται για να αποδώσουν τον εφιάλτη του πολέμου.

Η κατανόηση των συμβόλων της αλληγορίας ή σάτιρας ήταν συνδεδεμένη με την παιδεία της κοινωνίας και την ικανότητα του αναγνώστη να «διαβάσει» τα σημεία. Η σημειολογία των σατιρικών χαρτών είναι εξαιρετικού ενδιαφέροντος και αναδύει συμβολισμούς και μηνύματα μοναδικής ευρηματολογίας, για τη διάδοση των συνθηκών του πολέμου από την πλευρά των εμπόλεμων κρατών. Για τον λόγο αυτό κρίθηκε σκόπιμη η παράθεση σημειολογικών σχολιασμών που προκύπτουν από χαρακτηριστικά δείγματα της σατιρικής χαρτογραφίας (Σουκάκος Π., 2019).

Στη σύγχρονη εποχή, οι γελοιογράφοι εξακολουθούν να συνδυάζουν το χιούμορ, τους χάρτες και την επικοινωνία των μέσων μαζικής ενημέρωσης για να αμφισβητήσουν τις κυρίαρχες προοπτικές που μεταφέρονται από τους συμβατικούς χάρτες. Για να επιτευχθεί αυτό, οι δημιουργοί των σατιρικών χαρτών επιλέγουν να χρησιμοποιήσουν διαφορετικούς σημειωτικούς τρόπους που αναφέρονται στις χειρονομίες, την ενδυμασία, τα χρώματα, την έκφραση των προσώπων, την τοποθέτηση στον χώρο, κλπ. Αυτό το σύστημα των σημειωτικών τρόπων χρησιμοποιείται ώστε να είναι ερμηνεύσιμο από τους αναγνώστες – αποδέκτες. Το νόημα δηλαδή, προκύπτει από την αλληλεπίδραση όλων των σημειωτικών τρόπων που χρησιμοποιούνται, οι οποίοι λειτουργούν σε συγκεκριμένο πολιτιστικό περιβάλλον και καθιστούν την σατιρική γελοιογραφία ένα πολυτροπικό κείμενο (Παπαδάκη Α., 2013).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ: Η εκπαιδευτική αξιοποίηση των χαρτών

Γ.1 Η σχέση της Ιστορίας με τη Γεωγραφία

Η σχέση ιστορίας και γεωγραφίας έχει απασχολήσει την ανθρώπινη διανόηση από τη στιγμή όπου ο άνθρωπος άρχισε να εξετάζει τη φύση της ανθρώπινης κοινωνίας στην επιφάνεια της γης. Ήδη από τα αρχαία χρόνια, σημαντικοί ιστορικοί, όπως ο Ηρόδοτος και ο Θουκυδίδης, συμπεριέλαβαν στις ιστορικές αφηγήσεις τους γεωγραφικές περιγραφές και παράγοντες.

Οι επιστήμες της Ιστορίας και της Γεωγραφίας αποτελούν διαφορετικούς τρόπους θέασης του κόσμου, οι οποίες ωστόσο βρίσκονται σε τόσο στενή αλληλεπίδραση και αλληλεξάρτηση που καμία δε μπορεί να αγνοήσει την ύπαρξη της άλλης. Αμφότερες οι επιστήμες προσφέρουν προοπτικές για τους ανθρώπινους χαρακτήρες, τους τόπους και τις εποχές, με τη διαφορά ότι οι ιστορικοί προσανατολίζονται περισσότερο στους ανθρώπους και τα γεγονότα, ενώ οι γεωγράφοι στον χώρο και στον τόπο των γεγονότων. Ο Voster (1984: 24) αναφέρει: «*Η ιστορία δεν υπάρχει χωρίς τον τόπο, η γεωγραφία δεν υπάρχει χωρίς το χρόνο, και καμία από αυτές δεν θα είχε νόημα χωρίς τον κοινό παρονομαστή-ΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΟ*» (έμφαση στο πρωτότυπο).

Τα δύο αυτά αντικείμενα διαχρονικά και ανά τους αιώνες, διαπλέκονται και συνομιλούν δημιουργώντας πληθώρα πολυσημαινόμενων ερμηνειών. Η κοινή βάση τους έγκειται στο ότι ασχολούνται με κοινά θέματα και πηγές. Η έννοια του χώρου κατέχει τόσο σημαντική θέση στην επιστήμη της Ιστορίας που χωρίς την αναφορά σε αυτόν, η Ιστορία, ως επιστήμη μελέτης της ανθρώπινης συμπεριφοράς στο πέρασμα των αιώνων, δε θα μπορούσε να έχει υπόσταση. Κάθε ιστορικό γεγονός/τάση εξετάζεται σε συγκεκριμένο γεωγραφικό πλαίσιο, το οποίο μας βοηθά να το κατανοήσουμε και να το αντιληφθούμε καλύτερα (Baker, 2003). Έτσι, η Γεωγραφία προσφέρει τη μαρτυρία των φυσικών/γεωγραφικών συνθηκών και του περιβάλλοντος και βοηθά την Ιστορία να ανασυνθέσει το παρελθόν εξιχνιάζοντας τις σχέσεις του ανθρώπου με τον γεωγραφικό χώρο.

Από την άλλη, η Γεωγραφία, προκειμένου να προσφέρει τη μαρτυρία των φυσικών/γεωγραφικών συνθηκών, δεν μπορεί να αμελήσει να εξετάσει την αξιοποίηση αυτών από τις διαδοχικές γενιές των κατοίκων του εκάστοτε γεωγραφικού πλαισίου.

Όπως αναφέρεται από τον Dardy (1953:6), ο οποίος εξετάζει την Ιστορία πίσω από την Γεωγραφία, μία γεωγραφική οντότητα δεν αναδύεται απλά από γεωλογικές και κλιματικές συνθήκες. Αναδύεται από τη στιγμή που ο άνθρωπος αρχίζει να ‘αποσπά’ τον βιοπορισμό του από το χώμα. Άρα ο ανθρώπινος παράγοντας, στο πέρασμα του χρόνου, επηρεάζει καταλυτικά μια γεωγραφική οντότητα. Τα γεωγραφικά σύνορα των χωρών αποτελούν ένα απλό παράδειγμα που αποδεικνύει τον καταλυτικό ρόλο της ανθρώπινης συμπεριφοράς στο φυσικό περιβάλλον (Withers, 2009).

Η παραπάνω σύνδεση των δύο πεδίων στη σχολική τάξη επιτυγχάνεται με τη χρήση των χαρτών, στις ποικίλες τους μορφές. Ο χάρτης είναι ένα πολυσύνθετο μέσο το οποίο έχει εκπαιδευτική χρήση κυρίως για τα μαθήματα της Γεωγραφίας και της Ιστορίας. Η αξιοποίησή τους συμβάλλει στην κατανόηση της ιστορικής ορολογίας εφόσον οι χάρτες παρέχουν βασικές πληροφορίες με χρονική και νοηματική αλληλουχία κι αποτελούν μέσο παραστατικής εικονογράφησης και αποτύπωσης του ιστορικού υλικού. Ο επικουρικός ρόλος τους στην ιστορική αφήγηση φανερώνεται από τη χρήση ειδικών συμβόλων και υπομνήματος για να παρουσιαστούν τοπωνύμια, ημερομηνίες, εκστρατείες, συνοριακές γραμμές καθώς και για να γίνουν συγκρίσεις και χρονολογικοί συσχετισμοί μεταξύ γεγονότων. Έτσι, οι μαθητές/τριες έχουν τη δυνατότητα να εντοπίζουν σε αυτούς τον ιστορικό χώρο, όπου διαδραματίζονται τα γεγονότα, και να αντιλαμβάνονται τους παράγοντες που επηρέασαν τη λήψη αποφάσεων και την εξέλιξη των γεγονότων (Κυρκίνη – Κούτουλα, Δημητράσκου, Μέκκας, Μητράρας, Παλάσκα & Φίτσιου, 2010).

Μέσα από ένα χάρτη, ο οποίος αποτελεί το εννοιολογικό μοντέλο μιας συγκεκριμένης περιοχής του χώρου, δίνεται η δυνατότητα στους/στις μαθητές/τριες να χρησιμοποιήσουν τις δεξιότητες της μελέτης, ερμηνείας και κατασκευής του χάρτη. Η αξιοποίηση χαρτών μέσα σε ευχάριστο κλίμα στην τάξη συνεπάγεται ευκολότερη εξοικείωση και συνειδητοποίηση, από τους/τις μαθητές/τριες, της χρηστικότητάς τους σε καθημερινή βάση. Τα παιδιά αναπτύσσουν μια φιλική στάση απέναντι στους χάρτες, από τους οποίους μπορούν να αντλήσουν ποικίλες πληροφορίες, αρκεί να είναι σε θέση να τους διαβάσουν σωστά (Δημοσθένους, 2008).

Πιο αναλυτικά, όσον αφορά το μάθημα της γεωγραφίας, γίνεται φανερό ότι η διδασκαλία της γεωγραφίας στην Ελλάδα περνά από πολλές διαφορετικές φάσεις στο πέρασμα των χρόνων (Ρέντζος Γ., 1984).

Ο σκοπός της γεωγραφίας ως μάθημα στην ελληνική εκπαίδευση, όπως αυτός δίνεται από το πρόγραμμα σπουδών του μαθήματος, είναι «η απόκτηση βασικών γεωγραφικών γνώσεων από τους/τις μαθητές/τριες, οι οποίες θα τους οδηγήσουν στην κατανόηση του χώρου-τόπου και των αλληλεπιδράσεων–αλληλεξαρτήσεων, που αναπτύσσονται ανάμεσα στις ανθρώπινες δραστηριότητες και στους φυσικούς παράγοντες. Επειδή οι αλληλεπιδράσεις αυτές έχουν μια δυναμική εξέλιξη, η γεωγραφική εκπαίδευση δεν επιτρέπεται να έχει γνωσιοκεντρικό χαρακτήρα. Για το λόγο αυτό, εκτός από τις βασικές γεωγραφικές γνώσεις, οι μαθητές/τριες πρέπει να προσεγγίζουν και να αξιοποιούν την προσφερόμενη πληροφορία με τέτοιο τρόπο, ώστε να μπορούν να ερμηνεύουν φαινόμενα ή διαδικασίες με γεωγραφικό περιεχόμενο και να προτείνουν λύσεις σε συγκεκριμένα προβλήματα» (ΦΕΚ 303 και 304, Μάρτιος 2003, Βιβλίο Εκπαιδευτικού).

Συγκεκριμένα η σχολική γεωγραφία επιδιώκει την απόκτηση μιας ολιστικής εικόνας του σύγχρονου κόσμου, καθώς και την ανάπτυξη δεξιοτήτων–ικανοτήτων, που θα επιτρέπουν την αξιοποίηση των γεωγραφικών πληροφοριών. Η γεωγραφική εκπαίδευση απαιτείται να αναπτύσσεται μέσα σε ένα πλαίσιο αρχών, το οποίο θα χαρακτηρίζεται από πανανθρώπινες αξίες και θετικές στάσεις απέναντι στο περιβάλλον και στην ισότητα όλων των λαών του πλανήτη μας. Ακόμα προσπαθεί να καλύψει τόσο τη φυσική όσο και την ανθρωπιστική πλευρά της επιστήμης της γεωγραφίας. Προκειμένου να επιτευχθεί αυτό, είναι πολλά τα εποπτικά μέσα που χρησιμοποιούνται ως διδακτικό υλικό στα πλαίσια του μαθήματος. Συγκεκριμένα, πρόκειται για οπτικοακουστικό υλικό, όπως πχ. εικόνες, διαφάνειες, φωτογραφίες, βίντεο, εκπαιδευτική τηλεόραση, σχολικά βιβλία, αεροφωτογραφίες, αλλά και χάρτες τοίχου, υδρόγειο σφαίρα και Άτλαντες. Ο χάρτης ωστόσο, σε όλες του τις μορφές, δεν παύει να είναι το πιο παλιό, κλασικό και αποδοτικό μέσο για την παρουσίαση των γεωγραφικών στοιχείων. Επιπλέον η σχέση που υπάρχει ανάμεσα στην επιστήμη της Γεωγραφίας και το ενδοσχολικό μάθημα, έχει ως αποτέλεσμα, η χρήση νέων αλλά και προγενέστερων μεθόδων και τεχνικών έρευνας και ανάλυσης των γεωγραφικών δεδομένων και η διεύρυνση του γνωστικού περιεχομένου της επιστήμης της γεωγραφίας να δίνουν μεγάλη σημασία στο αντίστοιχο μάθημα, με αποτέλεσμα να ανοίγονται νέες προοπτικές για τη διδασκαλία του μαθήματος στα σχολεία (Ρέντζος Γ., 1984).

Σύμφωνα με τον Ρέντζο Γ. (1984, σ. 35), «οι γεωγραφικοί χάρτες και οι άτλαντες θεωρούνται τα κατεξοχήν όργανα της γεωγραφικής εργασίας που πραγματοποιείται μέσα στην τάξη. Επομένως, η ποσότητα και η αξιοποίησή τους αποτελούν δείκτες του επιπέδου διδασκαλίας της Γεωγραφίας». Οι μαθητές/τριες μέσα από την επεξεργασία ενός χάρτη προσεγγίζουν βασικές γεωγραφικές έννοιες και καλλιεργούν δεξιότητες και ικανότητες που αφορούν την αναγνώριση, συλλογή, επεξεργασία και αξιολόγηση γεωγραφικών πληροφοριών.

Στο μάθημα της Ιστορίας από την άλλη, η χρήση του χάρτη αποτελεί σπουδαίο μέσο κατανόησης των ιστορικών ζητημάτων, μέσω της μελέτης του γεωγραφικού πλαισίου στο οποίο εκτυλίχθηκαν τα ιστορικά γεγονότα. Η σχέση του χάρτη με τη γνώση του παρελθόντος έχει τονιστεί ήδη από πολύ νωρίς. Ο Johnson (1942:220) υπογραμμίζει ότι *«ο πρωταρχικός σκοπός των χαρτών είναι να βοηθήσει τους/τις μαθητές/τριες να κατανοήσουν τη σχέση του τόπου, ή, για να θέσουμε το θέμα πιο γενικά, να βοηθήσει τους/τις μαθητές/τριες να διατηρήσουν την ιστορία πάνω στη γη»*. Σε μία προσπάθεια να εντοπίσει τη Γεωγραφία πίσω από την διδασκαλία της Ιστορίας, ο Vorster (1984) επισημαίνει: α. οι συγγραφείς των σχολικών εγχειριδίων ιστορίας κρίνουν απαραίτητο να συμπεριλάβουν χάρτες στις αφηγήσεις τους ως διδακτικό εργαλείο και ως κίνητρο β. η Ιστορία, ως εξέταση της ανθρώπινης συμπεριφοράς, δεν μπορεί να υφίσταται χωρίς τον τόπο και κάθε ιστορικό γεγονός πρέπει να μελετάται στο γεωγραφικό του πλαίσιο γ. η λεπτομερής εξέταση ακόμη και ενός μόνο χάρτη μπορεί να αποκαλύψει τόσες γνώσεις όσες πολλαπλές τυπωμένες σελίδες δ. εάν η κατανόηση του ιστορικού παρελθόντος και του σύγχρονου κόσμου είναι το ζητούμενο, τότε θα πρέπει να αξιοποιήσουμε τις δυνατότητες που ένας χάρτης προσφέρει ε. πρέπει να καταβληθεί προσπάθεια ώστε οι μαθητεύοντες/ουσες στην ιστορία να αποκτήσουν μία πνευματική εικόνα του ιστορικού πλαισίου του εκάστοτε παρελθοντικού γεγονότος και στ. οι χάρτες μπορούν να αποτελέσουν ένα εύφορο πεδίο αξιολόγησης των βασικών ιστορικών δεξιοτήτων, από την ανάκληση ιστορικών γνώσεων ως την σύγκριση και την αξιολόγηση πληροφοριών που προσφέρουν οι χάρτες π.χ. την Ευρώπη το 1914 και το 1919.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι οι χάρτες μπορούν να έχουν ένα διττό ρόλο στην διδασκαλία της Ιστορίας: αφενός την καλλιέργεια της ιστορικής γνώσης, υπό την έννοια της παραδοσιακής προσέγγισης της διδασκαλίας της ιστορίας, αλλά και της καλλιέργειας των «εννοιών της ιστορικής σκέψης» (historical thinking concepts) (Seixas, 2017:597) - όπως η ιστορική σημαντικότητα, η τεκμηρίωση μέσω πρωτογενών πηγών, η συνέχεια και η αλλαγή, η αιτία και η συνέπεια, η ιστορική οπτική, ακόμα και την ηθική διάσταση του παρελθόντος (Seixas, 2017· Seixas & Morton, 2013). Αφετέρου μπορούν να αξιοποιηθούν για την αξιολόγηση τόσο της καλλιέργειας των εννοιών της ιστορικής σκέψης αλλά και των ιστορικών γνώσεων (Mitchell & Elwood, 2012·Smart, 1998). Στο ίδιο μήκος κύματος, οι Κόκκινος & Γατσωτής (2008) επισημαίνουν ότι η αξιοποίηση των χαρτών συμβάλλει στην κατανόηση της ιστορικής ορολογίας, εφόσον οι χάρτες παρέχουν βασικές πληροφορίες με χρονική και νοηματική αλληλουχία κι αποτελούν μέσο παραστατικής εικονογράφησης και αποτύπωσης του ιστορικού υλικού. Ο επικουρικός ρόλος τους στην ιστορική αφήγηση φανερώνεται από τη χρήση ειδικών συμβόλων και υπομνήματος για να παρουσιαστούν τοπωνύμια, ημερομηνίες, εκστρατείες, συνοριακές γραμμές καθώς και για να γίνουν συγκρίσεις και χρονολογικοί συσχετισμοί μεταξύ γεγονότων. Έτσι, οι μαθητές/τριες έχουν τη δυνατότητα να εντοπίζουν σε αυτούς τον ιστορικό χώρο, όπου διαδραματίζονται τα γεγονότα, και να αντιλαμβάνονται τους παράγοντες που επηρέασαν τη λήψη αποφάσεων και την εξέλιξη των γεγονότων.

Όλοι οι παραπάνω τρόποι αξιοποίησης των χαρτών στη διδασκαλία της Ιστορίας, εμφανίζονται εμπεριστατωμένα στις προτάσεις προς του διδάσκοντες της Ιστορίας που διατυπώνει ο Vorster (1984). Έτσι, οι χάρτες μπορούν να αξιοποιηθούν για: 1. *Απομνημόνευση των βασικών ιστορικών γεγονότων*: πέρα από την καλλιέργεια των εννοιών της ιστορικής σκέψης, η γνώση βασικών γεγονότων παραμένει ζητούμενο. 2. *Σύγκριση και αντιπαραβολή χαρτών* για εντοπισμό ομοιοτήτων και διαφορών αναφορικά με το ιστορικό γεγονός 3. *Ταυτοποίηση ενός τόπου και ενός γεγονότος* και η εξαγωγή συμπερασμάτων για την συσχέτισή τους 4. *Αναγνώριση της επίδρασης των γεωγραφικών παραγόντων* στην εμφάνιση και εξέλιξη ενός ιστορικού γεγονότος/φαινομένου 5. *Ενδυνάμωση της έννοιας του χρόνου* με την εξέταση χαρτών διαφορετικών χρονικών περιόδων 6. *Προώθηση της κατανόησης της αλλαγής των συνόρων* ως αποτέλεσμα της τάσης των ανθρώπινων οντοτήτων να κατακτήσουν γη. 7. *Έμφαση σε ένα ιστορικό θέμα* μέσω της εξέτασης πολλαπλών χαρτών που διαπραγματεύονται το ίδιο ιστορικό θέμα 8. *Ανακατασκευή ενός ιστορικού γεγονότος*

μέσω της εξέτασης χαρτών διαφόρων ειδών π.χ. πολιτικοί και σατιρικοί χάρτες 9. *Αναγνώριση της ιστορικής αιτιότητας και επίπτωσης (cause/effect)* η οποία αποτελεί μια γενικότερη νοητική ικανότητα 10. *Κατανόηση της παγκοσμιοποίησης π.χ. μέσω χαρτών της Κοινότητας των Εθνών και των Ηνωμένων Εθνών* 11. *Εντοπισμός στερεοτύπων και προπαγάνδας*, σημείο στο οποίο οι σατιρικοί χάρτες μπορούν να συνεισφέρουν 12. *Αναγνώριση και αναστοχασμό των δράσεων και προσπαθειών του ανθρώπινου είδους στο χρόνο* 13. *Κατανόηση του πώς το παρόν ξεπήδησε μέσα από παρελθόν* 14. *Εμπλοκή μαθητών/τριών στη δημιουργία χαρτών με σκοπό την αξιολόγηση αποκτηθέντων γνώσεων και δεξιοτήτων.*

Ο ιστορικός χώρος χαρακτηρίζεται από μια δυναμική που μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τη διδασκαλία εννοιών Ιστορίας και Γεωγραφίας, εφόσον δίνει την προοπτική για μια διευρυμένη θεώρηση της διδασκαλίας. Με την παιδαγωγική αξιοποίηση του ιστορικού χώρου, ο οποίος αντανάκλα την ανθρώπινη πορεία μέσα στο χρόνο και τη σύνδεση με το κοινωνικό-πολιτισμικό γίνεσθαι στο ευρύτερο γεωγραφικό περιβάλλον, είναι δυνατή η καλλιέργεια ανθρωπιστικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών αξιών. Ο χώρος ορίζεται ως το πλαίσιο όπου εκτυλίσσεται η ανθρώπινη δραστηριότητα, ο οποίος σε συνδυασμό με το είδος του κλίματος, την ποιότητα του εδάφους και γενικότερα τη γεωγραφική θέση μιας περιοχής επηρεάζουν την ιστορική πορεία και τις τύχες των κρατών (Δημητριάδου, 2002).

Γίνεται αντιληπτό, ότι η γεωγραφική θέση μιας περιοχής αποτελεί καθοριστικό παράγοντα της ιστορικής του εξέλιξης. Ο καταλυτικός ρόλος της γνώσης και μελέτης του γεωγραφικού πλαισίου, προκειμένου να κατανοηθούν επαρκώς οι συνθήκες και τα γεγονότα του παρελθόντος, τονίζεται και στο βιβλίο του δασκάλου της Στ' τάξης του Δημοτικού. Έτσι, προτείνεται η αξιοποίηση και χρήση χαρτών ως υποστηρικτικό εποπτικό υλικό στη διδασκαλία της Ιστορίας.

Ο δάσκαλος στο μάθημα της Ιστορίας έχει τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσει χάρτες στην εκπαιδευτική πράξη με ποικίλους επιδέξιους τρόπους προκειμένου να βελτιώσει την αποτελεσματικότητα της διδασκαλίας. Οι χάρτες θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν, για παράδειγμα, σαν εργαλείο αξιολόγησης του βαθμού απόκτησης βασικών ιστορικών γνώσεων, δεξιοτήτων, στάσεων και συμπεριφορών. Με τη σύγκριση του υλικού δύο ή περισσότερων χαρτών, οι μαθητές/τριες μπορούν να διακρίνουν ομοιότητες και διαφορές λαμβάνοντας υπόψη το εκάστοτε ιστορικό συγκείμενο, διαπιστώνοντας τα αίτια και τις συνέπειες ιστορικών γεγονότων.

Ένα παράδειγμα αποτελεσματικής αξιοποίησης χαρτών αποτελεί η χρήση τους για να κατανοήσουν οι μαθητές/τριες τη διαμόρφωση των συνόρων, τις μάχες κατάκτησης εδάφους που καθόρισαν ανθρώπινες σχέσεις, έθνη και φυλές αλλά και τις προσπάθειες για διπλωματικές – ειρηνικές λύσεις. Επιπλέον, οι εκπαιδευτικοί μπορούν να ενθαρρύνουν τα παιδιά να συνοψίσουν ιστορικά γεγονότα σε μορφή διαγράμματος ή χάρτη χρησιμοποιώντας τις βασικές τεχνικές σκίτσου.

Με την τοποθέτηση των ιστορικών γεγονότων στο χάρτη οι μαθητές/τριες έχουν τη δυνατότητα, για παράδειγμα, να κατανοήσουν αποστάσεις, δυνατότητες μετακίνησης αγαθών και ανθρώπων αλλά και να αντιληφθούν τα γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά που μπορεί να καθορίσουν μια πολεμική έκβαση ή να καταστήσουν μια πόλη σε στρατηγική θέση.

Ο χώρος, ο χρόνος, ο τρόπος, τα αίτια και τα αποτελέσματα συνιστούν τα βασικά χαρακτηριστικά του ιστορικού γεγονότος. Οι ανθρώπινες δραστηριότητες, αρχικά, εγγράφονται και εκτυλίσσονται μέσα σε μια γεωγραφική πραγματικότητα. Τα ιστορικά γεγονότα μπορούν ως ένα βαθμό να επηρεαστούν, ακόμη και να αποτελέσουν απότοκα του γεωγραφικού παράγοντα.

Κρίνοντας από τα βιβλία τόσο των μαθητών/τριών όσο και των δασκάλων αλλά και από τις επιταγές του Αναλυτικού Προγράμματος, ο χάρτης καθίσταται στοιχειώδες εποπτικό μέσο και ταυτόχρονα απόλυτα απαραίτητο εργαλείο για την κατανόηση κι εμπέδωση του αφηγηματικού λόγου στη διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας.

Η Ιστορία εξαρτάται από τις μεταβλητές ‘χώρος’ και ‘χρόνος’, και η προσφορά της έγκειται στην κατανόηση του παρόντος και την προσμονή του μέλλοντος, χτίζοντας γέφυρες ανάμεσα στη σύνδεση παρόντος – παρελθόντος. Επιπλέον, η μελέτη της ιστορίας προσφέρει ένα πλαίσιο ανάπτυξης πρακτικών δεξιοτήτων, όπως η κατανόηση, η ιστορική ενσυναίσθηση, η κριτική και η δημιουργική σκέψη.

Ωστόσο, η μελέτη του παρελθόντος, δεν θα πρέπει να μένει στο «πότε συνέβησαν τα γεγονότα» αλλά να εστιάζει στις αιτίες, στις συνέπειες και στα αποτελέσματα, ώστε οι μαθητές/τριες να μπορούν να εξηγήσουν και να κατανοήσουν για ποιους λόγους κάποιες ιστορικές περίοδοι είναι πιο σημαντικές ή έχουν μια απήχηση στη σημερινή κοινωνία.

Ο Jean Leduc, Γάλλος συγγραφέας και επί χρόνια καθηγητής Ιστορίας στην Πρωτοβάθμια εκπαίδευση, σε άρθρο του (2009), εξηγεί για ποιους λόγους είναι σημαντικό να διδάσκεται η Ιστορία στα σχολεία. Αρχικά υποστηρίζει πως η Ιστορία είναι μια αντανάκλαση του χρόνου και επιτρέπει στους/στις μαθητές/τριες να κατανοήσουν ότι ο χρόνος είναι και αλλαγή (changement) και συνέχεια (continuité). Επιπλέον, πιστεύει πως πρέπει να υπάρχει αυτό το μάθημα για να κατανοήσουμε τον κόσμο στον οποίο ζούμε σήμερα και γι' αυτό θεωρεί αναγκαίο να υπάρχουν στα Αναλυτικά Προγράμματα και να διδάσκονται και τα πιο σύγχρονα/πρόσφατα ιστορικά γεγονότα (Καραμπόζα Αλ., 2018).

Τέλος, όπως αναφέρουν οι Lautier και Allieu-Mary (2008), η σχολική ιστορία κατέχει μια ιδιαίτερη θέση στο χώρο της Διδακτικής της Ιστορίας η οποία στηρίζεται στις πρακτικές των εκπαιδευτικών, στις μεθόδους μάθησης και στην προσεχτική επιλογή της γνώσης, στα Αναλυτικά Προγράμματα και στα σχολικά εγχειρίδια.

Επίσης εκτός από τα σχολικά εγχειρίδια, εξίσου σημαντικό ρόλο για την ανάπτυξη της ιστορικής κατανόησης των μαθητών/τριών διαδραματίζουν και οι εκπαιδευτικοί, οι οποίοι έχουν ως στόχο να καλλιεργήσουν στους/στις μαθητές/τριες τη δυνατότητα να κατανοούν τη σημαντικότητα του ιστορικού παρελθόντος και να την ερμηνεύουν.

Γ.2. Η εκπαιδευτική αξιοποίηση των σατιρικών χαρτών

Οι χάρτες, ως μέσο αναπαράστασης του χώρου, αποτελούν απαραίτητο διδακτικό εργαλείο για τη διδασκαλία της Ιστορίας και για την κατανόηση των ιστορικών γεγονότων (Κοτζαμανίδου Μ., 2021). Άλλωστε, πολυάριθμες μελέτες έχουν δείξει ότι η χρήση οπτικού περιεχομένου, έχει αποδειχθεί χρήσιμη ως εκπαιδευτικό βοήθημα σε διάφορους κλάδους και συμβάλλει στην εκπαιδευτική αποτελεσματικότητα (Anthonie van der Meijden, 2019).

Όσον αφορά τους σατιρικούς χάρτες, αποτελούν μία ιδιαίτερη κατηγορία χαρτών, η οποία, πέρα από την αναπαράσταση του γεωγραφικού χώρου και των μεταβολών του, συμπυκνώνει πλήθος ιστορικών πληροφοριών και γεγονότων μέσα από τη χρήση προσεκτικά επιλεγμένων εικονικών στοιχείων βασισμένων, στη σάτιρα και το χιούμορ. Τα σατιρικά αυτά στοιχεία καθιστούν το είδος αυτό των χαρτών ιδιαίτερα ελκυστικό και αξιοποιήσιμο ακόμα και από μικρούς σε ηλικία αναγνώστες τους.

Σύμφωνα με την βιβλιογραφία, η χρηστικότητα των σατιρικών χαρτών δεν έχει διερευνηθεί πλήρως. Ωστόσο σχετικές μελέτες και έρευνες δείχνουν ισχυρή υποστήριξη και τάση για την χρήση του χιούμορ ως εκπαιδευτικού εργαλείου, για τη δημιουργία ενός ευχάριστου μαθησιακού κλίματος. Ως εκ τούτου, η χρήση οπτικού περιεχομένου, και συγκεκριμένα των σατιρικών χαρτών στη διδασκαλία της ιστορίας, μπορεί να ενισχύσει τις μαθησιακές εμπειρίες προωθώντας την ιστορική κριτική σκέψη, τη διαθεματική μάθηση, την πολιτισμική ευαισθητοποίηση, τον γραμματισμό, την ενεργή εμπλοκή και την ιστορική κατανόηση και την τόνωση του ενδιαφέροντος των μαθητών/τριών για τα γεγονότα του παρελθόντος.

Ως εκπαιδευτικό βοήθημα, ο σατιρικός χάρτης έχει τα πλεονεκτήματα της χρήσης του χιούμορ στη χαρτογραφία και στο σχολείο, καθώς η σάτιρα, οι καρικατούρες, το κωμικό – χιουμοριστικό σχέδιο/σκίτσο και οι γελοιογραφίες προσελκύουν το ενδιαφέρον των αποδεκτών.

Τα παραπάνω ενισχύονται από το γεγονός ότι ήδη από το 1869, μια σειρά ανθρωπομορφικών χαρτών με το όνομα *Geographic Fun*, δημοσιεύθηκε στο Λονδίνο και αναφέρει ότι: «Πιστεύεται ότι αυτές οι απεικονίσεις της Γεωγραφίας μπορούν να γίνουν εκπαιδευτικές και να αποδειχθούν χρήσιμες για τους νέους μελετητές, οι οποίοι συνήθως επιτρέπουν να διατηρήσουν το περίγραμμα διαφόρων χωρών ως χιουμοριστική καρικατούρα συνδέοντάς τα στο μάτι του μυαλού τους με περίεργες φανταχτερές φιγούρες». Σύμφωνα με τον συγγραφέα, οι χάρτες μπορούν επίσης να «οδηγήσουν στην κερδοφόρα περιέργεια των νεαρών μαθητών/τριών» (Baker, A. R., 2003, Barber, P., 2006).

Η ιστορία μπορεί να εξιστορηθεί από πολλαπλές οπτικές γωνίες. Οι σατιρικοί χάρτες αποτυπώνουν μια σύγκρουση, και μπορούν να δείξουν μια διαφορετική προοπτική για τα ιστορικά γεγονότα. Τα μοτίβα και το σημειωτικό σύστημα που χρησιμοποιούν διεγείρουν το ενδιαφέρον και την περιέργεια των αποδεκτών – αναγνωστών.

Γενικότερα η σάτιρα και το χιούμορ έχουν πολλά πλεονεκτήματα στην εφαρμογή τους στην τάξη, τόσο για τους/τις μαθητές/τριες όσο και για τον εκπαιδευτικό. Ωστόσο, ορισμένοι ερευνητές, όπως οι Brown και Wachs (1968) πιστεύουν ότι τα έργα σάτιρας ή καρικατούρας είναι ιδιαίτερα αποτελεσματικά όταν ο δάσκαλος έχει κάνει επιλογές των σωστών εικόνων για συγκεκριμένο σκοπό και μπορούν να φέρουν τη συζήτηση στην τάξη. Το χιούμορ και η οπτική ελκυστικότητα των σατιρικών χαρτών μπορεί να τους κάνει αξιομνημόνευτους. Οι μαθητές/τριες μπορεί να συγκρατήσουν τις

πληροφορίες πιο αποτελεσματικά όταν αυτές παρουσιάζονται με χιουμοριστική και σκωπτική διάθεση (Hammett και Mather, 2011).

Επιπλέον το χιούμορ βοηθά στην διαχείριση των συναισθημάτων και των διαθέσεων των μαθητών/τριών, αποτρέποντας έτσι την απογοήτευση, μειώνοντας το άγχος κατά την εκπλήρωση δύσκολων καθηκόντων ή θεμάτων. Ενεργοποιεί το γέλιο, το ενδιαφέρον, και την περιέργεια των μαθητών/τριών, λειτουργώντας ως εκπαιδευτικό εργαλείο σε ένα παιχνιδιάρικο και ευχάριστο – χαρούμενο περιβάλλον. Ακόμη μπορεί να ενισχύσει την κατανόηση των πληροφοριών και να αποσαφηνίσει συγκεκριμένα επιχειρήματα και απόψεις (Roedelein, 2004).

Αξίζει να σημειωθεί ότι ένας σατιρικός χάρτης δεν υποκαθιστά έναν παραδοσιακό χάρτη, αλλά αλληλοσυμπληρώνονται. Οι σατιρικοί χάρτες είναι καταλληλότεροι στο να δείχνουν διαφορετικές προοπτικές και να εξηγούν την αξιοπιστία των πηγών, είναι πιο ελκυστικοί και μπορούν να χρησιμοποιηθούν με ποικίλους τρόπους και για διάφορους λόγους. Όπως προαναφέρθηκε, συνδυάζουν το χιούμορ με τη γεωγραφία, την ιστορία, την πολιτική και τον κοινωνικό σχολιασμό και για αυτό τον λόγο μπορούν να είναι ιδιαίτερα αποτελεσματικοί (Λιβιεράτος, E., 2020).

Επίσης οι χιουμοριστικοί χάρτες προάγουν την κριτική σκέψη καλλιεργώντας δεξιότητες κριτικής ανάλυσης του μηνύματος που μεταφέρεται μέσω των συμβόλων, των παραμορφώσεων ή διαστρεβλώσεων που χρησιμοποιούνται και το πλαίσιο στο οποίο δημιουργήθηκε ο χάρτης. Ακόμη βοηθούν στην κατανόηση του ιστορικού πλαισίου. Οι σατιρικοί χάρτες είναι προϊόντα της εποχής και του τόπου τους και η μελέτη τους μπορεί να προσφέρει πληροφορίες για τις στάσεις, τις πεποιθήσεις και τις ανησυχίες της περιόδου κατά την οποία δημιουργήθηκαν. Ενθαρρύνουν μια διεπιστημονική προσέγγιση του μαθήματος της ιστορίας και το πιο σημαντικό, προωθούν την πολιτιστική παιδεία, καθώς η κατανόηση της σάτιρας προϋποθέτει την κατανόηση των πολιτισμικών αναφορών και πλαισίων. Οι σατιρικοί χάρτες μπορούν να βοηθήσουν τους/τις μαθητές/τριες να αναπτύξουν πολιτισμικό γραμματισμό, εκθέτοντάς τους σε διαφορετικές οπτικές γωνίες και μορφές έκφρασης. Επίσης, εξάπτουν τη φαντασία και την δημιουργικότητα των παιδιών προκαλώντας τους να σκεφτούν και να εξετάσουν αντισυμβατικούς τρόπους αναπαράστασης των πληροφοριών (Λιβιεράτος E.,2020).

Επιπροσθέτως καλλιεργούν την ενσυναίσθηση και την ιστορική κατανόηση, την προώθηση της διαθεματικής μάθησης και την τόνωση του ενδιαφέροντος των μαθητών/τριών για τη γεωγραφία και τα τρέχοντα γεγονότα. Παρέχουν ένα μοναδικό

παράθυρο στην πολυπλοκότητα της ιστορίας, της πολιτικής και της κοινωνίας, ενώ παράλληλα διασκεδάζουν τους/τις μαθητές/τριες κατά τη διαδικασία μάθησης.

Η ενσωμάτωση των σατιρικών χαρτών στο πρόγραμμα σπουδών, με τον κατάλληλο σχεδιασμό και την αξιοποίηση των απαραίτητων παιδαγωγικών προσεγγίσεων, μπορεί να συμβάλλει στην αποτελεσματικότερη μάθηση. Επίσης οι εκπαιδευτικοί μπορούν να αξιοποιήσουν τις μοναδικές δυνατότητες των σατιρικών χαρτών για να καλλιεργήσουν και να προωθήσουν την ιστορική σκέψη και ιστορική συνείδηση. Απαιτείται περαιτέρω έρευνα για τη διερεύνηση του μακροπρόθεσμου αντίκτυπου της ενσωμάτωσης σατιρικών χαρτών στο σχολικό πρόγραμμα σπουδών και την ανάπτυξη βέλτιστων πρακτικών για τη μεγιστοποίηση των εκπαιδευτικών τους οφελών (Κοτζαμανίδου Μ., 2021).

Ως αποτέλεσμα, η χρήση σατιρικών χαρτών έχει τα πλεονεκτήματά της, αλλά αυτά εξαρτώνται κυρίως από την ευελιξία του εκπαιδευτικού, την ηλικία των μαθητών/τριών, τη σαφήνεια του χάρτη και το διαθέσιμο διδακτικό υλικό. Τα τελευταία χρόνια έχει αυξηθεί το ενδιαφέρον για τη χρήση αυτών των χαρτών ως εκπαιδευτικών εργαλείων σε σχολικά περιβάλλοντα. Ωστόσο, η ενσωμάτωσή τους στο πρόγραμμα σπουδών εγείρει ερωτήματα σχετικά με την καταλληλότητα, την ευαισθησία και την παιδαγωγική τους αποτελεσματικότητα.

Σύμφωνα με το θεωρητικό μέρος της παρούσας εργασίας γίνεται αντιληπτό ότι η επιστήμη της Χαρτογραφίας και ο Χάρτης αποτελούν σημαντικά αντικείμενα αποτύπωσης και αναπαράστασης του χώρου και του τόπου. Στο πέρασμα των αιώνων και ανάλογα με τις υπάρχουσες ιστορικές, κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές συγκυρίες διαμορφώνουν τα χαρακτηριστικά στοιχεία και τους συμβολισμούς που χρησιμοποιούν. Μέχρι σήμερα ο χάρτης αποτελεί βασικό εργαλείο αναπαράστασης του κόσμου και προφέρει ποικίλες χρήσεις. Όπως αναφέρθηκε και στα προηγούμενα κεφάλαια, οι χάρτες έχουν άμεση σχέση με την ιστορία και μπορούν να συμβάλλουν στην καλύτερη κατανόηση των ιστορικών γεγονότων και του χώρου - τόπου στον οποίο εκτυλίσσονται. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να επιτυγχάνεται τόσο η γεωγραφική γνώση όσο και η ιστορική γνώση και η κριτική σκέψη των μαθητών/τριών.

Στην παρούσα εργασία ο χάρτης εξετάζεται ως εκπαιδευτικό εργαλείο στο σχολικό περιβάλλον και τα οφέλη που προκύπτουν από την αξιοποίησή του. Όπως έχει αναφερθεί και παραπάνω τόσο η ιστορία όσο και η γεωγραφία, πεδία τα οποία

βρίσκονται σε άμεση αλληλεπίδραση και αλληλεξάρτηση, χρησιμοποιούν το χάρτη ως κοινό εργαλείο διδασκαλίας στην εκπαίδευση. Ο χάρτης αποτελεί ένα άριστο μέσο για τη διδασκαλία του παρελθόντος και της Ιστορίας, το οποίο μπορεί ποικιλοτρόπως να αξιοποιηθεί στη σχολική τάξη και να έχει ωφέλιμα και επιτυχή αποτελέσματα. Οι σατιρικοί χάρτες αποτελούν ένα μοναδικό είδος χαρτογραφικής αναπαράστασης το οποίο μπορεί να αξιοποιηθεί εξίσου κατά τη διδασκαλία της Ιστορίας και των ιστορικών γεγονότων.

Η παρούσα μεταπτυχιακή εργασία έχει στόχο ερευνήσει το ιδιαίτερο αυτό είδος των σατιρικών χαρτών, το οποίο αποτελεί μια ειδική κατηγορία χαρτογραφίας και αποτύπωσης του παρελθόντος. Για το λόγο αυτό κρίθηκε απαραίτητη η πραγματοποίηση ενός εμπειρικού μέρους, συγκεκριμένα η υλοποίηση μίας διδακτικής παρέμβασης, ώστε να διερευνηθεί εάν και πώς μπορούν οι σατιρικοί χάρτες- ως είδος χαρτών- να αξιοποιηθούν στη διδασκαλία της Ιστορίας στο Δημοτικό σχολείο και ποια συμπεράσματα μπορούν να εξαχθούν για τη χρήση και αξιοποίησή τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ: ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

Δ.1 Σκοπός Έρευνας και Ερευνητικά Ερωτήματα

Σκοπός της έρευνας ήταν η διερεύνηση της αξιοποίησης των σατιρικών χαρτών στη διδασκαλία της ιστορίας στο Δημοτικό σχολείο. Πρώτος στόχος είναι να εξετάσει την αξιοποίηση των σατιρικών χαρτών στο μάθημα της ιστορίας, εναλλακτικά και επικουρικά, προκειμένου να γίνει ευκολότερα κατανοητό και πιο διασκεδαστικό το μάθημα. Δεύτερος στόχος και ίσως ο κυριότερος, είναι να διερευνήσει για ποιο λόγο θεωρούν οι μαθητές/τριες ωφέλιμους και χρήσιμους τους σατιρικούς χάρτες. Επιμέρους στόχοι ήταν η διερεύνηση των στάσεων των εκπαιδευτικών σχετικά με την αξιοποίηση των χαρτών γενικά και ειδικότερα των σατιρικών χαρτών, στο μάθημα της ιστορίας, παράλληλα με τις απόψεις των μαθητών/τριών και την πρόσληψη των σατιρικών χαρτών από αυτούς.

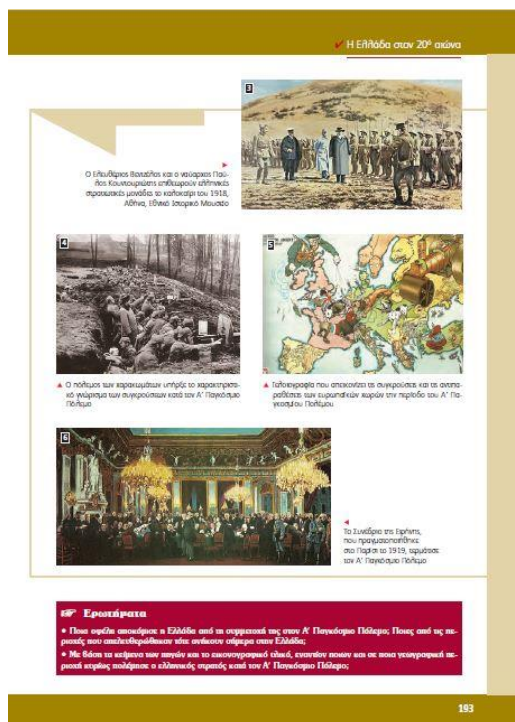
Τα κύρια ερευνητικά ερωτήματα είναι τα ακόλουθα:

1. Μπορούν οι σατιρικοί χάρτες να ενσωματωθούν και να αξιοποιηθούν στο πλαίσιο της διδασκαλίας της σχολικής ιστορίας;
2. Ποιες είναι οι απόψεις των μαθητριών/μαθητών σχετικά με τη χρήση των σατιρικών χαρτών στο μάθημα της ιστορίας και τη συμβολή τους στην κατανόηση ιστορικών γεγονότων και φαινομένων;
3. Μπορεί το μάθημα της ιστορίας να γίνει πιο ελκυστικό μέσα από τη χρήση των σατιρικών χαρτών;

Οι μέθοδοι που επιλέχθηκαν για την διεξαγωγή της έρευνας είναι η ποσοτική και η ποιοτική ανάλυση. Η ποσοτική μέθοδος ανάλυσης αφορά το πρώτο μέρος της έρευνας σχετικό με την επιλογή χαρτών σε συγκεκριμένο κεφάλαιο της ύλης της ΣΤ΄ Δημοτικού και μας επιτρέπει τη στατιστική ανάλυση των απαντήσεων και την εξαγωγή ποσοστών. Η ποιοτική μέθοδος ανάλυσης αφορά το δεύτερο μέρος της έρευνας με τις αιτιολογήσεις των μαθητών/τριών και μας δίνει τη δυνατότητα να ομαδοποιήσουμε και να κατανοήσουμε καλύτερα τις απαντήσεις τους.

Δ.2 Μεθοδολογία διδακτικής παρέμβασης

Ανατρέχοντας στα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας του Δημοτικού Σχολείου, διαπιστώνεται ότι περιέχουν σημαντικό αριθμό χαρτών ως υποστηρικτικές πηγές της κειμενικής αφήγησης. Σατιρικό χάρτη εντοπίζουμε στο σχολικό εγχειρίδιο της Στ' τάξης και στο κεφάλαιο 4 «Η Ελλάδα στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο» στη σελίδα 193, όπως φαίνεται στην Εικόνα 20. Στη λεζάντα του χάρτη αναφέρεται: *«Γελοιογραφία που απεικονίζει τις συγκρούσεις και τις αντιπαραθέσεις των ευρωπαϊκών χωρών την περίοδο του Α' Παγκοσμίου Πολέμου»*. Ενώ στα ερωτήματα τα οποία ακολουθούν, προτρέπονται οι μαθητές/τριες να αξιοποιήσουν τόσο τον χάρτη όσο και το υπόλοιπο κειμενικό και οπτικό υλικό προκειμένου να εντοπίσουν εναντίων ποιων και σε ποιες περιοχές πολέμησε ο ελληνικό στρατός στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο συγκεκριμένος χάρτης αποτέλεσε τον πυρήνα γύρω από τον οποίο δομήθηκε ολόκληρη η παρέμβαση και αξιοποιήθηκε ως εναλλακτικός τρόπος διδασκαλίας του συγκεκριμένου μαθήματος, σε συνδυασμό και με άλλους σατιρικούς χάρτες. Η επιλογή της συγκεκριμένης ενότητας βρίσκεται σε άμεση σχέση με το είδος των σατιρικών χαρτών, λόγω του ότι η παραγωγή τους και η διάδοσή τους ήταν στο απόγειο τους την περίοδο του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και υπάρχει πληθώρα σχεδίων και παραδειγμάτων που το επιβεβαιώνουν. Η σατιρική χαρτογραφία ανθίζει εκείνα τα χρόνια και αποτυπώνει τα γεγονότα της εποχής με χιουμοριστικό τρόπο και προπαγανδιστική διάθεση. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία πολλών χαρτών με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, που κινούν το ενδιαφέρον και εξάπτουν τη φαντασία. Για τον λόγο αυτό θεωρήθηκαν τα καταλληλότερα εργαλεία και βοηθήματα ώστε να παρουσιαστούν στους/στις μαθητές/τριες τα δύο αντίπαλα στρατόπεδα που έλαβαν μέρος στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, οι Κεντρικές Δυνάμεις και η Αντάντ.(ENTENTE).

Εικ.20 Απόσπασμα από το βιβλίο Ιστορίας της Στ' τάξης στο οποίο φαίνεται ο σατιρικός χάρτης τον οποίο καλούνται να επεξεργαστούν οι μαθητές/μαθήτριες.

Σκοπός της διδακτικής παρέμβασης ήταν να διερευνηθεί η δυνατότητα κατανόησης της παγκόσμιας ιστορίας και συγκεκριμένα της ιστορικής περιόδου του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, μέσω των σατιρικών χαρτών. Σε ένα γενικό επίπεδο, οι στόχοι που τέθηκαν αφορούσαν: το βαθμό εξοικείωσης των μαθητών/τριών με τους χάρτες στο μάθημα της Ιστορίας, το βαθμό της υφιστάμενης αξιοποίησης των χαρτών στη διδασκαλία της ιστορίας από τους εκπαιδευτικούς και κατά πόσο η ενασχόληση με αυτούς μπορεί να επηρεάσει την ενεργή συμμετοχή των παιδιών στο μάθημα της Ιστορίας. Σε ένα ειδικότερο επίπεδο, η παρέμβαση εστίασε στην χρήση των σατιρικών χαρτών και προσπάθησε να διερευνήσει τα εξής ερωτήματα: Μπορούν οι σατιρικοί χάρτες να ενσωματωθούν και να αξιοποιηθούν στο πλαίσιο της διδασκαλίας της σχολικής ιστορίας; Ποιες είναι οι απόψεις των μαθητριών/τριών σχετικά με τη χρήση των σατιρικών χαρτών στο μάθημα της ιστορίας και τη συμβολή τους στην κατανόηση ιστορικών γεγονότων και φαινομένων; Μπορεί το μάθημα της ιστορίας να γίνει πιο ελκυστικό μέσα από τη χρήση των σατιρικών χαρτών;

Για τη διερεύνηση των παραπάνω ερωτημάτων, σχεδιάστηκε μία διδακτική παρέμβαση διάρκειας δύο διδακτικών ωρών σε δύο σχολικές μέρες (μία ώρα/μέρα) στη Στ' τάξη

ενός Δημοτικού Σχολείου της Φλώρινας. Η παρέμβαση υλοποιήθηκε τον Απρίλιο του 2024, σε μία χρονική περίοδο κατά την οποία η εκπαιδευτικός της τάξης επρόκειτο να διδάξει το κεφάλαιο 4, που προαναφέραμε παραπάνω. Η εν λόγω τάξη αποτέλεσε ένα βολικό δείγμα και κριτήρια επιλογής της αποτέλεσαν η προθυμία της εκπαιδευτικού να πραγματοποιηθεί η διδακτική μας παρέμβαση, η προ των θυρών διδασκαλία του εν λόγω κεφαλαίου και τα χαρακτηριστικά της τάξης (επρόκειτο για μία τυπική τάξη μιας επαρχιακής πόλης). Η τάξη απαρτιζόταν από δεκαοκτώ (18) μαθητές/τριες ΣΤ' τάξης. Από αυτούς, οκτώ (8) ήταν κορίτσια και δέκα (10) ήταν αγόρια.

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί ότι στα αποτελέσματα που θα ακολουθήσουν παρακάτω, πολλές φορές δεν συμπεριλαμβάνονται οι απαντήσεις όλων των μαθητών/τριών, καθώς ήταν ίδιες ή πανομοιότυπες με απαντήσεις συμμαθητών/τριών τους. Επίσης, άλλες φορές υπάρχουν λιγότερες απαντήσεις από το πλήθος των μαθητών/τριών, λόγω απουσίας κάποιων μαθητών/τριών τη συγκεκριμένη ημέρα που συμπληρώθηκε το ερωτηματολόγιο.

Μετά τις απαντήσεις των μαθητών/τριών ακολουθεί σχολιασμός των απαντήσεων. Επιπλέον, μετά το πέρας των δύο διδακτικών ωρών που πραγματοποιήθηκε η διδακτική παρέμβαση, τηρήθηκε αναλυτικό ημερολόγιο, όπου καταγράφονταν οι ερωτήσεις που θέταμε στους/στις μαθητές/τριες και οι απαντήσεις των μαθητών/τριών κατά τη διάρκεια της εισαγωγικής δραστηριότητας, κατά την προβολή των χαρτών και κατά τα τελικά ερωτηματολόγια.

Στόχος της διδακτικής παρέμβασης ήταν να γνωρίσουν οι μαθητές/τριες τους συνασπισμούς που αντιπαρατάχθηκαν κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και τις συγκρούσεις που είχαν μεταξύ τους, αποκλειστικά μέσα από την αξιοποίηση σατιρικών χαρτών. Θεωρήθηκε δόκιμη η ομαδοσυνεργατική προσέγγιση και η κατανομή των μαθητών/τριών σε ομάδες των 4-5 ατόμων προκειμένου να επιτευχθεί ο στόχος. Το αναλυτικό πρόγραμμα που ακολουθήθηκε περιγράφεται παρακάτω.

Δ.3 Στόχοι Διδακτικής Παρέμβασης

Στόχοι της διδακτικής παρέμβασης ήταν οι μαθητές/τριες:

- Να γνωρίσουν τους συνασπισμούς που αντιπαρατάχθηκαν κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και τις εμπλοκές που είχαν μεταξύ τους
- Να κατανοήσουν καλύτερα τα χαρακτηριστικά της συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου.
- Να βελτιώσουν την κριτική τους ικανότητα.
- Να καλλιεργήσουν την ιστορική σκέψη και την ιστορική γνώση
- Να αναπτύξουν δεξιότητες οπτικού αλφαριθμητισμού
- Να εξοικειωθούν με νέους τρόπους διδακτικής προσέγγισης και μαθησιακής διαδικασίας
- Να αναπτύξουν ανθρωπιστικές αξίες

Δ.4 Δομή της Διδακτικής Παρέμβασης

Η διδακτική παρέμβαση σχεδιάστηκε με τέτοιο τρόπο ώστε να διαρθρωθεί σε τέσσερα στάδια (δύο σε κάθε μέρα). Το πρώτο στάδιο αφορούσε τη διερεύνηση των απόψεων των μαθητών/τριών μέσω ενός διερευνητικού ερωτηματολογίου. Κατά το δεύτερο στάδιο σχεδιάστηκε η εισαγωγή και επεξεργασία σατιρικών χαρτών, που είτε περιέχονται στο σχολικό εγχειρίδιο είτε δόθηκαν επιπλέον, από τις/τους μαθήτριες/μαθητές. Κατά τη διάρκεια της επεξεργασίας, στόχος ήταν έμφαση να δοθεί στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των σατιρικών χαρτών. Με την έναρξη της δεύτερης ημέρας/ώρας της διδακτικής παρέμβασης, στο πλαίσιο μια διαμορφωτικής αξιολόγησης, προτάθηκε μία ανακεφαλαίωση των όσων προηγήθηκαν πριν τη μετάβαση στο τρίτο στάδιο, το οποίο αφορούσε τη σχεδίαση και δημιουργία σατιρικών χαρτών από τους ίδιους τους/τις μαθητές/τριες, με σκοπό να αξιολογηθούν οι γνώσεις αλλά και τυχόν «έννοιες της ιστορικής σκέψης» που καλλιεργήθηκαν. Ως τελευταίο στάδιο σχεδιάστηκε η τελική αξιολόγηση και επανατροφοδότηση, μέσω του τελικού ερωτηματολογίου των μαθητών/τριών για την εμπειρία που είχαν με τους σατιρικούς χάρτες. Παράλληλα, για μία πιο σφαιρική αξιολόγηση της παρέμβασης, σχεδιάστηκε ο διαμοιρασμός ερωτηματολογίων και στους εκπαιδευτικούς του σχολείου και η

πραγματοποίηση συνέντευξης με την εκπαιδευτικό της εν λόγω τάξης, η οποία παρακολούθησε την όλη παρέμβαση ως παρατηρητής.

Τα ερευνητικά εργαλεία που προετοιμάστηκαν για την εξαγωγή συμπερασμάτων ήταν τα ερωτηματολόγια για τους/τις μαθητές/τριες, το ερωτηματολόγιο των εκπαιδευτικών και ένα πρωτόκολλο συνέντευξης για την εκπαιδευτικό της τάξης.

4.4.1. 1^ο ΣΤΑΔΙΟ: PRE TEST- ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

Την πρώτη ημέρα δόθηκε στους/στις μαθητές/τριες της ΣΤ' τάξης το pre-test - εισαγωγικό ερωτηματολόγιο πριν την υλοποίηση της διδακτικής παρέμβασης. Στόχος ήταν η διερεύνηση των απόψεων των μαθητών/τριών για το μάθημα της ιστορίας και των στάσεων και αντιλήψεων τους για τη χρήση των χαρτών κατά τη διδασκαλία της ιστορίας. Η διάρκειά του ήταν πέντε (5) λεπτά της διδακτικής ώρας. Πιο συγκεκριμένα τα ερωτήματα προς τους/τις μαθητές/τριες σταθμίστηκαν με βάση τα ερευνητικά ερωτήματα της παρέμβασης και οι απαντήσεις με βάση την πεντάβαθμη κλίμακα Likert. Το ερωτηματολόγιο περιλάμβανε πέντε ερωτήσεις και οι μαθητές/τριες καλούνταν να επιλέξουν την απάντηση που περιέγραφε όσο το δυνατόν καλύτερα την άποψη τους. Ο λόγος που η διδακτική παρέμβαση ξεκίνησε με τη συμπλήρωση ενός ερωτηματολογίου είναι ότι θεωρήθηκε σκόπιμο να ληφθούν τα σχόλια των παιδιών για το μάθημα της ιστορίας, πριν από την κύρια παρέμβαση, έτσι ώστε στη συνέχεια να συγκριθούν με το δεύτερο ερωτηματολόγιο που ολοκλήρωσε το διδακτικό πλάνο. Το pre-test βρίσκεται στο παράρτημα της εργασίας.

4.4.2 2^ο ΣΤΑΔΙΟ - ΠΡΟΒΟΛΗ ΚΑΙ ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΣΑΤΙΡΙΩΝ ΧΑΡΤΩΝ

Μετά το διαμοιρασμό του διερευνητικού ερωτηματολογίου, ακολούθησε η μελέτη του σατιρικού χάρτη που εμπεριέχεται στο σχολικό εγχειρίδιο, με στόχο α) την παρατήρηση του συγκεκριμένου είδους χαρτών, β) τον σχολιασμό των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών που περιέχει, γ) τον εντοπισμό των στοιχείων που κυριαρχούν (σύμβολα, φιγούρες, σχήματα, χρώματα, ζώα, κλπ.), δ) την ανάδειξη των στοιχείων που φανερώνουν τους δύο αντίπαλους συνασπισμούς.

Αρχικά, προβλήθηκε ο χάρτης που εμπεριέχεται στο σχολικό εγχειρίδιο (εικ. 21) και οι μαθητές/τριες κλήθηκαν να τον παρατηρήσουν προσεκτικά. Ο χάρτης αποτυπώνει τα πρώτα χρόνια του πολέμου και τις συγκρούσεις των κρατών που συμμετείχαν. Επιπλέον, διανεμήθηκε στην κάθε ομάδα, ο ίδιος χάρτης και σε έντυπη μορφή προκειμένου να είναι πιο ευκρινείς οι λεπτομέρειες. Δόθηκε ο απαραίτητος χρόνος παρατήρησής του και ακολούθησε ο σχολιασμός του με κατευθυντήριες ερωτήσεις, στοχεύοντας στην ανάδειξη των δύο αντίπαλων στρατοπέδων του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Εικ.21: Ο σατιρικός χάρτης που περιλαμβάνεται στο σχολικό εγχειρίδιο. Τίτλος: «Hark! Hark! The Dogs Do Bark», του Emanuel Walter, έκδοση Bacon G.W. & Co, Λονδίνο 1914. Χρωμολιθογραφία. Ο χάρτης τυπώθηκε στη Γερμανία (Αμβούργο) από τους E. Zimmermann και W. Nollting, το 1915, σχεδόν απaráλλαχτος και με την παρέμβαση γερμανόφωνου κειμένου. «Ακούσατε, ακούσατε! Γαβγίζουν τα σκυλιά!» Οι πολιτικές αντιδικίες της Ευρώπης του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου μετατρέπονται σε σκυλομαχίες σε αυτόν το σατιρικό χάρτη που κυκλοφόρησε στην Αγγλία το Νοέμβριο του 1914.

Μετά τον σχολιασμό του πρώτου χάρτη ακολούθησε ο σχολιασμός ενός δεύτερου σατιρικού χάρτη και η σύγκριση του με τον πρώτο. Ο δεύτερος χάρτης (εικ.22) είναι μεταγενέστερος του αρχικού και η επιλογή του είχε στόχο να δείξει την πορεία των γεγονότων και την αντιπαράθεση του με τον πρώτο.

Εικ.22: Σατιρικός χάρτης με τίτλο «Calendar of the year 1918», του S.S. Zluchkin. Περιοδικό Balkanski Papagal, Σόφια 12/1917. Ημερολόγιο του έτους 1918. Πηγή: <https://www.lifo.gr/culture/eikastika/aytoi-oi-hartes-ehoyh-hioymor>

Οι μαθητές/τριες παρακινήθηκαν να σχολιάσουν και να συγκρίνουν τους δύο χάρτες με στοχευμένες κατευθυντήριες ερωτήσεις ενώ ιδιαίτερη μνεία έγινε στα χαρακτηριστικά/σύμβολα/μορφές και στοιχεία που περιέχουν οι σατιρικοί χάρτες και αναφέρονται στους εμπλεκόμενους λαούς.

Δ.4.3 3^ο ΣΤΑΔΙΟ - ΣΧΕΔΙΑΣΗ ΣΑΤΙΡΙΚΟΥ ΧΑΡΤΗ

Την δεύτερη ημέρα της διδακτικής παρέμβασης πραγματοποιήθηκε μία ανακεφαλαίωση των όσων συζητήθηκαν την προηγούμενη ημέρα, σχετικά με το είδος της σατιρικής χαρτογραφίας και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών που διαθέτει (σύμβολα, χρώματα, φιγούρες, σχήματα, κλπ) και πραγματοποιήθηκε η προβολή και επιπλέον σατιρικών χαρτών. Στόχος ήταν, οι μαθητές/τριες να έρθουν σε επαφή με περαιτέρω δείγματα σατιρικής χαρτογραφίας προκειμένου να σχεδιάσουν στη συνέχεια οι ίδιοι τον δικό τους χιουμοριστικό - σατιρικό χάρτη (εικ. 23). Κατά το τρίτο στάδιο της παρέμβασης, δόθηκε στους/στις μαθητές/τριες περίγραμμα του χάρτη της Ευρώπης της εποχής, και σε ομάδες κλήθηκαν να σχεδιάσουν τους δικούς τους σατιρικούς

χάρτες, με βάση τα όσα διαπίστωσαν και έμαθαν στο προηγούμενο στάδιο. Ο διαθέσιμος χρόνος ήταν 20 λεπτά.

Εικ.23: Περίγραμμα του χάρτη της Ευρώπης του 1914

Δ.4.4 4^ο ΣΤΑΔΙΟ – ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΚΑΙ ΕΠΑΝΑΤΡΟΦΟΣΟΤΗΣΗ

Στο τέλος της δεύτερης ημέρας, μετά την υλοποίηση της διδακτικής διαδικασίας, προκειμένου να διερευνηθεί η αποτελεσματικότητα της διδακτικής παρέμβασης, δόθηκε στους/στις μαθητές/τριες ένα δεύτερο και τελικό ερωτηματολόγιο με ερωτήσεις σχετικά με τις γνώσεις και τις απόψεις των μαθητών/τριών για τις προηγηθείσες δραστηριότητες. Οι ερωτήσεις απαντώνται και πάλι με βάση την κλίμακα Likert. Επίσης τέθηκαν δύο ερωτήσεις ανοιχτού τύπου σχετικές με την διδακτική παρέμβαση στην οποία συμμετείχαν και βελτιώσεις που έχουν να προτείνουν. Το τελικό ερωτηματολόγιο των μαθητές βρίσκεται στο παράρτημα της εργασίας.

Δ.5 Ερωτηματολόγιο εκπαιδευτικών και συνέντευξη δασκάλας

Δ.5.1 ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, παράλληλα με τη διδακτική παρέμβαση διαμοιράστηκαν ανώνυμα ερωτηματολόγια στους/στις εκπαιδευτικούς του σχολείου, προκειμένου να ερευνηθούν οι απόψεις τους σχετικά με το μάθημα της ιστορίας και τον βαθμό αξιοποίησης των χαρτών γενικά, και ειδικά των σατιρικών χαρτών. Το ερωτηματολόγιο των εκπαιδευτικών διαμορφώθηκε με βάση **τρεις θεματικούς άξονες**, στους οποίους συνολικά εντάσσονται 12 ερωτήσεις, κλειστού και ανοιχτού τύπου.

Ο πρώτος θεματικός άξονας αναφέρεται στα δημογραφικά στοιχεία του/της εκπαιδευτικού και περιλαμβάνει τρεις ερωτήσεις (1, 2, 3), που αφορούν το φύλο, τις σπουδές και την εκπαιδευτική εμπειρία. Ο δεύτερος θεματικός άξονας περιλαμβάνει τέσσερις ερωτήσεις (4, 5, 6, 7) και διερευνά τις απόψεις των εκπαιδευτικών για το μάθημα της ιστορίας και για τη χρήση των χαρτών σε αυτό. Ο τρίτος θεματικός άξονας οργανώνεται σε τέσσερις ερωτήσεις (8, 9, 10, 11) σχετικές με τη γνώση για τους σατιρικούς χάρτες και για την αξιοποίηση τους στο μάθημα. Τέλος, η τελευταία ερώτηση (12) έχει στόχο να αντλήσει προτάσεις για τη βελτίωση της διδασκαλίας του μαθήματος της ιστορίας. Οι εκπαιδευτικοί ήταν έντεκα (11) στο σύνολο. Το ερωτηματολόγιο των εκπαιδευτικών βρίσκεται στο παράρτημα της εργασίας.

Ενδεικτικά κάποια παραδείγματα ερωτήσεων που τέθηκαν είναι τα εξής: Ποια είναι η σχέση σας με το μάθημα ιστορίας; Οι μαθητές/τριες δείχνουν έντονο ενδιαφέρον κι απολαμβάνουν το μάθημα της ιστορίας ή δυσκολεύονται και πού; Γνωρίζετε το είδος των σατιρικών χαρτών; Στην μέχρι τώρα διδακτική σας πορεία, έχετε χρησιμοποιήσει αυτό το είδος χαρτών; Τι θα θέλατε να προτείνετε ώστε να βελτιωθεί η διδασκαλία του μαθήματος της ιστορίας; Ποιες προσεγγίσεις και τεχνικές κρίνετε ως καταλληλότερες για την προσέγγιση της ιστορικής γνώσης και της ιστορικής σκέψης;

4.5.2 ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΔΑΣΚΑΛΑΣ

Έπειτα από την διδακτική παρέμβαση, την οποία παρακολούθησε η δασκάλα του τμήματος, ακολούθησε μία συνέντευξη μαζί της. Το πρωτόκολλο της συνέντευξης συντάχθηκε με βάση τη διερεύνηση των απόψεων της εκπαιδευτικού για το μάθημα της ιστορίας, την στάση των μαθητών/τριών απέναντι του, την χρήση των χαρτών και ειδικότερα των σατιρικών χαρτών στο μάθημα της ιστορίας καθώς την αποτύπωση σχολίων και παρατηρήσεων πάνω στη διδακτική παρέμβαση που παρακολούθησε.

Ενδεικτικά κάποιες ερωτήσεις που τέθηκαν ήταν οι ακόλουθες: Ποια είναι η σχέση σας με το μάθημα ιστορίας; Ποια πιστεύετε ότι είναι η στάση των μαθητών/τριών απέναντι στο μάθημα της ιστορίας; Πώς πιστεύετε ότι οι χάρτες προωθούν την ιστορική σκέψη και ιστορική γνώση κατά τη διδασκαλία του μαθήματος της ιστορίας; Θα θέλατε να αξιοποιείτε τους σατιρικούς χάρτες στη διδασκαλία της ιστορίας; Τι θα θέλατε να προτείνετε ώστε να βελτιωθεί η διδασκαλία του μαθήματος της ιστορίας;

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί ότι η εξαγωγή των αποτελεσμάτων και των συμπερασμάτων που θα ακολουθήσουν προκύπτουν από την ανάλυση των δεδομένων που προέκυψαν από τη διδακτική παρέμβαση. Πιο συγκεκριμένα τα ποσοτικά δεδομένα των pre-test και τελικών ερωτηματολογίων των μαθητών/τριών και των εκπαιδευτικών σε συνδυασμό με τα ποιοτικά δεδομένα που προσφέρει η συνέντευξη της εκπαιδευτικού, συμβάλλουν σε μια όσο το δυνατόν σφαιρική προσέγγιση του θέματος της παρούσας εργασίας. Δηλαδή κατά πόσο εκπαιδευτικά αποτελεσματική είναι η χρήση των σατιρικών χαρτών στη διδασκαλία της ιστορίας και τα οφέλη που προκύπτουν από αυτή τη χρήση, τόσο για τους/τις μαθητές/τριες όσο και για τους/τις εκπαιδευτικούς.

Ε. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Ε.1 Αποτελέσματα απαντήσεων εισαγωγικού ερωτηματολογίου - Pre-Test μαθητών/τριών

Σχετικά με το πρώτο ερωτηματολόγιο των μαθητών/τριών, οι ερωτήσεις και το πλήθος των απαντήσεων σε κάθε κλίμακα, ήταν οι εξής:

	Καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ	Σύνολο απαντήσεων
Πόσο σου αρέσει το μάθημα της ιστορίας;	12	3	2		1	18
Μέχρι τώρα χρησιμοποιούνται οι χάρτες στη διδασκαλία της ιστορίας;	2	9	6	1	4	18
Κατά την άποψή σου, μπορούν οι χάρτες να χρησιμοποιηθούν στο μάθημα της ιστορίας για να γίνει πιο κατανοητή μία ενότητα που διδάσκει;	2	5	6	1	4	18
Κατά την άποψή σου, μπορούν οι χάρτες να σε βοηθήσουν να καταλάβεις καλύτερα όσα	3	8	4	1	2	18

γεγονότα συνέβησαν στο παρελθόν;						
Γνωρίζεις τον τρόπο με τον οποίο «διαβάζεται» ένας χάρτης;	2	4	3	5	4	18

Σχετικά με το πρώτο ερώτημα, «Πόσο σου αρέσει το μάθημα της ιστορίας;», αξίζει να αναφερθεί ότι σημαντικό ποσοστό των μαθητών/τριών (12/ 18) (62,62%), απάντησαν «Καθόλου», τρεις (3/18) (16,6%) «Λίγο», ενώ μόλις δύο (2/18) (11%) μαθητές/τριες διαφοροποιήθηκαν και απάντησαν ότι η ιστορία τους αρέσει «Αρκετά», και μόλις σε έναν/μία μαθητή/τρια (1/18),(5,5%) «Πάρα πολύ» (διαγρ. 1). Τα παραπάνω αποτυπώνουν τη γενικότερη δυσαρέσκεια των μαθητών/τριών απέναντι στο μάθημα της ιστορίας.

Διάγραμμα 1. Απόψεις μαθητών/τριών για το μάθημα της Ιστορίας

Σχετικά με το δεύτερο ερώτημα, «Μέχρι τώρα χρησιμοποιούνται οι χάρτες στη διδασκαλία της ιστορίας;» οι μισοί/ές μαθητές/τριες (9/18)(50%)) απάντησαν «Λίγο», οι πέντε (5/18)(27,7%) «Αρκετά», ένας/μία (1/18) (5,5%) μαθητής/τρια απάντησε ότι

χρησιμοποιούνται «Πολύ» και τρεις μαθητές/τριες (3/18),(16,6%) «Πάρα πολύ». Όπως φαίνεται από τις απαντήσεις γίνεται μερική χρήση των χαρτών κατά τη διδασκαλία της ιστορίας.

Αναφορικά με το τρίτο ερώτημα, «Κατά την άποψή σου, μπορούν οι χάρτες να χρησιμοποιηθούν στο μάθημα της ιστορίας για να γίνει πιο κατανοητή μία ενότητα που διδάσκεσαι;», δύο (2/18)(11,1%) μαθητές/τριες απάντησαν «Καθόλου» και πέντε (5/18) (27,7%) «Λίγο». Έξι (6/18) (33,3%) μαθητές/τριες απάντησαν «Αρκετά», ένας/μία (1/18) (5,5%) «Πολύ» και τέσσερις (4/18) (22,2%) «Πάρα πολύ» (διαγρ.2). Επομένως, οι περισσότεροι/ες μαθητές/τριες θεωρούν ότι, με τη χρήση των χαρτών στο μάθημα της ιστορίας επιτυγχάνεται η καλύτερη κατανόηση των ενοτήτων.

Διάγραμμα 2. Απόψεις μαθητών/τριών για τη χρήση χαρτών στο μάθημα της Ιστορίας

Για το τέταρτο ερώτημα, «Κατά την άποψή σου, μπορούν οι χάρτες να σε βοηθήσουν να καταλάβεις καλύτερα όσα γεγονότα συνέβησαν στο παρελθόν;», οκτώ (8/18) (44,4%) μαθητές/τριες, απάντησαν «Λίγο». Τρεις (3/18)(16,6%) μαθητές/τριες απάντησαν «Καθόλου», τέσσερις (4/18)(22,2%) απάντησαν «Αρκετά», ένας/μία (1/18)(5,5%) μαθητής/τρια απάντησε «Πολύ» και δύο (2/18)(11%) «Πάρα πολύ».

Τέλος για το πέμπτο ερώτημα, «Γνωρίζεις τον τρόπο με τον οποίο «διαβάζεται» ένας χάρτης;», υπήρχε ποικιλία απαντήσεων. Δύο (2/18)(11%) μαθητές/τριες απάντησαν

«Καθόλου», τέσσερις (4/18)(22,2%) «Λίγο». Τρεις απάντησαν (3/18)(16,6%) «Αρκετά», πέντε (5/18)(27,7%) «Πολύ» και τέσσερις (4/18)(22,2%) απάντησαν «Πάρα πολύ», γεγονός που μας δείχνει ότι οι περισσότεροι/ες μαθητές/τριες, (12/18) (66,6%), θεωρούν ότι έχουν γνώση και μπορούν να αποκωδικοποιήσουν έναν χάρτη.

E.2 Αποτελέσματα κυρίως μέρους διδακτικής παρέμβασης

Κατά την προβολή του πρώτου σατιρικού χάρτη οι μαθητές/τριες παρατήρησαν λεπτομερειακά την γελοιογραφία που εμπεριέχεται στο σχολικό εγχειρίδιο. Αρχικά τέθηκε η εξής ερώτηση: «Έχετε ξαναδεί τη συγκεκριμένη εικόνα;»

Οι περισσότερες απαντήσεις ήταν αρνητικές, «όχι, δεν την έχουμε ξαναδεί», ένας μαθητής απάντησε επίσης: «στην εικόνα είναι όλο το ζωικό βασίλειο».

Επόμενες ερωτήσεις που τέθηκαν ήταν οι ακόλουθες: «Με τι σας μοιάζει αυτό που βλέπετε και τι μπορεί να απεικονίζει». Οι περισσότερες απαντήσεις ήταν ότι πρόκειται για χάρτη, και μάλιστα ευρωπαϊκό χάρτη που απεικονίζει τις ευρωπαϊκές χώρες. Μία μαθήτρια απάντησε ότι: «τα ζώα που απεικονίζονται στον χάρτη, αναπαριστούν τις χώρες. Π.χ. η Αγγλία είναι ένα σκυλί, οι σκανδιναβικές χώρες μοιάζουν με ένα ζώο σαν σκυλί». Ένας άλλος μαθητής παρατήρησε ότι: «όλα είναι σκυλιά, κυριαρχούν τα σκυλιά σε αυτόν τον χάρτη».

Έπειτα διαμοιράστηκε ο ίδιος χάρτης ανά ομάδες των 4-5 ατόμων προκειμένου να μπορέσουν να εστιάσουν σε περαιτέρω χαρακτηριστικά και λεπτομέρειες. Στο σημείο αυτό ζητήθηκε από τους/τις μαθητές/τριες να σκεφτούν τι μπορεί να σημαίνει ο συμβολισμός με τη μορφή ζώων των κρατών (π.χ. Ρωσία – Αρκούδα), την περιοχή την οποία επηρέαζαν και είχαν ενδεχομένως υπό τον έλεγχό τους ή υπό την κτήση/κατάκτησή τους. Τέθηκαν οι εξής ερωτήσεις: «Μπορείτε να μου πείτε ποιες χώρες διακρίνετε και πώς απεικονίζεται η κάθε μία;». Πρώτη απάντηση ήταν: «η Γερμανία μοιάζει με σκυλί λουκάνικο και το διπλανό μοιάζει με σκυλί Δαλματίας». Άλλη χώρα που μπόρεσαν να αναγνωρίσουν εύκολα ήταν: «η Ελλάδα, η οποία μοιάζει με έναν παπού». Ένας μαθητής παρατήρησε τη Γαλλία η οποία: «είναι ένα γκρι σκυλί που έχει πάνω του τη σημαία της Γαλλίας». Όπως επίσης σχολίασαν και την Αγγλία:

«κατάλαβα ότι είναι η Αγγλία επειδή το σκυλί, το μπουλντόκ, φοράει τη σημαία της Αγγλίας». Άλλες χώρες που παρατήρησαν είναι: «οι σκανδιναβικές χώρες οι οποίες απεικονίζονται με έναν δικέφαλο σκύλο». Ακόμη σχολίασαν ότι οι ράτσες των σκυλιών που χρησιμοποιούνται στην εικόνα προέρχονται από αυτές τις γεωγραφικές περιοχές. Σ αυτό το σημείο παρατηρήθηκε ότι δεν αναπαρίστανται όλες οι χώρες με τη μορφή ζώου.

Η επόμενη ερώτηση που τέθηκε ήταν η εξής: «Τι παρατηρούμε δίπλα από τις σκανδιναβικές χώρες;». Η πλειοψηφία των απαντήσεων που δόθηκαν ήταν οι εξής: «παρατηρώ ένα τρακτέρ με έναν άνθρωπο επάνω», «είναι η Ρωσία, η μεγαλύτερη χώρα στην Ευρώπη», «η Ρωσία απεικονίζεται με ένα τρακτέρ και με μία αρκούδα».

Τέθηκε η ερώτηση: «γιατί θεωρείτε ότι η Ρωσία απεικονίζεται και με μία αρκούδα;» και οι απαντήσεις ήταν οι εξής: «γιατί η Ρωσία έχει πολικές αρκούδες», «γιατί είναι πολύ μεγάλη και πολύ δυνατή χώρα, όπως είναι η αρκούδα», «γιατί έχει πολύ κρύο, είναι από τις πιο παγωμένες χώρες», «είναι πολύ άγρια η εικόνα με το τρακτέρ, όπως είναι η αρκούδα».

Στη συνέχεια τα παιδιά ρωτήθηκαν «εάν όλες οι χώρες απεικονίζονται με μορφές ζώων και ποιες χώρες δεν απεικονίζονται με τη μορφή ζώου». Οι απαντήσεις που λήφθηκαν ήταν οι ακόλουθες: «Η Ελλάδα απεικονίζεται με έναν άνθρωπο, πιθανόν κάποιος αρχηγός της χώρας», «η χώρα πάνω αριστερά (Μ. Βρετανία) έχει έναν άνθρωπο που κρατάει τα καράβια, σαν να βγάζει βόλτα με λουρί τα σκυλιά», ένας/μία μαθητής/τρια σχολίασε «Είναι η Αγγλία με τη μορφή στρατιώτη που φοράει στολή», άλλος/η «είναι ένας ναύτης που κρατάει τα καράβια και τα στέλνει προς τη Γερμανία και στις άλλες χώρες».

Άλλες χώρες που εντόπισαν τα παιδιά ήταν οι Τουρκία, Ισπανία, Πορτογαλία, Ιταλία οι οποίες απεικονίζονται με ανθρώπινες μορφές και αυτό προκάλεσε την περιέργεια των παιδιών. Οι απαντήσεις που δόθηκαν ήταν: «είναι πιο πολιτισμένες και γι' αυτό έχουν ανθρώπινες μορφές», «είναι στο κάτω επίπεδο της εικόνας και όσο ανεβαίνουμε προς τα πάνω έχει πιο πολλά ζώα», «είναι πιο ήσυχες σε σχέση με τις παραπάνω χώρες», «είναι πιο ήρεμες, δεν μαλώνουν».

Επίσης τέθηκε το ερώτημα: «κοιτάνε όλες οι χώρες προς μία κατεύθυνση; Και τα σκυλιά και οι άνθρωποι;» και οι μαθητές/τριες κλήθηκαν να περιγράψουν τις καρικατούρες. Συγκεκριμένα απάντησαν: «όχι, ο καθένας κοιτάει σε άλλη κατεύθυνση», «κάποιες χώρες κοιτάνε τις άλλες ενώ κάποιες άλλες, όχι», «η Αγγλία και η Γαλλία κοιτάνε και μαλώνουν με τη Γερμανία και την άλλη τη χώρα δίπλα στη

Γερμανία, την Αυστροουγγαρία». Μία μαθήτρια απάντησε ότι: «πιστεύω ότι κοιτάνε σε διαφορετικές κατευθύνσεις γιατί στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο υπήρχαν οι δυνάμεις της Αντάντ και οι Κεντρικές Δυνάμεις. Και γι' αυτό ανάλογα με το σε ποια ομάδα ήταν η κάθε χώρα, κοιτάει τις αντίπαλες χώρες».

Σε αυτό το σημείο και οι υπόλοιποι/ες μαθητές/τριες αντιλήφθηκαν πως πρόκειται για πόλεμο μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών που απεικονίζονται, και προσπάθησαν να εντοπίσουν τους δύο αντίπαλους συνασπισμούς που κυριαρχούσαν κατά την διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Παρατήρησαν επίσης ότι η Ελλάδα και η Τουρκία κοιτάζουν προς την ίδια κατεύθυνση ωστόσο δεν μαλώνουν. Συγκεκριμένα οι μαθητές/τριες παρατήρησαν ότι: «στην Τουρκία ο άνθρωπος που απεικονίζεται φοράει αυτό το καπέλο που μοιάζει με σουλτάνο και είναι χαρακτηριστικό της Τουρκίας», «φαίνεται ότι βγάζει βόλτα το σκύλο του και τα καράβια». Σε αυτό το σημείο τέθηκε η ερώτηση: «το σκυλάκι που βρίσκεται δίπλα από την Τουρκία, ποια σημαία έχει μπλεγμένη στην ουρά του;» και οι απαντήσεις ήταν οι ακόλουθες: «είναι η σημαία της Γερμανίας γιατί η Γερμανία βοηθάει την Τουρκία». Επίσης οι μαθητές/τριες σχολίασαν ότι: «η Ισπανία δεν συμμετέχει στα γεγονότα μαζί και η Πορτογαλία», «δεν εμπλέκεται ούτε η Σκανδιναβία γιατί δεν την ενδιαφέρουν τα γεγονότα».

Στη συνέχεια σχολιάστηκε από τους/τις μαθητές/τριες ότι κάποια σκυλιά είναι δεμένα με το ίδιο λουρί, όπως η Γερμανία και η Αυστροουγγαρία. Ένας μαθητής σχολίασε ότι «ήταν ενωμένοι, ήταν σύμμαχοι», ένας άλλος παρατήρησε ότι «το τρακτέρ (Ρωσία) πάει να πατήσει το σκυλί της Δαλματίας (Αυστροουγγαρία)», επίσης σχολιάστηκε ότι «η Αγγλία δαγκώνει τη Γερμανία και η Γαλλία γαβγίζει προς το μέρος της». Τα παραπάνω έδωσαν την ευκαιρία στα παιδιά να συσχετίσουν στο μυαλό τους τις μορφές των σκυλιών με τις γεωγραφικές περιοχές, στις οποίες αναφέρονται. Έτσι μπόρεσαν να αποσαφηνίσουν τα δύο αντίπαλα στρατόπεδα. Ακολούθως, ζητήθηκε από τους/τις μαθητές/τριες να παρατηρήσουν και να ονοματίσουν τις δύο κεντρικές ομάδες. Οι μαθητές/τριες απάντησαν πως από τη μία υπάρχουν οι Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία, Ιταλία, Ελλάδα και από την άλλη οι Γερμανία, Αυστροουγγαρία, Τουρκία, Βουλγαρία.

Επόμενο βήμα της διδακτικής παρέμβασης ήταν να σχολιαστούν τα γενικότερα χαρακτηριστικά του χάρτη. Οι μαθητές/τριες παρατήρησαν ότι ο χάρτης έχει «σημαίες, σύμβολα, σχέδια, ζώα, ανθρώπους», «έχει ιδιαίτερα χρώματα», «δεν απεικονίζει όλο τον κόσμο αλλά μόνο την Ευρώπη», «απεικονίζει τις δυνάμεις της Αντάντ και τις

Κεντρικές Δυνάμεις», «έχει αστεία σχέδια και φιγούρες που μαλώνουν μεταξύ τους», «μοιάζει με ζωγραφιά», «μοιάζει με κινούμενα σχέδια», «δεν είναι σαν τους απλούς χάρτες», «έχει πιο πολλά σχέδια και σχήματα και πολλές λεπτομέρειες που δεν φαίνονται τόσο καλά». Έπειτα από τα σχόλια των μαθητών/τριών δόθηκε ο ορισμός του είδους των σατιρικών - χιουμοριστικών χαρτών και τέθηκε το ερώτημα «τι σημαίνει σατιρικός». Οι απαντήσεις που δόθηκαν ήταν: «γιατί δεν είναι ένα φυσιολογικός χάρτης. Χαρακτηρίζεται από ζώα, σκυλιά, ανθρώπους», «είναι ένας χάρτης που δεν θέλει να δείξει βουνά και ποτάμια, όπως οι άλλοι χάρτες, αλλά να δείξει τις συμμαχίες, τις χώρες που μαλώνανε, την κατάσταση που επικρατούσε εκείνη την εποχή, μέσα από αστείο τρόπο». Άλλη απάντηση ήταν: «λέγεται χιουμοριστικός γιατί έχει χιούμορ», «οι χώρες φαίνονται σαν σκυλιά, σαν άνθρωποι, σαν σύμβολά, ζώα, οχήματα, τρακτέρ, στρατιώτες και είναι αστείες». Συζητήθηκε επίσης ότι λόγω των πολύ πυκνών στοιχείων που περιέχουν οι χάρτες, οι μαθητές/τριες αντιμετώπισαν δυσκολίες στην αποκωδικοποίηση της εικόνας.

Κατόπιν έγινε λόγος για τους δημιουργούς της σατιρικής χαρτογραφίας, τα αίτια παραγωγής και εξάπλωσής τους, τις χώρες που τυπώθηκαν και διαδόθηκαν και τους στόχους τους. Ακόμη δόθηκαν στους/στις μαθητές/τριες πληροφορίες για τον χάρτη που σχολιάστηκε και βρίσκεται στο σχολικό εγχειρίδιο, τον τίτλο, τον δημιουργό, το έτος δημιουργίας και την ερμηνεία του.

Στη συνέχεια διαμοιράστηκε στους/στις μαθητές/τριες ο δεύτερος σατιρικός χάρτης της Ευρώπης του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και τα αντιμαχόμενα στρατόπεδα. Όπως προαναφέρθηκε, ήταν μεταγενέστερος του πρώτου και απεικόνιζε τα τελευταία χρόνια του πολέμου. Οι μαθητές/τριες παρατήρησαν τον χάρτη και εντόπισαν διαφορές και ομοιότητες συγκριτικά με τον προηγούμενο χάρτη. Συγκεκριμένα σχολίασαν ότι υπάρχουν κάποιες φιγούρες που είναι παρόμοιες με τον πρώτο χάρτη, π.χ. η αρκούδα στη Ρωσία. Τα παιδιά κλήθηκαν να απαντήσουν στις εξής ερωτήσεις: «ποια είναι τα χαρακτηριστικά του χάρτη που έχετε μπροστά σας;» «έχει κάποιο χαρακτηριστικό ο χάρτης που να υποδηλώνει την κάθε χώρα;». Οι μαθητές/τριες σχολίασαν ότι «είναι διαφορετικός γιατί έχει ανθρώπους και ζώα που φαίνονται ότι παλεύουν και μαλώνουν», ότι «έχει ζώα και ανθρώπους που ταιριάζουν στην κάθε χώρα και με αυτό τον τρόπο μπορούμε να αντιληφθούμε ποιες είναι οι διάφορες χώρες. Πχ. στην Ελλάδα είναι ένας τσολιάς, στην Τουρκία ένας σουλτάνος, στην Ρωσία υπάρχει μία λευκή αρκούδα, στην Ιταλία είναι ζωγραφισμένη μία μπότα». Ακόμη ένας μαθητής σχολίασε

τις ανθρώπινες φιγούρες που ξεπροβάλλουν πίσω από τη Ρωσία λέγοντας: «είναι άνθρωποι που φοράνε ρούχα από άλλες χώρες και έχουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά προσώπου, π.χ. είναι ένας Κινέζος με σχιστά μάτια ή Ιάπωνας που φοράει το χαρακτηριστικό καπέλο και ένας Αμερικάνος με μεγάλο καπέλο και την λέξη «Αμερική» στο χέρι του».

Όπως φαίνεται από τις απαντήσεις των μαθητών/τριών πολύ εύστοχα αντιλήφθηκαν ποιες είναι οι νέες χώρες που εμφανίζονται στον δεύτερο χάρτη και τις σχολίασαν. Στο σημείο αυτό συγκρίναν τις μορφές με τον πρώτο χάρτη και αντιλήφθηκαν ότι οι συγκεκριμένες δεν υπήρχαν στον πρώτο. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να σκεφτούν ότι είναι οι χώρες που ενεπλάκησαν αργότερα στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και για τις οποίες γνώριζαν (Αμερική, Κίνα, Ιαπωνία).

Στην ερώτηση «τι είναι αυτό που κυριαρχεί στον δεύτερο χάρτη;», οι μαθητές/τριες ανέφεραν ότι «σε αυτό τον χάρτη κυριαρχούν περισσότερο οι άνθρωποι και όχι τα ζώα. Σε αντίθεση με τον πρώτο χάρτη όπου κυριαρχούσαν τα σκυλιά και τα ζώα». Και μία ακόμη απάντηση ήταν ότι «αυτό που κυριαρχεί είναι η Ρωσία, γιατί βρίσκεται στο κέντρο της εικόνας, είναι η μεγαλύτερη φιγούρα και φαίνεται η πιο δυνατή και σκληρή». Επίσης παρατήρησαν ότι «με διάφορες γελοιογραφίες και εικόνες, ο χάρτης θέλει να μας δείξει την κατάσταση που επικρατούσε εκείνο το χρονικό διάστημα». Ακόμη σχολίασαν ότι «στον χάρτη εμφανίζεται το μεγαλύτερο μέρος της Ασίας έτσι όπως γυρνάει η υδρόγειος σφαίρα».

Στο σημείο αυτό έγινε συζήτηση σχετικά με την απεικόνιση της Ρωσίας και τη σύγκρισή της με τον πρώτο χάρτη. Οι μαθητές/τριες σχολίασαν ότι «και στις δύο περιπτώσεις απεικονίζεται μία λευκή πολική αρκούδα που την πολεμάνε η Γερμανία και η Αυστροουγγαρία». Ένα άλλο σχόλιο ήταν ότι «η αρκούδα αυτή ωστόσο έχει κάτι στο στόμα της (φίμωτρο) και είναι σαν να μην μπορεί να αντιδράσει και να αντεπιτεθεί σε αυτούς που την πολεμάνε, και έτσι είναι διαφορετική από την πρώτη που φαινόταν πιο άγρια».

Σχολιάστηκε επίσης ότι οι χώρες και πάλι φαίνεται να μαλώνουν και να έχουν στάση πολέμου. Ωστόσο παρατήρησαν ότι υπάρχουν και πάλι χώρες που δεν εμπλέκονται μεταξύ τους. Συγκεκριμένα οι Ισπανία, Ιταλία, Αίγυπτος, Αφρική και σχολίασαν ότι δεν απεικονίζονταν οι χώρες αυτές στον πρώτο χάρτη.

Αργότερα κλήθηκαν να απαντήσουν στο ερώτημα: «για ποιο λόγο πιστεύετε ότι επιλέχθηκαν αυτές οι φιγούρες στον συγκεκριμένο χάρτη και πώς ακριβώς τις απεικονίζει ο καλλιτέχνης;». Οι απαντήσεις που δόθηκαν ήταν ποικίλες. Πιο

συγκεκριμένα σχολιάστηκε ότι «οι φιγούρες που επιλέχθηκαν συμβολίζουν με χιουμοριστικό και αστείο τρόπο τα γεγονότα που λάμβαναν χώρα εκείνη την εποχή, ώστε να είναι πιο ευχάριστα γιατί πρόκειται για πόλεμο». Επίσης σχετικά με τον τρόπο απεικόνισης των μορφών ειπώθηκε ότι «απεικονίζονται διάφοροι άνθρωποι σε θέση μάχης, με όπλα, κοντάρια, τουφέκια, σπαθιά, κλπ», «οι χώρες που νικάνε απεικονίζονται με πιο φωτεινό χρώμα από ότι οι άλλες», «τα σχήματα και τα χρώματα είναι έντονα και ζωηρά».

Ύστερα από τα παραπάνω έγινε συζήτηση σχετικά με τις δύο εικόνες που είχαν προβληθεί και όσα είχαν ειπωθεί και ζητήθηκε από τους/τις μαθητές/τριες να ονοματίσουν τα δύο αντιμαχόμενα στρατόπεδα που απεικονίζονται στους χάρτες. Οι μαθητές/τριες απάντησαν με επιτυχία και συνέδεσαν τις εικόνες που είδαν με τις ιστορικές τους γνώσεις. Αξίζει να σημειωθεί ότι καθ' όλη την διάρκεια του κυρίως μέρους της διδακτικής παρέμβασης (βλ. στάδια διδακτικής παρέμβασης) ιδιαίτερη εντύπωση προκάλεσε στους/στις μαθητές/τριες ο τρόπος σχεδίασης των σατιρικών χαρτών και οι μορφές που χρησιμοποιούνται. Η διδάσκουσα ανέφερε πως όλα αυτά έχουν να κάνουν με τον κάθε σκιτσογράφο/καλλιτέχνη/γελοιογράφο και την χώρα από την οποία προέρχεται, με αποτέλεσμα ο καθένας να προσεγγίζει το ζήτημα από την πλευρά που επικροτεί και υποστηρίζει. Έτσι οι μαθητές/τριες διαπίστωσαν ότι οι χιουμοριστικοί χάρτες αναπαριστούν και αποτυπώνουν τα γεγονότα ανάλογα με τις προθέσεις του δημιουργού τους και γι' αυτό τον λόγο εμφανίζουν διαφορές μεταξύ τους.

Συμπερασματικά τα σχόλια των μαθητών/τριών, στο δεύτερο στάδιο, παρατηρώντας και συγκρίνοντας τους δύο χάρτες ήταν ιδιαίτερα ενδιαφέροντα και απροσδόκητα. Σχολίασαν και περιέγραψαν τα σύμβολα, σχήματα, μορφές και στοιχεία που βλέπουν να απεικονίζονται επάνω στους χάρτες. Παρατήρησαν λεπτομέρειες και σημεία τα οποία προκάλεσαν το ενδιαφέρον τους και διέγειραν την περιέργειά τους. Ιδιαίτερη εντύπωση φάνηκε να προκάλεσαν τα χρώματα και τα σύμβολα που χρησιμοποιούνται για την απεικόνιση των διαφορετικών ευρωπαϊκών χωρών και των γεωγραφικών περιοχών που καταλαμβάνουν. Ακόμη τα παιδιά, με καθοδηγητικές ερωτήσεις, μπόρεσαν να αναγνωρίσουν και να ονοματίσουν τα δύο αντίπαλα στρατόπεδα που έλαβαν μέρος στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τις μεταξύ τους φιλονικίες (τις Κεντρικές Δυνάμεις και τις δυνάμεις της Αντάντ). Επίσης αντιλήφθηκαν τόσο τη γεωγραφική όσο και την ιστορική διάσταση του συγκεκριμένου ιστορικού ζητήματος

και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του. Με αυτό τον τρόπο αποκωδικοποίησαν την εικόνα και τα σημεία-μηνύματα που μεταφέρει σε συνδυασμό με τις πληροφορίες που έλαβαν σχετικά με το είδος των σατιρικών χαρτών και των χαρακτηριστικών που περιλαμβάνει.

E.3 Αποτελέσματα σχεδιασμού σατιρικού χάρτη

Παρατηρώντας το υλικό που δημιουργήθηκε σημειώνεται ότι η πλειοψηφία των μαθητών/τριών χρησιμοποίησε σχήματα και σύμβολα που είχε ήδη δει κατά τη διδακτική παρέμβαση, ωστόσο παραλλαγμένα και τροποποιημένα σύμφωνα με τη φαντασία του καθενός. Αξίζει να σημειωθεί ότι λόγω του περιορισμένου χρόνου, οι τελικές σχεδιάσεις και δημιουργίες των παιδιών δεν είναι ολοκληρωμένες και τελειοποιημένες.

Από τις παρακάτω σχεδιάσεις αντιλαμβανόμαστε ότι η πλειοψηφία των ομάδων έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στην απεικόνιση της Ρωσίας, η οποία καταλαμβάνει και το μεγαλύτερο μέρος της δημιουργίας των μαθητών/τριών. Άλλοτε την αναπαριστούν ως ένα μεγάλο ταγκ το οποίο εξαπολύει τα βλήματα του προς την υπόλοιπη Ευρώπη και φαίνεται ιδιαίτερα απειλητικό (Δημ. 2), άλλοτε με τα εθνικά σύμβολα, τα οποία τους έκαναν εντύπωση κατά την διδακτική παρέμβαση (μπουκάλι βότκα, αρκούδα) (Δημ. 1,4) κι άλλοτε ως μία τρομακτική μορφή που στρέφεται προς την Ευρώπη και με μένος κρατά το όπλο έτοιμη να πυροβολήσει (Δημ.3)

Επίσης τα έντονα χρώματα είναι αξιοπρόσεκτα σε όλες τις δημιουργίες, καθώς κέντρισαν το ενδιαφέρον και τη δημιουργικότητα των παιδιών. Όσον αφορά τις υπόλοιπες χώρες φαίνεται σε κάποιες σχεδιάσεις να μάχονται (Δημ.1,2) και σε άλλες να είναι ουδέτερες. Συγκεκριμένα στην Δημ.2 η Αυστροουγγαρία, σε μια ζωόμορφη φιγούρα γάτας, ρίχνει τα πυρά της προς την Ρωσία και στην Δημ.1 φαίνονται με ανθρώπινη μορφή, να μαλώνουν η Γαλλία με τη Γερμανία, ενώ η Ισπανία και η Πορτογαλία απεικονίζονται να παρακολουθούν τον καβγά αποστασιοποιημένες. Επίσης στις Δημ.1 και 4, οι σκανδιναβικές χώρες αποτυπώνονται να παρακολουθούν τα γεγονότα με τη μορφή φώκιας, σύμβολο-ζώο το οποίο παρατήρησαν κατά τη

διδασκτική παρέμβαση και τους έκανε ιδιαίτερη εντύπωση σχολιάζοντάς το. Ακόμη, τρεις ομάδες έχουν απεικονίσει την Τουρκία με τη σημαία της σε διάφορες παραλλαγές, εστιάζοντας στο σύμβολο του φεγγαριού και του αστεριού, καθώς και του κόκκινου χρώματος της (Δημ.1,2,4). Επιπλέον σε κάποιες δημιουργίες αξίζει να σχολιαστεί ο τρόπος παρουσίασης της Ελλάδας, (Δημ. 1,2,3) η οποία φαίνεται να έχει μία θλιμμένη μορφή με ένα δυσαρεστημένο και στενοχωρημένο πρόσωπο.

Γενικότερα από τα σχέδια, τα σχήματα και τη δύναμη των γραμμών που χρησιμοποίησαν οι ομάδες (Δημ.1: απεικόνιση Μ. Βρετανίας και Ιρλανδίας με έντονες κάθετες πορτοκαλί γραμμές) φαίνεται η ένταση και η δυναμική στις τελικές απεικονίσεις των χαρτών που κλήθηκαν να δημιουργήσουν. Με βάση όσα παρατήρησαν και αντιλήφθηκαν σχετικά με την σατιρική – χιουμοριστική χαρτογραφία, αποδεικνύεται ότι κατανόησαν και αποκωδικοποίησαν τις πληροφορίες που δέχτηκαν εστιάζοντας στα στοιχεία που τους έκαναν περισσότερο σημασία και διέγειραν το ενδιαφέρον τους. Χαρακτηριστική είναι η χρήση συμβόλων όπως το χταπόδι, η φώκια, η αρκούσα, κλπ που είχαν δει στα προηγούμενα δείγματα σατιρικής χαρτογραφίας και θέλησαν να τα χρησιμοποιήσουν και οι ίδιοι προκειμένου να προσεγγίσουν το συγκεκριμένο ιστορικό ζήτημα και το τρόπο με τον οποίο το αντιλήφθηκαν.

Δημιουργία 1

Δημιουργία 2

Δημιουργία 3

Δημιουργία 4

Ε.4 Αποτελέσματα τελικού ερωτηματολογίου μαθητών/μαθητριών

Τέλος, αναφορικά με το δεύτερο και τελικό ερωτηματολόγιο που αφορούσε τις απόψεις των μαθητών/τριών για τη διδακτική παρέμβαση, οι ερωτήσεις ήταν τέσσερις κλειστού τύπου και δύο ανάπτυξης. Οι ερωτήσεις και το πλήθος των απαντήσεων σε κάθε κλίμακα, ήταν οι εξής:

	Καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ	Σύνολο απαντήσεων
Εργαζόμενος/η με τους σατιρικούς χάρτες, σου καλλιεργήθηκε περισσότερο το ενδιαφέρον για να μάθεις για όσα συνέβησαν στο παρελθόν;	1	6	3	3	3	16
Σου φάνηκε πιο ευχάριστο και διασκεδαστικό το μάθημα της ιστορίας με τη χρήση των σατιρικών χαρτών;		3	3	3	7	16
Μπόρεσες να κατανοήσεις καλύτερα τους συνασπισμούς που δημιουργήθηκαν κατά τον Α΄	1	3	6	4	2	16

Παγκόσμιο Πόλεμο μέσω των σατιρικών χαρτών;						
Θα ήθελες να χρησιμοποιούνται οι σατιρικοί χάρτες στο μάθημα της ιστορίας;		4	1	2	9	16

1^η ερώτηση: Τι σου άρεσε περισσότερο από την ενασχόληση σου με τους σατιρικούς χάρτες και τι σε δυσκόλεψε;

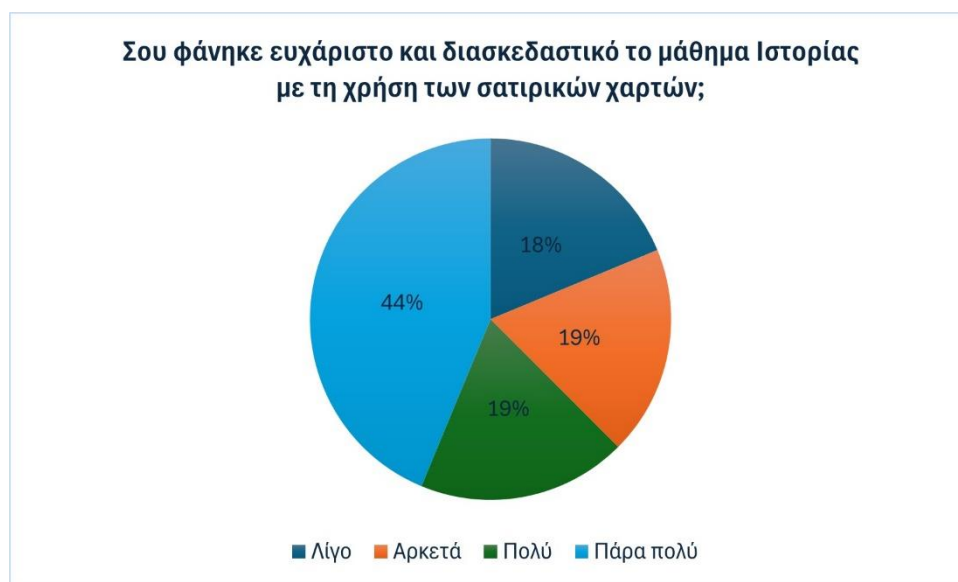
2^η ερώτηση: Τι θα ήθελες να προτείνεις ώστε να γίνει πιο ελκυστικό και πιο ενδιαφέρον το μάθημα της ιστορίας;

Σχετικά με το πρώτο ερώτημα, «Εργαζόμενος/η με τους σατιρικούς χάρτες, σου καλλιεργήθηκε περισσότερο το ενδιαφέρον για να μάθεις για όσα συνέβησαν στο παρελθόν;» οι απαντήσεις των περισσότερων μαθητών/τριών κινήθηκαν από την κλίμακα του «Αρκετά» έως «Πολύ». Συγκεκριμένα, τρεις (3) απάντησαν «Αρκετά», τρεις (3) «Πολύ» και τρεις (3) «Πάρα πολύ». Έξι (6) μαθητές/τριες απάντησαν «Λίγο» και μόλις ένας/μία (1) μαθητής/τρια «Καθόλου». Τα συγκεκριμένα δεδομένα μας δείχνουν ότι μέσω του συγκεκριμένου τρόπου παρέμβασης κεντρίστηκε το ενδιαφέρον των μαθητών/τριών και φαίνεται ότι οι περισσότεροι/ες μαθητές/τριες διαφοροποιήθηκαν από τις αρχικές τους απαντήσεις κατά το εισαγωγικό ερωτηματολόγιο και το ενδιαφέρον τους για την ιστορία.

Σχετικά με το δεύτερο ερώτημα, «Σου φάνηκε πιο ευχάριστο και διασκεδαστικό το μάθημα της ιστορίας με τη χρήση των σατιρικών χαρτών;» οι περισσότεροι/ες μαθητές/τριες, συγκεκριμένα επτά (7) στους δεκαέξι (16), απάντησαν «Πάρα πολύ», οι τρεις (3) «Αρκετά», τρεις (3) «Πολύ» και τρεις (3) «Λίγο» (διαγρ.3). Όπως φαίνεται

από τις απαντήσεις, είναι φανερή η ευχαρίστηση των μαθητών/τριών μέσα από την διδακτική παρέμβαση στην οποία συμμετείχαν.

Διάγραμμα 3. Αποτίμηση του μαθήματος της Ιστορίας με τη χρήση σατιρικών χαρτών.

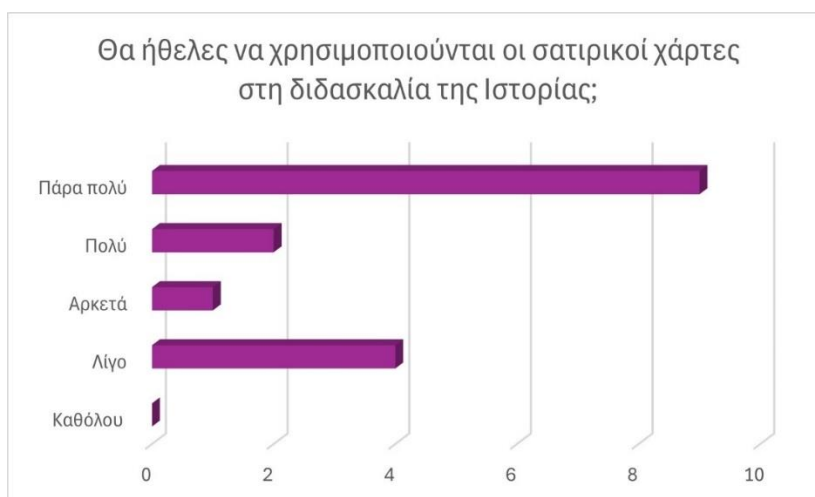
Αναφορικά με το τρίτο ερώτημα «Μπόρεσες να κατανοήσεις καλύτερα τους συνασπισμούς που δημιουργήθηκαν κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο μέσω των σατιρικών χαρτών;», οι περισσότεροι/ες μαθητές/τριες ανταποκρίθηκαν θετικά. Συγκεκριμένα έξι (6) απάντησαν «Αρκετά», τέσσερις (4) «Πολύ» και δύο (2) «Πάρα πολύ». Στον αντίποδα, τρεις (3) μαθητές/τριες απάντησαν «Λίγο» και ένας (1) «Καθόλου» (διαγρ.4). Επομένως στους/στις περισσότερους/ες μαθητές/τριες είχε θετικό αντίκρισμα η διδακτική παρέμβαση και ήταν αποτελεσματική όσον αφορά τους προβλεπόμενους διδακτικούς στόχους που είχαν τεθεί εξαρχής.

Διάγραμμα 4. Κατανόηση των συνασπισμών του Α' Π.Π. μέσω των σατιρικών χαρτών

Για το τέταρτο ερώτημα, «Θα ήθελες να χρησιμοποιούνται οι σατιρικοί χάρτες στο μάθημα της ιστορίας;» η πλειονότητα των μαθητών/τριών, δηλαδή εννιά (9) μαθητές/τριες, απάντησαν «Πάρα πολύ». Δύο (2) μαθητές/τριες απάντησαν «Πολύ», ένας (1) μαθητής «Αρκετά» και τέσσερις (4) απάντησαν «Λίγο» (διαγρ.5). Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι οι σατιρικοί χάρτες άρεσαν στα παιδιά και τους φάνηκαν ενδιαφέροντες κατά τη διδασκαλία της ιστορίας.

Διάγραμμα 5. Χρήση των σατιρικών χαρτών στη διδασκαλία της Ιστορίας.

Περνώντας στις ερωτήσεις ανοιχτού τύπου παρατίθενται οι απαντήσεις που δόθηκαν από τους/τις μαθητές/τριες.

1^η ερώτηση: Τι σου άρεσε περισσότερο από την ενασχόληση σου με τους σατιρικούς χάρτες και τι σε δυσκόλεψε;

Από τις απαντήσεις των μαθητών/τριών κατανοούμε ότι η χρήση των σατιρικών χαρτών ήταν ιδιαίτερα θελκτική και ελκυστική κατά την διάρκεια του μαθήματος. Στην πλειονότητα των μαθητών/τριών ιδιαίτερη εντύπωση φαίνεται ότι προκάλεσαν τα χρώματα, τα σχήματα, τα σχέδια, τα ζώα και οι ανθρώπινες φιγούρες που απεικονίζονταν και ο τρόπος απόδοσής τους σε κάθε γεωγραφική περιοχή. Αποτυπώθηκε ωστόσο η δυσκολία σύλληψης και κατανόησης τους, λόγω των λεπτομερειών και της πολυπλοκότητας που χαρακτηρίζουν τα συγκεκριμένα στοιχεία. Επίσης από τις απαντήσεις φαίνεται ότι οι σατιρικοί χάρτες είναι πιο ευκολονόητοι και εύληπτοι προκειμένου να καταλάβει κανείς το μάθημα της ιστορίας, καθώς είναι διαφορετικοί από τους άλλους συνηθισμένους χάρτες που έχουν στο μυαλό τους τα παιδιά.

Επιπλέον σε αρκετές απαντήσεις διακρίνουμε το αίσθημα ευχαρίστησης που προκαλούν οι χιουμοριστικοί χάρτες, κεντρίζοντας το ενδιαφέρον και οξύνοντας την φαντασία των μαθητών/τριών. Ακόμη σε μερικές απαντήσεις διακρίνεται και το χιουμοριστικό στοιχείο το οποίο κέντρισε την περιέργεια των μαθητών/τριών και τους διασκέδασε. Παρακάτω παρατίθενται οι απαντήσεις που δόθηκαν.

- «Μου άρεσαν τα χρώματα αλλά με όλα τα σχέδια ήταν δύσκολο να τα ξεχωρίσεις»
- «Μου άρεσαν πολύ τα σχέδια και δεν με δυσκόλεψε τίποτα»
- «Δεν με δυσκόλεψε κάτι, μου άρεσε που οι σατιρικοί χάρτες ήταν χιουμοριστικοί και με πολλά χρώματα»
- «Μου άρεσε ότι είχε ζώα και ανθρώπους που αντιπροσώπευαν τις χώρες»
- «Μου άρεσαν τα σχέδια αλλά δεν καταλάβαινα στην αρχή τόσο καλά το μάθημα»
- «Μου άρεσε που ήταν διαφορετικοί και δεν με δυσκόλεψε τίποτα»

- «Μου άρεσε ο τρόπος που χαρακτήριζε τις χώρες. Με δυσκόλεψαν κάποια σχήματα που ήταν δύσκολο να καταλάβω τι είναι»
- « Δεν είναι δύσκολοι και είναι πολύ εύκολοι για να τους καταλάβεις»
- «Μου άρεσαν οι χάρτες γιατί δεν χρειάστηκε να διαβάσω ιστορία. Δεν με δυσκόλεψε τίποτα»
- «Μου άρεσε πάρα πολύ το ότι μάθαινα τα πράγματα που συνέβαιναν στο παρελθόν με πολύ αστείο και δημιουργικό τρόπο. Δεν με δυσκόλεψε τίποτα»
- «Δεν με δυσκόλεψε κάτι. Μου άρεσε γιατί έκανε το μάθημα πιο ευχάριστο»
- «Μου άρεσε το μάθημα γιατί ήταν ενδιαφέρον και κάνοντας κάτι ευχάριστο μάθαινα το μάθημα»
- «Ότι ήταν ενδιαφέρον, ότι δεν τα καταλάβαινα όλα»
- «Δεν με δυσκόλεψε τίποτα, όλα ήταν ωραία»
- «Τα πάντα»
- «Τίποτα»

2^η ερώτηση: Τι θα ήθελες να προτείνεις ώστε να γίνει πιο ελκυστικό και πιο ενδιαφέρον το μάθημα της ιστορίας;

Σύμφωνα με τις παρακάτω απαντήσεις γίνεται αντιληπτό ότι οι περισσότεροι/ες μαθητές/τριες επιθυμούν κάτι διαφορετικό από τον παραδοσιακό τρόπο διδασκαλίας που χρησιμοποιείται στην τάξη. Πιο συγκεκριμένα, οι περισσότεροι προτείνουν την χρήση των σατιρικών χαρτών, προκειμένου να είναι πιο ενδιαφέρουσα η παράδοση του μαθήματος και πιο εύκολα κατανοητό.

Επίσης προτείνουν τη γενικότερη χρήση χαρτών και επιπλέον εργαλείων, όπως οπτικοακουστικού υλικού - βίντεο και εργασιών - project κατά την διάρκεια της διδασκαλίας. Ακόμη δύο μαθητές/τριες απάντησαν ότι θα ήθελαν το μάθημα να γίνεται όπως το προσεγγίζουν οι φοιτητές και φοιτήτριες που έρχονται για ερευνητικούς σκοπούς. Αυτό μας δείχνει την ανάγκη πραγματοποίησης αλλαγών και χρήσης νέων μεθόδων διδασκαλίας.

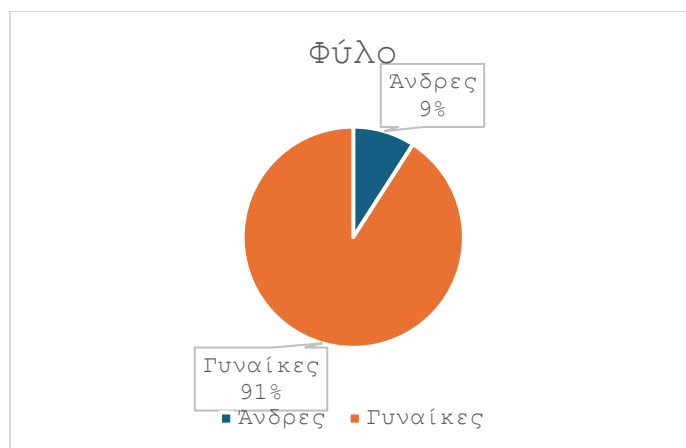
Τέλος υπάρχουν και οι απαντήσεις οι οποίες αποτυπώνουν την δυσαρέσκεια των μαθητών/τριών απέναντι στο μάθημα και στην γενικότερη αντιμετώπιση και στάση που έχουν για την ιστορία.

- «Θα ήταν πιο ωραίο να βλέπαμε βίντεο και να κάνουμε εργασίες»
- «Να τα κάνουμε αυτά και με την κυρία μας»
- «Οι δασκάλες να το διδάσκουν όπως οι φοιτήτριες»
- «Θα ήθελα να κάνουμε και με χάρτες και χωρίς»
- «Να χρησιμοποιείτε σατιρικούς χάρτες»
- «Με σατιρικούς χάρτες είναι πιο εύκολο»
- «Τους σατιρικούς χάρτες»
- «Να βάλουν σατιρικούς χάρτες και να το κάνουμε με τον προτζέκτορα ώστε να το καταλαβαίνουμε πιο εύκολα»
- «Να χρησιμοποιούμε περισσότερο τους σατιρικούς χάρτες»
- « Τίποτα, το μάθημα ήταν (και είναι) τέλειο!»
- «Τίποτα»
- «Να μην κάνουμε μάθημα»
- «Να μην διαβάζαμε πολύ»
- «Να μην υπάρχει, η ιστορία είναι το χειρότερο μάθημα»

E.5 Αποτελέσματα ερωτηματολογίων εκπαιδευτικών

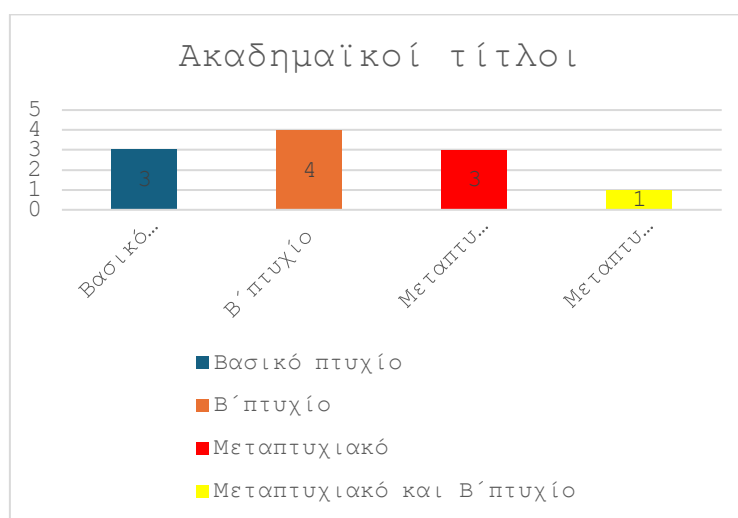
1. Οι εκπαιδευτικοί των οποίων συγκεντρώνονται οι απαντήσεις τους είναι έντεκα (11) στο σύνολο, δέκα (10) γυναίκες και ένας (1) άντρας (διαγρ.6).

Διάγραμμα 6: Ποσοστό ανδρών και γυναικών εκπαιδευτικών

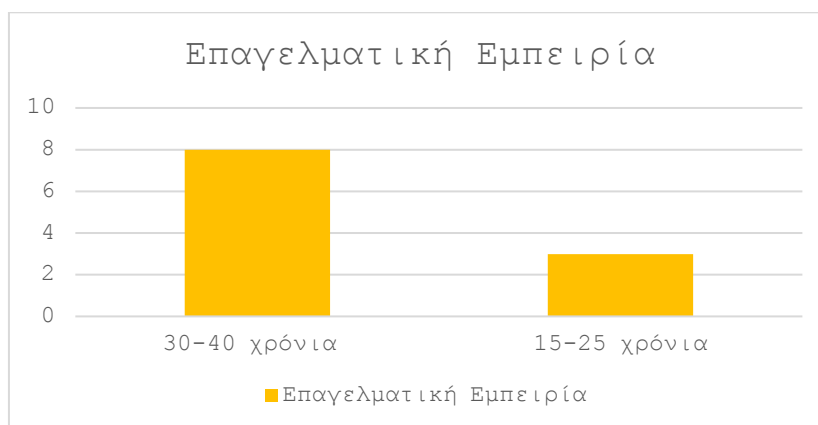
2. Σχετικά με τους ακαδημαϊκούς τίτλους οι τρεις (3) (27,2%), εκπαιδευτικοί απάντησαν ότι δεν έχουν κάποιο πτυχίο πέραν του βασικού τους και οι τέσσερις (4) (36,36%), απάντησαν ότι κατέχουν β' πτυχίο. Οι τρεις (3) (27,2%) είναι κάτοχοι μεταπτυχιακού διπλώματος και ένας/μία (1)(9%) απάντησε ότι κατέχει μεταπτυχιακό τίτλο και β' πτυχίο (διαγρ.7).

Διάγραμμα 7. Ακαδημαϊκοί τίτλοι των εκπαιδευτικών

3. Στην ερώτηση σχετικά με την επαγγελματική εμπειρία των ερωτηθέντων, η πλειοψηφία, (8/11) (72,7%) απάντησε ότι εργάζεται 30 έως 40 χρόνια και μόλις τρεις (3) (27,2%) απάντησαν ότι εργάζονται 15 έως 25 χρόνια (διαγρ.8).

Διάγραμμα 8. Επαγγελματική εμπειρία εκπαιδευτικών

4. **«Ποια είναι η σχέση σας με το μάθημα ιστορίας; Από την μέχρι τώρα εμπειρία σας, ποια σημεία βρίσκετε ελκυστικά κατά τη διδασκαλία της ιστορίας και ποια σημεία θεωρείτε ότι σας δυσκολεύουν;».**

Από τις απαντήσεις των εκπαιδευτικών γίνεται αντιληπτό ότι σε όλους αρέσει το μάθημα της ιστορίας και το περιεχόμενό του. Ωστόσο επισημαίνεται ότι η πλειοψηφία αντιμετωπίζει δυσκολίες στην απομνημόνευση γεγονότων, χρονολογιών και προσώπων, στο δύσκολο λεξιλόγιο, στο μακροπερίοδο λόγο και στο μεγάλο όγκο πληροφοριών. Επίσης σχολιάζουν ότι η βιοματική μάθηση και τα γεγονότα τα οποία παραλληλίζονται με προσωπικά βιώματα των μαθητών/τριών, κεντρίζουν το ενδιαφέρον και είναι περισσότερο κατανοητά.

- «μου αρέσει η ιστορία. Όταν την διδάσκω προσπαθώ να δώσω στα παιδιά να την ακούνε με ενδιαφέρον κυρίως όταν πρόκειται για ανάπτυξη πολιτισμού»
- «πολύ καλή σχέση με το μάθημα. Ελκυστικότερα είναι τα σημεία που άπτονται των βιωμάτων των μαθητών/τριών, κυρίως της κοινωνικής και οικονομικής ζωής, όπου οι μαθητές/τριες μπορούν να κάνουν παραλληλισμούς με την καθημερινότητα τους και την τοπική ιστορία. Το δυσκολότερο θεωρώ πως είναι η απομνημόνευση ημερομηνιών και ελάσσονων γεγονότων»
- «η ιστορία είναι το αγαπημένο μάθημα των παιδιών. Η ελληνική μυθολογία είναι πολύ ελκυστική στους/στις μαθητές/τριες. Ίσως υπάρχει κάποια δυσκολία στην ιστορία των τελευταίων τάξεων (ημερομηνίες, γεγονότα)»

- «πάντα μου άρεσε η ιστορία. Δεν είχα ποτέ πρόβλημα, εξ΄ άλλου σπούδασα και αρχαιολογία»
- «πιστεύω ότι τα κείμενα βοηθούν στην καλύτερη κατανόηση κάθε μαθήματος της ενότητας»
- «ελκυστική η εξιστόρηση των γεγονότων. Τα σημεία που δυσκολεύουν είναι το λεξιλόγιο, ο μακροπερίοδος λόγος και η μεγάλη έκταση πολλών ενοτήτων»
- «η σχέση με το μάθημα είναι πολύ καλή. Με ενδιαφέρουν τα σημεία κατά τα οποία ζητείται η άποψη των μαθητών/τριών σχετικά με πρόσωπα και ιστορικά γεγονότα, καθώς και η φανταστική θέση απέναντι τους (δηλ. τι θα έπρατταν αν βρίσκονταν στην ίδια θέση). Με δυσκολεύουν τα σημεία των συνεχόμενων γεγονότων που απαιτούν αποστήθιση»
- «το περιεχόμενο του μαθήματος το βρίσκω ιδιαίτερα ενδιαφέρον, ωστόσο ο τρόπος που αυτό προβλέπεται να διδαχθεί στο σχολείο (σχολικό εγχειρίδιο) το κάνει δύσκολο έως αποκρουστικό. Ο όγκος της πληροφορίας μεγάλος»
- «η σχέση μου με το μάθημα θαρρώ ότι είναι άριστη. Ιστορία ίσον πολιτισμός. Όταν γνωρίζω ιστορία, γνωρίζω τις ρίζες μου, το είναι μου, από που προέρχομαι. Ελκυστικά είναι τα παραθέματα με τις σπουδαίες γνώσεις που μας παρέχουν»
- «δεν είναι από τα μαθήματα που βρίσκω ελκυστική τη διδασκαλία του. Ιδιαίτερα η ιστορία των τάξεων Ε΄ και ΣΤ΄ θεωρώ ότι είναι αρκετά δύσκολη για τα παιδιά»
- «η σχέση η δική μου είναι φανταστική. Ελκυστικά είναι αυτά που γίνονται εύκολα κατανοητά και δεν έχουν πληθώρα πληροφοριών»

5. **«Από τη μέχρι τώρα εμπειρία σας, ποια πιστεύετε ότι είναι η στάση των μαθητών/τριών απέναντι στο μάθημα της ιστορίας; Οι μαθητές/τριες δείχνουν έντονο ενδιαφέρον κι απολαμβάνουν το μάθημα ή δυσκολεύονται και πού;».**

Από τις απαντήσεις που δόθηκαν φαίνεται ότι το μάθημα της ιστορίας και ο τρόπος διδασκαλίας του δυσκολεύει τα παιδιά και τους προκαλεί δυσφορία ακόμα και φόβο.

Τόσο στις μικρές τάξεις όσο και στις μεγαλύτερες, οι εκπαιδευτικοί εντοπίζουν προβλήματα και δυσκολίες. Ωστόσο αναφέρουν ότι, ανάλογα με την διδακτική ενότητα, τον τρόπο που ο κάθε εκπαιδευτικός χειρίζεται το μάθημα και τα εργαλεία που χρησιμοποιεί (διαδίκτυο, παιχνίδια ρόλων, βιβλία, επισκέψεις σε αρχαιολογικούς χώρους, μουσεία, κλπ), μπορεί να προκαλέσει και το ενδιαφέρον των μαθητών/τριών. Επομένως επισημαίνουν ότι είναι θέμα το οποίο άπτεται στον ιδιαίτερο χειρισμό και στην ευελιξία του κάθε εκπαιδευτικού.

- «όλα είναι σχετικά. Έχουμε μαθητές/τριες διαφορετικών ταχυτήτων. Επομένως βρίσκουμε και τις δύο περιπτώσεις»
- «έχω διδάξει ιστορία μόνο σε Ε΄ και ΣΤ΄ και μέχρι τώρα ελάχιστα είναι τα παιδιά που τους αρέσει αυτό το μάθημα»
- «εξαρτάται από τη διδακτική ενότητα. Υπάρχουν μαθητές/τριες που όχι μόνο το απολαμβάνουν αλλά έχοντας γνώσεις από ταξίδια σε αρχαιολογικούς χώρους, βιβλία και διαδίκτυο, είναι πολύτιμοι βοηθοί σου!»
- «γενικώς οι μαθητές/τριες νομίζω αντιπαθούν ή και φοβούνται το μάθημα της ιστορίας. Ωστόσο, αν ο εκπαιδευτικός επιστρατεύσει βιωματικές μεθόδους (έρευνα, επίσκεψη σε μουσείο, παιχνίδι) δείχνουν μεγάλο ενδιαφέρον»
- «δείχνουν μεγάλο ενδιαφέρον, δυσκολεύονται πολλές φορές στο λεξιλόγιο του μαθήματος και στην έκτασή του. Τους αρέσει η δραματοποίηση, τα παιχνίδια ρόλων, όταν συμμετέχουν ενεργά και συνεργάζονται με τους/τις συμμαθητές/τριες τους»
- «ενώ είναι πολύ ενδιαφέρον (το μάθημα), δυσκολεύονται ιδιαίτερω»
- «οι μαθητές/τριες δείχνουν ενδιαφέρον για το μάθημα της ιστορίας και δεν φαίνεται να δυσκολεύονται»
- «κάποια παιδιά δυσκολεύονται γιατί τα βιβλία της ιστορίας έχουν συμπυκνωμένη πολλή ύλη»
- «στις μικρότερες τάξεις υπάρχει έντονο ενδιαφέρον γιατί συνδυάζονται τα γεγονότα με κινούμενα σχέδια και πλούσιες εικόνες. δυσκολεύονται στην απομνημόνευση των γεγονότων οι μεγαλύτερες τάξεις»
- «τα απολαμβάνουν όταν η διδασκαλία ξεφεύγει από τα στενά όρια του σχολικού βιβλίου και γίνεται με πληθώρα εποπτικών μέσων καθώς και με

την ενεργή συμμετοχή τους, τόσο κατά την διερεύνηση των πηγών όσο και κατά την δραματοποίηση γεγονότων»

- «πιστεύω ότι οι μαθητές/τριες δείχνουν ενδιαφέρον όταν ο δάσκαλος κάνει το μάθημα ελκυστικό. Τότε μόνο μπορούν να το απολαύσουν».

6. «Χρησιμοποιείτε τους χάρτες κατά τη διδασκαλία της ιστορίας; Εάν ναι, σε ποιο βαθμό και πώς; Εάν όχι, γιατί δεν αξιοποιείτε τους χάρτες κατά τη διδασκαλία της ιστορίας;»

Από τις παρακάτω απαντήσεις παρατηρούμε ότι η ολότητα των ερωτηθέντων χρησιμοποιεί τους χάρτες, είτε σε φυσική μορφή είτε σε ψηφιακή, θεωρώντας τους απαραίτητο εργαλείο για την καλύτερη κατανόηση των γεγονότων. Με τη βοήθειά τους οι μαθητές/τριες τοποθετούνται τοπικά στα γεγονότα και τις περιοχές που περιλαμβάνει το κεφάλαιο και έχουν οπτική θέση των περιοχών/λαών της εποχής τους.

- «Πολλές φορές χρησιμοποιούμε το διαδίκτυο αλλά και τους χάρτες, όπου φαίνεται πιο ολοκληρωμένα και θεωρώ καλύτερα»
- «απαραίτητο εργαλείο σχεδόν σε κάθε μάθημα, είτε σε φυσική είτε σε ψηφιακή μορφή»
- «φυσικά και χρησιμοποιώ χάρτες. Θεωρώ πως είναι πολύ βοηθητικοί»
- «ναι απαραίτητη η χρήση τους»
- «όπου χρειάζεται ως εποπτικό υλικό, φυσικά και ναι»
- «ναι τους χρησιμοποιώ σχεδόν σε κάθε μάθημα»
- «ναι, όταν χρειάζεται με βάση το κεφάλαιο που επεξεργαζόμαστε. Τοποθετούνται τοπικά στα γεγονότα και τις περιοχές που περιλαμβάνει το κεφάλαιο και έχουν οπτική θέση περιοχών/λαών της εποχής τους»
- «θεωρώ τους χάρτες ένα πολύτιμο εργαλείο στη διδασκαλία της ιστορίας και τους χρησιμοποιώ, είτε σε φυσική-έντυπη μορφή είτε σε ψηφιακή»
- «βεβαίως, εξάλλου με τον διαδραστικό πίνακα, δείχνεις τα πάντα, πράγμα πάρα πολύ βοηθητικό κατά τη διδασκαλία του μαθήματος»
- «ναι, σε κάθε μάθημα χρησιμοποιώ παρουσιάσεις που περιλαμβάνουν και χάρτες»

- «τώρα χρησιμοποιώ τους διαδραστικούς πίνακες που ικανοποιούν όλες τις ανάγκες για το μάθημα. Κάποτε όμως, ναι»

7. «Πιστεύετε ότι οι χάρτες μπορούν να προωθήσουν την ιστορική σκέψη και ιστορική γνώση κατά τη διδασκαλία του μαθήματος της ιστορίας; Γιατί και πώς;»

Οι απαντήσεις των εκπαιδευτικών κάνουν φανερό ότι, η πλειοψηφία θεωρεί ότι η χρήση των χαρτών προωθεί και καλλιεργεί την ιστορική γνώση και ιστορική σκέψη. Πιο συγκεκριμένα απαντούν ότι η χρήση των χαρτών βοηθά στην κατανόηση της ιστορικής συνέχειας, στην αντίληψη του χώρου και των σχέσεων των γειτονικών λαών και στην ερμηνεία των ιστορικών μεταβολών και των εξελίξεων χρονικά. Επίσης αναφέρουν ότι οι χάρτες, ειδικά όταν συνδυάζονται με ιστορικές χρονογραμμές, βοηθούν τους/τις μαθητές/τριες να αντιλαμβάνονται τα αίτια και γιατί οι συγκεκριμένες τοποθεσίες προκάλεσαν το ενδιαφέρον των ανθρώπων. Ακόμη υποστηρίζουν ότι με τη βοήθειά των χαρτών καλλιεργούνται ολοκληρωμένα τα γεγονότα ή οι συνθήκες της εποχής που ερευνούν και έχουν εικόνα του «που» γίνεται αυτό που συζητούν.

- «τώρα δεν τους θεωρώ απαραίτητους»
- «θεωρώ ότι βοηθούν αρκετά στην κατανόηση της ιστορικής συνέχειας»
- «σίγουρα προωθούν την ιστορική σκέψη και γνώση, παρακολουθώντας την πορεία, τις διαδρομές κατακτητών, τον χώρο, τον τόπο που διαδραματίστηκαν σπουδαία ιστορικά γεγονότα»
- «βοηθούν να αποκτήσουν οι μαθητές/τριες αντίληψη του χώρου και των σχέσεων γειτονικών λαών»
- «σίγουρα, καλλιεργούνται ολοκληρωμένα τα γεγονότα ή οι συνθήκες της εποχής που ασχολούνται και διαδραματίζονται. Έχουν εικόνα του «που» γίνεται αυτό που συζητούν»
- «Ναι»
- «σίγουρα βοηθούν και γι αυτό χρησιμοποιούνται κατά τη διδασκαλία του μαθήματος»
- «ναι, οι μαθητές/τριες μαθαίνουν να εντοπίζουν την περιοχή, να κάνουν συσχετισμούς, να κρίνουν με βάση τη γύρω περιοχή»
- «οι ιστορικοί χάρτες βοηθούν στην ιστορική γνώση. Αντιλαμβάνονται γιατί οι συγκεκριμένες τοποθεσίες προκάλεσαν το ενδιαφέρον των ανθρώπων»

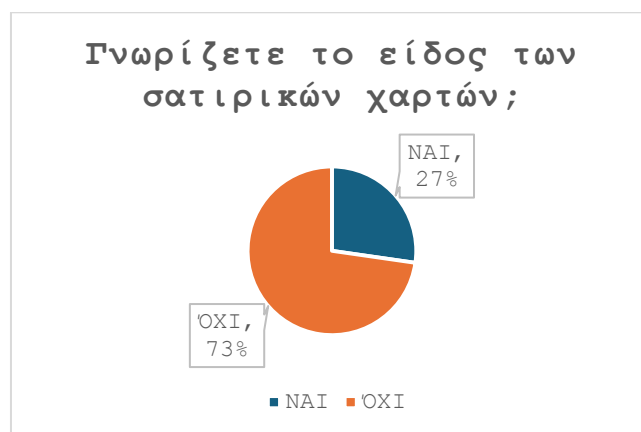
- «πάρα πολύ, ειδικά όταν συνδυάζονται με ιστορικές χρονογραμμές όπου βλέπουμε ψηφιακά τις ιστορικές μεταβολές και εξελίξεις χρονικά»
- «σίγουρα μπορούν διότι κατά τη διδασκαλία βλέποντας τον χάρτη μπορούν να συγκρατήσουν περισσότερα πράγματα και να τα κατανοήσουν καλύτερα»

8. «Γνωρίζετε το είδος των σατιρικών χαρτών; Στην μέχρι τώρα διδακτική σας πορεία, έχετε χρησιμοποιήσει αυτό το είδος χαρτών;».

Από τις παρακάτω απαντήσεις μπορούμε να αντιληφθούμε ότι, μόνο τρεις (3) από τους έντεκα (11) ερωτηθέντες (27,7%) γνωρίζουν το είδος των σατιρικών χαρτών και μάλιστα οι δύο (2) (18,18%), τους έχουν χρησιμοποιήσει κατά τη διδασκαλία της ιστορίας αλλά και σε άλλα μαθήματα. Όλοι οι υπόλοιποι (73%) σχολίασαν ότι δεν τους γνωρίζουν και ότι δεν τους έχουν χρησιμοποιήσει ποτέ μέχρι τώρα (διαγρ.9).

- «όχι, δεν το χρησιμοποίησα»
- «ναι το έχω υπόψη και κάποιες φορές τους έχω χρησιμοποιήσει όχι όμως αποκλειστικά στο μάθημα της ιστορίας αλλά διαθεματικά»
- «όχι δεν γνωρίζω»
- «όχι, δεν τους έχω χρησιμοποιήσει»
- «όχι»
- «ναι τους γνωρίζω/ υπάρχουν κάποιοι (νομίζω ένας) στην ιστορία της ΣΤ', τον οποίο είχαν σχολιάσει οι μαθητές/τριες»
- «πρώτη φορά διαβάζω ότι υπάρχει αυτό το είδος χαρτών»
- «όχι, δεν γνωρίζω για αυτό το είδος χαρτών. Σίγουρα θα ήθελα να μάθω. (Σήμερα κιάλας θα ψάξω στο διαδίκτυο για να γνωρίσω ποιοι είναι αυτοί οι χάρτες)
- «όχι δεν τους έχω ακούσει ποτέ μέχρι τώρα»
- «ναι, και τους χρησιμοποιούσα στην αρχή της καριέρας μου»
- «όχι»

Διάγραμμα 9. Η γνώση των εκπαιδευτικών για τους σατιρικούς χάρτες

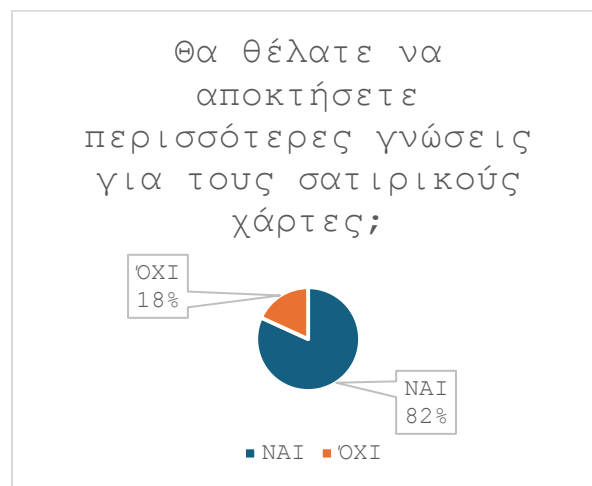
9. «Θα θέλατε να αποκτήσετε περισσότερες γνώσεις για τους σατιρικούς χάρτες; Γιατί;».

Η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών, εννιά (9) στους έντεκα (11)(81,8%) απάντησαν ότι, ενδιαφέρονται να ενημερωθούν και να γνωρίσουν το είδος των σατιρικών χαρτών (διαγρ.10), σχολιάζοντας ότι θα είναι χρήσιμο και ελκυστικό εργαλείο για την διδασκαλία της ιστορίας, ενώ μόνο δύο (2) (18,2%) απάντησαν ότι δεν ενδιαφέρονται, θεωρώντας τους σατιρικούς χάρτες ακατάλληλους για τους/τις μαθητές/τριες του δημοτικού.

- «δεν νομίζω ότι βοηθάνε στα παιδιά δημοτικών αυτοί οι χάρτες»
- «νομίζω ότι γνωρίζω αρκετά για αυτούς. Ότι επιπλέον, καλοδεχούμενο»
- «θα ήθελα να τους χρησιμοποιήσω. Μπορεί να συμβάλλουν στην εμπέδωση της ιστορικής γνώσης»
- «ναι»
- «γιατί όχι, σίγουρα κάθε γνώση βοηθά στη διδακτική μας πορεία»
- «όχι»
- «ναι, γιατί νομίζω θα βοηθήσουν το μάθημα, θα το κάνουν πιο ελκυστικό, διαφορετικό και θα καλλιεργήσουν την ιστορική κρίση των μαθητών/τριών»
- «αν και από τον ίδιο τον όρο υποψιάζομαι περί τίνος πρόκειται, από απλή περιέργεια θα ήθελα να μάθω περισσότερα»

- «γιατί οτιδήποτε καινούριο πρέπει να το γνωρίζεις παίρνοντας τη θετική του πλευρά»
- «Ναι, θα ήθελα να ξέρω γιατί μου αρέσει να ενημερώνομαι για θέματα σχετικά με τη διδασκαλία»
- «Ναι, από περιέργεια»

Διάγραμμα 10. Ποσοστό απαντήσεων των εκπαιδευτικών για την απόκτηση περισσότερων γνώσεων για τους σατιρικούς χάρτες

10. «Γνωρίζετε εάν και πώς οι σατιρικοί χάρτες εντάσσονται στο σχολικό εγχειρίδιο και στη διδασκαλία της ιστορίας;»

Η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών απάντησε ότι οι σατιρικοί χάρτες δεν εντάσσονται στο σχολικό εγχειρίδιο και δεν χρησιμοποιούνται κατά τη διδασκαλία του μαθήματος της ιστορίας. Επίσης οι δύο (2) από τους έντεκα (11) αναφέρουν ότι, εάν αυτοί οι χάρτες υπήρχαν στα σχολικά εγχειρίδια, θα μπορούσαν, ανάλογα με την κρίση του κάθε εκπαιδευτικού, να χρησιμοποιούνται επικουρικά και συμπληρωματικά με το σχολικό εγχειρίδιο στις κατάλληλες διδακτικές ενότητες.

- «όχι, δεν «έχω γνώση»
- «δεν γνωρίζω»
- «δεν γνωρίζω αλλά θα το ψάξω»
- «δεν γνωρίζω αυτό το είδος χαρτών οπότε δεν έχω γνώση επ' αυτού»

- «μάλλον επικουρικά, απλά υπάρχουν και είναι στη διάθεση του κάθε δασκάλου να κρίνει, αν θα τους χρησιμοποιήσει πιο διεξοδικά, δίνοντας ακόμη ένα εργαλείο στους/στις μαθητές/τριες για να εργάζονται ίσως πιο ερευνητικά»
- «νομίζω πως δεν εντάσσονται»
- «όχι»
- «δεν τους έχω υπόψιν μου»
- «δεν τους γνωρίζω»
- «εάν και όσο θυμάμαι στα εγχειρίδια του δημοτικού δεν έχω δει τέτοιου είδους χάρτη. Θα μπορούσαν άνετα να χρησιμοποιηθούν συμπληρωματικά με το σχολικό εγχειρίδιο στις κατάλληλες διδακτικές ενότητες κυρίως σε αυτές που θέλουμε να δούμε την κοινωνική βίωση του ιστορικού γεγονότος εκείνη την εποχή»
- «όχι»

11. «Θα θέλατε να αξιοποιείτε τους σατιρικούς χάρτες στη διδασκαλία της ιστορίας; Γιατί;».

Από τις απαντήσεις που έδωσαν οι εκπαιδευτικοί, γίνεται αντιληπτό ότι η πλειοψηφία δέχεται θετικά την αξιοποίηση των σατιρικών χαρτών και δηλώνει ότι θα ήθελε να τους χρησιμοποιήσει. Σχολιάζουν επίσης ότι, θα άρεσε στους/στις μαθητές/τριες και θα τους κινούσε το ενδιαφέρον, και μέσω του σκωπτικού τρόπου παρουσίασης της επικαιρότητας της εποχής, θα τους βοηθούσε στην κατανόηση των γεγονότων και πώς αυτή βιώνονταν από τους ανθρώπους της. Ένας (1) εκπαιδευτικός επισημαίνει ότι ίσως αφορούν περισσότερο την τελευταία τάξη του δημοτικού, λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους. Από την άλλη πλευρά, σε κάποιες απαντήσεις, διακρίνεται μια μικρή επιφύλαξη για την χρήση και την αποτελεσματικότητά τους στην κατανόηση της ιστορίας.

- «προτιμώ τους κλασικούς χάρτες»
- «θα ήθελα να τους χρησιμοποιήσω»
- «θα ήθελα αλλά δεν τους έχω υπόψιν μου»

- «εξαρτάται από το είδος τους. Θα ήμουν ιδιαίτερος επιφυλακτική»
- «θα μπορώ να απαντήσω μόνο εφόσον γνωρίσω τι είναι»
- «δεν ξέρω, γιατί δεν έχω γνώση τι είναι οι χάρτες αυτοί»
- «νομίζω πως ναι. Θα άρεσε στους/στις μαθητές/τριες και θα τους κινούσε το ενδιαφέρον»
- «βεβαίως, καθετί το «καινούριο», το σημαντικό, πρέπει να αξιοποιείται στη διδασκαλία των μαθημάτων»
- «ναι μπορούν να βοηθήσουν παρουσιάζοντας με σκωπτικό τρόπο την επικαιρότητα της εποχής και πώς αυτή βιωνόταν από τους ανθρώπους της»
- «ναι, κάθε μέσο που προάγει την ιστορική γνώση και κρίση και κάνει πιο ελκυστικό το μάθημα είναι καλοδεχόμενο. Βέβαια νομίζω ότι αφορούν την τελευταία τάξη του δημοτικού. Δεν υπάρχουν σε πληθώρα αλλά μεμονωμένα»

12. «Τι θα θέλατε να προτείνετε ώστε να βελτιωθεί η διδασκαλία του μαθήματος της ιστορίας; Ποιες προσεγγίσεις και τεχνικές κρίνετε ως καταλληλότερες για την προσέγγιση της ιστορικής γνώσης και της ιστορικής σκέψης;».

Από τις απαντήσεις των εκπαιδευτικών είναι σαφές το πρόβλημα της εκτεταμένης διδακτέας ύλης του μαθήματος, η κακή ποιότητα των συγγραμμάτων, ο μεγάλος και συμπυκνωμένος όγκος πληροφοριών, η έλλειψη τεχνολογικών μέσων και η ανάγκη επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών. Επισημαίνουν ότι απαιτούνται καλύτερα συγγράμματα προσαρμοσμένα στην ηλικία των παιδιών, ενίσχυση της διαθεματικής διδασκαλίας των ιστορικών γεγονότων, χρήση πολλαπλών βιβλίων και πηγών, διδασκαλία της τοπικής ιστορίας και βιωματική κατανόηση και έρευνα του παρελθόντος, ώστε να γίνεται κατανοητό και κτήμα του καθενός.

- «η συνεργασία μεταξύ των μαθητών/τριών είναι απαραίτητη. Τα βιβλία έτσι όπως είναι γραμμένα (μεγάλα κείμενα/δύσκολες λέξεις/πυκνογραμμένα) δεν προάγουν τη συνεργασία, αλλά την αποστήθιση

από το Δημοτικό ακόμη. Επίσης η γενίκευση της τεχνολογίας κρίνεται απαραίτητη, ως ένα σημείο είναι γεγονός, αλλά λείπουν οι διαδραστικοί από τα σχολεία. Η επιμόρφωση των δασκάλων είναι πλέον ατομική, χωρίς να υπάρχει μια ενότητα από πλευρά πολιτείας για τα βήματα του δασκάλου. Ίσως τα βιβλία έχουν κλείσει τον κύκλο τους και χρειάζεται μεγαλύτερη ευελιξία στον δάσκαλο, δηλ. και δεύτερο βιβλίο. Επίσης λείπει από τα βιβλία η τοπική ιστορία, την οποία οι δάσκαλοι αναζητούν, μόνοι τους. Τέλος ο περιορισμός των κεφαλαίων είναι απαραίτητος, κάθε βιβλίο έχει 40+ κεφάλαια που αναγκάζουν τους δασκάλους να τρέχουν και πολλές φορές η κατανόηση τους από τους/τις μαθητές/τριες είναι δύσκολη»

- «αρχικά θα πρέπει να υπάρχει χρήση όχι ενός και μόνου εγχειριδίου αλλά πολλαπλών βιβλίων που θα ανταποκρίνονταν στις απαιτήσεις του αναλυτικού προγράμματος αλλά και των διαφορετικών στάσεων απέναντι στα ιστορικά γεγονότα. Και δεύτερον να ενισχυθεί η διαθεματική διδασκαλία των ιστορικών γεγονότων παράλληλα με την ένταξη στα αναλυτικά προγράμματα της διδασκαλίας της τοπικής ιστορίας»
- «η ιστορία πρέπει να προσεγγίζεται με τον πιο εύκολο και κατανοητό για όλους τους/τις μαθητές/τριες τρόπο. Ο κάθε εκπαιδευτικός ανάλογα με το υλικό των μαθητών/τριών του, βρίσκει τον καταλληλότερο τρόπο έτσι ώστε, η ιστορική γνώση όχι μόνο να μαθαίνεται αλλά να αφομοιώνεται από όλους τους/τις μαθητές/τριες, να γίνεται κτήμα τους»
- «η χρήση της τεχνολογίας είναι αναγκαία προσθήκη. Η μείωση της διδακτέας ύλης είναι απαραίτητη. Η βιωματική κατανόηση και έρευνα του παρελθόντος (τοπική ιστορία, μουσειακή αγωγή), η σύνδεση του παρελθόντος με το παρόν, η κατάργηση του ενός και μοναδικού βιβλίου, το παιχνίδι ρόλων, κ.α.)»
- «καλύτερα συγγράμματα, με πιο απλή γλώσσα, προσαρμοσμένη στην ηλικία των παιδιών, επιμόρφωση εκπαιδευτικών, περισσότερα ψηφιακά εργαλεία»
- «σύνδεση της διδασκαλίας με πραγματικά ιστορικά τεκμήρια (μουσεία, αρχαιολογική χώροι, εκθέσεις), επικέντρωση στα πρόσωπα παρά στα

γεγονότα. Νομίζω πως ένα (θετικό ή αρνητικό) ιστορικό πρόσωπο-πρότυπο μπορεί να εμπνεύσει τους/τις μαθητές/τριες και να τους παρακινήσει στη μελέτη της ιστορίας»

- «να περιοριστεί η έκταση των ενοτήτων, να γίνονται πιο κατανοητά»
- «ο συνδυασμός βιβλίου και τετραδίου εργασιών βοηθά στην προσέγγιση της ιστορικής γνώσης»
- «τα βιβλία είναι κακογραμμένα, έχουν πολύ συμπυκνωμένη γνώση»
- «τα σχεδιαγράμματα προσεγγίζουν την ιστορική γνώση. Οι χάρτες και φυσικά η κριτική ανάλυση των πηγών του βιβλίου βοηθούν την ιστορική σκέψη»
- «θα προτιμούσα να ξεκινούσε η διδασκαλία της ιστορίας με την ελληνική ιστορία κυρίως και μετά σε σχέση με την ιστορία των άλλων λαών»

Συμπερασματικά, έπειτα από την καταγραφή των αποτελεσμάτων των ερωτηματολογίων, διαπιστώθηκε ότι οι εκπαιδευτικοί εκδηλώνουν θετική στάση για το μάθημα της ιστορίας και τη χρήση εναλλακτικών πηγών, όπως οι χάρτες, για τη διδασκαλία του μαθήματος. Μικρό ποσοστό γνωρίζει το είδος των σατιρικών χαρτών, κι επομένως δείχνει επιφύλαξη για την αποτελεσματικότητα της χρήσης αυτών στο σχολείο, ενώ θετική ήταν η στάση τους για τη χρήση των σατιρικών χαρτών ως ένα νέο μέσο, που προάγει την ιστορική γνώση και ιστορική σκέψη, κάνοντας πιο ελκυστικό το μάθημα.

Ύστερα από την διδακτική παρέμβαση έγινε φανερό ότι για τους μαθητές και τις μαθήτριες το μάθημα της ιστορίας δεν είναι ενδιαφέρον, τους δυσκολεύει η αποστήθιση και ο τρόπος με τον οποίο διδάσκεται θεωρείται βαρετός. Αντίθετα, έδειξαν ενδιαφέρον στην προοπτική της ένταξης των σατιρικών χαρτών στο μάθημα, απέδειξαν πως μπορούν να τους αποκωδικοποιήσουν, να τους «διαβάσουν», στοιχείο που ενισχύει την άποψη ότι η εικόνα και τα σύμβολα είναι προσιτά και εύληπτα από παιδιά του δημοτικού, κυρίως στις μεγαλύτερες τάξεις. Επομένως η δύναμη και η δυναμική των σατιρικών χαρτών και των νοημάτων που φέρουν μπορεί να διεγείρει το ενδιαφέρον και την περιέργεια των μαθητών/τριών και να τους παροτρύνει να

κατανοήσουν καλύτερα τα ιστορικά γεγονότα καλλιεργώντας παράλληλα την κριτική σκέψη.

E.6 Αποτελέσματα της συνέντευξης

Η εκπαιδευτικός στην αρχή της συνέντευξης, μίλησε για τη σχέση της με το μάθημα της ιστορίας και τις δυσκολίες που παρατηρεί κατά τη διδασκαλία του. Πιο συγκεκριμένα σχολίασε ότι «η ιστορία, και σαν αντικείμενο και σαν μάθημα, με ενδιαφέρει πολύ, την αγαπώ και δεν με δυσκολεύει καθόλου». Σχετικά με τη στάση των μαθητών/τριών απέναντι στο μάθημα της ιστορίας παρατήρησε ότι «τα παιδιά των μικρότερων τάξεων, κυρίως στη Γ' τάξη που διδάσκονται μυθολογία, δείχνουν ενδιαφέρον και συμπάθεια στο μάθημα. Ωστόσο όσο προχωράμε στις μεγαλύτερες τάξεις δυσκολεύονται αρκετά και δεν δείχνουν το ανάλογο ενδιαφέρον». Επίσης συνέχισε λέγοντας ότι «στην Δ' δημοτικού φαίνεται ότι τα παιδιά ελκύονται από τις μάχες και τους πολέμους, και στη συνέχεια, στην Ε' με τη βυζαντινή ιστορία, και στη ΣΤ' τάξη, με τη νεότερη ιστορία, το μάθημα γίνεται ακόμα πιο δυσνόητο και δύσληπτο». Τα παραπάνω δείχνουν τη γενικότερη δυσαρέσκεια και αρνητικότητα των μαθητών/τριών απέναντι στο μάθημα της ιστορίας, όπως μας τη μεταφέρει η εκπαιδευτικός από την εμπειρία της, τονίζοντας ιδιαίτερα το γεγονός ότι προχωρώντας από τις μικρότερες στις μεγαλύτερες τάξεις τα πράγματα γίνονται ακόμα πιο δύσκολα. Ακόμη όσον αφορά τα βιβλία και το περιεχόμενό τους, επισημαίνει ότι «τα σχολικά εγχειρίδια, ειδικά της ΣΤ' δημοτικού, είναι πολύ κακογραμμένα και δύσκολα στην κατανόηση». Για τον λόγο αυτό, προσπαθεί να τονώσει το ενδιαφέρον των μαθητών/τριών με τη βοήθεια περαιτέρω εκπαιδευτικού υλικού. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι «μέσω του διαδικτύου, της χρήσης σχεδιαγραμμάτων, εικόνων, χαρτών, βοηθημάτων και του χωρισμού του μαθήματος σε ενότητες, προσπαθώ να το κάνω πιο εύκολο και εύληπτο για τα παιδιά».

Όσον αφορά τη χρήση των χαρτών κατά τη διδασκαλία της ιστορίας, η δασκάλα ανέφερε ότι τους χρησιμοποιεί αρκετά ανάλογα με την διδακτική ενότητα. Συγκεκριμένα χρησιμοποιεί χάρτες «είτε σε φυσική μορφή (χρήση ιστορικών χαρτών που βρίσκονται στην αίθουσα), είτε σε ψηφιακή, με τη χρήση του διαδικτύου, του

ανακλαστικού προτζέκτορα και των διαδραστικών πινάκων». Μιλά για τη σημαντικότητα και σπουδαιότητα του χαρτογραφικού υλικού και υποστηρίζει ότι «μέσω των χαρτών ο/η μαθητής/τρια έρχεται σε επαφή με ένα ιστορικό γεγονός και το συνδυάζει στην πορεία με άλλα με χρονολογική σειρά, καλλιεργώντας και προωθώντας την ιστορική σκέψη». Προσθέτει ότι «πολλές φορές τους χρησιμοποιώ και στην αρχή μιας διδακτικής ενότητας και για ανακεφαλαίωση, προκειμένου να ανακαλέσουν προϋπάρχουσες γνώσεις και να τις συνδέσουν μεταγνωστικά με τις νέες».

Στη συνέχεια έγινε συζήτηση για το είδος των σατιρικών χαρτών και τη χρήση τους. Η δασκάλα σχολίασε ότι «στα 31 χρόνια, εκπαιδευτικής εμπειρίας μου, δεν γνωρίζω το συγκεκριμένο χαρτογραφικό είδος, το οποίο παρακολούθησα με μεγάλο ενδιαφέρον και προσοχή κατά τη διάρκεια της διδακτικής παρέμβασης». Μετά το πέρας του διδακτικού πλάνου ανέφερε ότι η σατιρική χαρτογραφία της κίνησε την περιέργεια να μάθει περισσότερα για το εν λόγω χαρτογραφικό είδος, λέγοντας μάλιστα ότι «αναζήτησε σχετικές πληροφορίες στο ίντερνετ και μάλιστα τύπωσε σατιρικούς χάρτες, ώστε να τους χρησιμοποιήσει στο μάθημα της ιστορίας, ειδικά για τον Α΄ και Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο». Επίσης σχολίασε ότι «θα τους εφαρμόζω και θα τους χρησιμοποιώ και σε άλλες τάξεις, είτε στην κυρίως παράδοση του μαθήματος είτε στην ανακεφαλαίωση και στην επανάληψή του. Θεωρώ ότι με το χιουμοριστικό και σατιρικό ύφος που διαθέτουν θα είναι πολύ ευχάριστοι και ελκυστικοί για τους/τις μαθητές/τριες». Ακόμη, στην ερώτηση σχετικά με την ύπαρξη των σατιρικών χαρτών στο σχολικό εγχειρίδιο η εκπαιδευτικός σχολίασε ότι «τουλάχιστον για το δημοτικό, δεν ήξερα ότι περιλαμβάνονται στα βιβλία».

Στην συνέχεια της συνέντευξης η εκπαιδευτικός τοποθετήθηκε απέναντι στη διδακτική παρέμβαση που παρακολούθησε, η οποία της φάνηκε «άψογη και άκρως ενδιαφέρουσα», όπως χαρακτηριστικά σχολίασε. Πιο συγκεκριμένα, επισήμανε ότι «παρότι το τμήμα ήταν δύσκολο και απαιτητικό, ήδη από την αρχή της παρέμβασης είδα το ενδιαφέρον των μαθητών/τριών προσηλωμένο στο μάθημα, καθώς ο εύστοχος και παιγνιώδης τρόπος διδασκαλίας κέρδισε τα παιδιά και τα έκανε ακόμα πιο προσηλωμένα και συγκεντρωμένα». Συνέχισε, κάνοντας λόγο για τα χαρακτηριστικά του σατιρικού χαρτογραφικού είδους τα οποία της κίνησαν την περιέργεια, επισημαίνοντας ότι «οι σατιρικοί χάρτες και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που περιείχαν, όπως είναι τα ζώα, τα χρώματα, τα σύμβολα και τα αντικείμενα, βοήθησαν τα παιδιά να κατανοήσουν γεωγραφικά τον χώρο, τις χώρες που εμπλέκονταν μεταξύ τους, τις αντιπαλότητες που δημιουργήθηκαν κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι

προβλεπόμενοι στόχοι, μαθησιακοί και γνωστικοί, επιτεύχθηκαν και οι μαθητές/τριες ευχαριστήθηκαν όλες τις δραστηριότητες. Το μάθημα μετατράπηκε σε παιχνίδι και οι γνώσεις που απέκτησαν διατηρήθηκαν και αργότερα». Επίσης σχολίασε την καταλληλότητα των σατιρικών χαρτών που χρησιμοποιήθηκαν κατά την διδακτική παρέμβαση, όσον αφορά την ηλικιακή ομάδα και το επίπεδο των μαθητών/τριών. Στο σημείο αυτό επισήμανε ότι «ίσως η χρήση τέτοιου είδους χαρτών απαιτεί πολύ χρόνο, ώστε να αναλυθούν και να γίνουν κατανοητά και αντιληπτά τα ιδιαίτερα γνωρίσματα τους. Τα αποτελέσματα ωστόσο που απορρέουν είναι πολύτιμα και χρήσιμα για περαιτέρω έρευνα». Επίσης, η εκπαιδευτικός στη συνέντευξη αναφέρει ότι μία εβδομάδα αργότερα από την διδακτική παρέμβαση, παρατήρησε ότι όλοι/ες οι μαθητές/τριες, ακόμα και όσοι είναι λιγότερο ενεργοί στην τάξη, θυμόντουσαν και μπορούσαν να απαντήσουν σε ανακεφαλαιωτικές ερωτήσεις.

Ακόμη, στην ερώτηση σχετικά με τον τρόπο αξιοποίησης των χαρτών γενικά, και των σατιρικών ειδικά, στη διδασκαλία της ιστορίας η εκπαιδευτικός σχολίασε ότι «είναι απαραίτητος για την κατανόηση των γεγονότων, διότι βοηθούν στην χρονική οριοθέτηση γεγονότων, εποχών, προσώπων, κλπ. Επιπλέον οι σατιρικοί χάρτες θα πρέπει να συνδυάζονται και με κάτι άλλο κατά τη διδασκαλία (ιστορικοί χάρτες, διαδίκτυο). Συνδυάζουν παιχνίδι και γνώση, γεγονός που είναι ιδιαίτερα σημαντικό για παιδιά μικρών ηλικιών».

Τέλος, συζητήθηκε η δική της άποψη σχετικά με βελτιώσεις που προτείνει για την αποτελεσματικότητα του μαθήματος της ιστορίας, τονίζοντας τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει ένας εκπαιδευτικός. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι «το πιο σημαντικό είναι η μείωση της διδακτέας ύλης, η αλλαγή των σχολικών εγχειριδίων, κυρίως της Ε' και ΣΤ' δημοτικού, τα οποία θυμίζουν τα βιβλία της Γ' λυκείου». Τόνισε ότι «η δύσκολη αφήγηση δυσχεραίνει την κατάσταση και απωθεί τα παιδιά». Επίσης αναφέρει ότι «θα ήταν καλύτερο η ιστορία της ΣΤ' δημοτικού να δίνει περισσότερη έμφαση στα γεγονότα μετά τους δύο Παγκοσμίους Πολέμους και όχι στα προγενέστερα, τα οποία απαιτούν περισσότερο γνώσεις κοινωνιολογίας (π.χ. ανθρωπισμός)». Επίσης σχετικά με τη χρήση βοηθητικών εργαλείων για το μάθημα της ιστορίας, η εκπαιδευτικός ανέφερε ποικιλία μέσων που χρησιμοποιεί προκειμένου να κάνει όσο το δυνατόν ευκολότερο και κατανοητότερο το μάθημα για όλους. Συγκεκριμένα αναφέρει «τη χρήση σχεδιαγραμμάτων, του διαδικτύου, πρότζεκτ, ιστορικών πηγών, ταινιών, παιχνίδια ρόλων. Τα παραπάνω βοηθούν πολύ το μάθημα, δημιουργούν ένα όμορφο και ζεστό κλίμα, παρακινούν τους/τις μαθητές/τριες να συνεργαστούν και να

συμμετέχουν ενεργά, ξεφεύγοντας από το τυπικό της διδασκαλίας». Θεωρεί ότι «γενικότερα οι διδακτικές παρεμβάσεις, όταν συνδυάζονται μεταξύ τους έχουν πολλά οφέλη και προωθούν το ιστορικό γίγνεσθαι». Τέλος σχολίασε τη δύναμη των εικόνων και την επιρροή που ασκούν στα παιδιά, ειδικά σε αυτά μικρών ηλικιών. Συγκεκριμένα υποστήριξε ότι «οι εικόνες οξύνουν την οπτική αντίληψη και βοηθούν στην απομνημόνευση, καθώς οι εικόνες εντυπώνονται περισσότερο στο μυαλό από ότι τα λόγια και οι άλλες διδακτικές παρεμβάσεις».

ΣΤ. Συμπεράσματα-Συζήτηση

Αναφορικά με τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν μπορούμε να εξαγάγουμε τα ακόλουθα συμπεράσματα: Οι σατιρικοί χάρτες δύναται να ενσωματωθούν και να αξιοποιηθούν στο πλαίσιο της διδασκαλίας της ιστορίας, καθώς συμβάλλουν στην καλλιέργεια και προώθηση της ιστορικής γνώσης και ιστορικής σκέψης. Οι μαθήτριες/μαθητές όπως και οι εκπαιδευτικοί έδειξαν ενδιαφέρον στην προοπτική της ένταξης των σατιρικών χαρτών στο μάθημα της ιστορίας και, απέδειξαν πως μέσω της εμπλοκής τους με αυτούς, τονώθηκε το ενδιαφέρον τους για τα ιστορικά γεγονότα και την κατανόηση τους και η οξύνθηκε η φαντασία τους. Υπήρξαν έντονες ενδείξεις ότι είναι σε θέση οι μαθητές/τριες να αποκωδικοποιήσουν και να 'διαβάσουν' τους (σατιρικούς) χάρτες, καθώς τα εικονικά στοιχεία, τα σύμβολα και οι μορφές κεντρίζουν το ενδιαφέρον τους και τους εμπλέκουν ενεργά στην διδακτική διαδικασία. Παράλληλα, συμβάλλουν στην καλλιέργεια «εννοιών της ιστορικής σκέψης» μέσα από την αποκωδικοποίηση, τη σύγκριση και την επεξεργασία τους. Όπως ισχυρίζονται οι Parellada et al. (2024), δεν μπορούμε να περιμένουμε από τα παιδιά να αντικρίσουν ένα χάρτη και να τον αναπαράγουν. Από την άποψη της ιστορικής σκέψης θα πρέπει να τον αντιμετωπίσουν ως μία σύνθετη πηγή στην οποία θα θέσουν ερωτήματα ώστε να κατανοήσουν καλύτερα το παρελθόν. Η αποκωδικοποίηση, η σύγκριση και η επεξεργασία των (σατιρικών) χαρτών συνέβαλε σε αυτή την κατανόηση. Κατ' αναλογία, και οι εκπαιδευτικοί θεωρούν ότι οι χάρτες μπορούν να συμβάλλουν καταλυτικά στην ενεργοποίηση της συμμετοχής των μαθητών/τριών στο μάθημα της Ιστορίας και να το καταστήσουν ενδιαφέρον καλλιεργώντας την ιστορική σκέψη αλλά και την γεωγραφική αντίληψη. Το συμπέρασμα αυτό είναι σε συμφωνία και με πρότερες διδακτικές παρεμβάσεις. Ενδεικτικά αναφέρουμε την παρέμβαση των Mitchell & Elwood (2012) η οποία ασχολήθηκε με τη δημιουργία χαρτών τοπικού ενδιαφέροντος από παιδιά και οι οποίες κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι πέρα από τις ιστορικές και γεωγραφικές δεξιότητες, τα παιδιά αισθάνονται μια πιο άμεση σύνδεση με «τις ιστορίες και τις γεωγραφίες που μελετούν».

Η επεξεργασία και η δημιουργία σατιρικών χαρτών, από την άλλη, τόνισε τη σχέση τόπου και ανθρώπινης δράσης. Καλλιέργησε, πέρα από γεω-γραφικές και σχεδιαστικές δεξιότητες, την έκθεση των παιδιών σε διαφορετικά είδη χαρτών και σε διαφορετικές αντιλήψεις, φορείς των οποίων μπορεί να είναι οι χάρτες, όπως και έναν νέο τρόπο 'απεικόνισης' των ιστορικών γεγονότων. Επιβεβαιώθηκε έτσι ο διττός

ρόλος που μπορούν να επιτελέσουν οι χάρτες στη διδασκαλία της ιστορίας, ο οποίος υπογραμμίστηκε στο θεωρητικό μέρος και ανέδειξε τη χρήση χαρτών ως ένα εργαλείο αξιολόγησης της ιστορικής σκέψης και γνώσης.

Ακόμη, με βάση αυτά που παρατηρήθηκαν σε όλα τα στάδια της παρέμβασης, αναδείχθηκε η διδακτική σημασία του χάρτη ως εικόνα στο μάθημα της Ιστορίας, αλλά και γενικά στο σχολείο. Καλλιεργήθηκε, ακόμη, ο οπτικός αλφαριθμητισμός των μαθητών και οξύνθηκε η κριτική τους σκέψη, καθώς με το πέρας των διδακτικών ωρών, οι απαντήσεις τους ήταν πληρέστερες, περισσότερο εμπειριστατωμένες, με μεγαλύτερο βαθμό «παρατηρητικότητας» και με ικανότητα ανάκλησης γεγονότων και σύνδεσης των γεγονότων.

Θα ήταν παράλειψή μας να μην αναφέρουμε ότι η μελέτη μας υπόκειται στους περιορισμούς του μεγέθους της έρευνας καθώς η διδακτική παρέμβαση ήταν μικρής διάρκειας και εστίασε σε μία τάξη. Πιο συγκεκριμένα η έρευνα αυτή έχει ένα μικρό δείγμα μαθητών και μικρή χρονική έκταση και γι' αυτό δεν μπορεί να προσφέρει ασφαλή, αντικειμενικά και γενικά συμπεράσματα. Πιστεύουμε ότι η εργασία μας συνέβαλλε ώστε η μελλοντική έρευνα να εξετάσει το θέμα με μεγαλύτερη έκταση και βάθος. Γι' αυτό, προτείνεται η υλοποίησή της με μεγαλύτερο δείγμα μαθητών και ενδεχομένως με μεγαλύτερη διάρκεια.

Επιπλέον προτείνεται περαιτέρω έρευνα για τη διερεύνηση του μακροπρόθεσμου αντίκτυπου της ενσωμάτωσης σατιρικών χαρτών στο σχολικό πρόγραμμα σπουδών και την ανάπτυξη βέλτιστων πρακτικών για τη μεγιστοποίηση των εκπαιδευτικών τους οφελών. Ακόμη, προτείνεται σαν συνέχεια της παρούσας έρευνας, διδακτική παρέμβαση που να συμπεριλαμβάνει - βάσει και του διαθέσιμου διδακτικού χρόνου - περισσότερες δραστηριότητες αναφορικά με το είδος των σατιρικών χαρτών, με στόχο την καλλιέργεια του οπτικού γραμματισμού, της κριτικής σκέψης και της δημιουργικότητας των μαθητών. Σκοπός θα είναι η περαιτέρω καλλιέργεια της κριτικής σκέψης των μαθητών και η συνειδητοποίηση ότι ο χάρτης ως εικόνα, και συγκεκριμένα η σατιρική χαρτογραφία, αποτελεί ένα υποκειμενικό προϊόν, ένα πολιτισμικό προϊόν που δεν προσφέρει, πολλές φορές, αντικειμενικές αλήθειες και ότι στην Ιστορία υπάρχουν πολλαπλές αναγνώσεις και οπτικές.

Παράρτημα

PRE-TEST μαθητών/τριών

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

	Καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ
Πόσο σου αρέσει το μάθημα της ιστορίας;					
Μέχρι τώρα χρησιμοποιούνται οι χάρτες στη διδασκαλία της ιστορίας;					
Κατά την άποψή σου, μπορούν οι χάρτες να χρησιμοποιηθούν στο μάθημα της ιστορίας για να γίνει πιο κατανοητή μία ενότητα που διδάσκεισαι; :-					
Κατά την άποψή σου, μπορούν οι χάρτες να σε βοηθήσουν να καταλάβεις καλύτερα όσα γεγονότα συνέβησαν στο παρελθόν; :-					
Γνωρίζεις τον τρόπο με τον οποίο «διαβάζεται» ένας χάρτης;					

Τελικό ερωτηματολόγιο μαθητών/τριών

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΜΑΘΗΤΗ

	Καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ
Εργαζόμενος/Εργαζόμενη με τους σατιρικούς χάρτες, σου καλλιεργήθηκε περισσότερο το ενδιαφέρον για να μάθεις για όσα συνέβησαν στο παρελθόν;					
Σου φάνηκε πιο ευχάριστο και διασκεδαστικό το μάθημα της ιστορίας με τη χρήση των σατιρικών χαρτών;					
Μπόρεσες να κατανοήσεις καλύτερα τους συνασπισμούς που δημιουργήθηκαν κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο μέσω των σατιρικών χαρτών;					

Θα ήθελες να χρησιμοποιούνται οι σατιρικοί χάρτες στο μάθημα της ιστορίας;

--	--	--	--	--	--

➤ Τι σου άρεσε περισσότερο από την ενασχόληση σου με τους σατιρικούς χάρτες και τι σε δυσκόλεψε;

➤ Τι θα ήθελες να προτείνεις ώστε να γίνει πιο ελκυστικό και πιο ενδιαφέρον το μάθημα της ιστορίας;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ανδρίκου Ασ., (2022), Διερεύνηση των απόψεων και των πρακτικών υποψήφιων εκπαιδευτικών για τη διδασκαλία της Ιστορίας μέσα από την εφαρμογή και την αξιολόγηση εναλλακτικών διδακτικών προσεγγίσεων.

<https://www.researchgate.net/publication/372206413>

Γατσωτής Π., (2020). Δεξιότητες, προγράμματα σπουδών και εναλλακτικές προσεγγίσεις στη σύγχρονη ιστορική εκπαίδευση.

Γκόρια, Σ. & Παπαδοπούλου, Μ. (2011), Πολυτροπικά κείμενα στο νηπιαγωγείο: Η περίπτωση των χαρτών. Στο Μ. Πουρκός & Ε. Κατσαρού (Επιμ.). Βίωμα, μεταφορά και πολυτροπικότητα: Εφαρμογές στην επικοινωνία, την εκπαίδευση, τη μάθηση και τη γνώση, (σσ.445- 466). Θεσσαλονίκη, εκδ. Νησίδες.

Γκόρια Σ. (2014), Κατανόηση και παραγωγή πολυτροπικών κειμένων στην προσχολική ηλικία: η περίπτωση των χαρτών, www.ekt.gr.

Δημητριάδου, Κ. (2002), Ιστορία και Γεωγραφία στην πρώτη σχολική ηλικία: Εφαρμογή και αξιολόγηση μιας εκπαιδευτικής παρέμβασης στον ιστορικό χώρο. Θεσσαλονίκη: εκδ. αφών Κυριακίδη.

Δημοσθένους, Α. (2008), Ερευνώντας τη γεωγραφική γνώση των μαθητών μέσα από τη χρήση χαρτογραφικού υλικού." Η περίπτωση κυπρίων μαθητών Α' Γυμνασίου". Πτυχιακή Εργασία. Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Τμήμα Γεωγραφίας, Μυτιλήνη.

Ηλιοπούλου, Ι. (2002), Το μάθημα της Ιστορίας στην ελληνική εκπαίδευση. Ιστορικές, παιδαγωγικές & διδακτικές διαστάσεις. (Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή), Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Σχολή Επιστημών Αγωγής, ΠΤΝ, Ιωάννινα.

Καραγιαννίδης, Ι. (2008), Ιστορία της χαρτογραφίας. Στρατιωτική Επιθεώρηση, Περιοδικό Γ.Σ.Ε., Τεύχος Μαρ. – Απρ.

Κατσίκης Α.,(2004), Διαθεματική Γεωγραφία, εκδ. Τυπωθήτο

Κόκκινος, Γ., & Γατσωτής, Π. (2008), Η χαρτογράφηση των ερευνητικών πεδίων της Διδακτικής της Ιστορίας στην Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση (1974) μέχρι σήμερα. Στο Ανδρέου, Α. Π. (Επιμ.), Η Διδακτική της Ιστορίας στην Ελλάδα και η Έρευνα στα Σχολικά Εγχειρίδια. (σελ. 363-387). Αθήνα, εκδ. Μεταίχμιο.

Κόκκινος, Γ., & Γατσωτής, Π. (2008), Επιστημολογία της Ιστορίας, Διδακτική της Ιστορίας και εκπαιδευτική έρευνα. Στο Ανδρέου, Α. Π. (Επιμ.), Η Διδακτική της Ιστορίας στην Ελλάδα και η Έρευνα στα Σχολικά Εγχειρίδια. (σελ. 389-443). Αθήνα, εκδ. Μεταίχμιο.

Κοτζαμανίδου Μ., (2021), «Η αξιοποίηση του χάρτη στη διδασκαλία της Ιστορίας: ποιοτική έρευνα σε εκπαιδευτικούς πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης» μετ. εργασία, ΠΔΜ, ΠΤΔΕ, Φλώρινα.

Κουτσόπουλος, Κ., & Πηγάκη Μ., (2010). Ο χάρτης εργαλείο διδασκαλίας και μάθησης της γεωγραφίας. Πανελλήνια και Διεθνή Γεωγραφικά Συνέδρια, Συλλογή Πρακτικών, 1

Κουτσόπουλος, Κ., & Κλωνάρη, Α., (2002). Μαθαίνοντας γεωγραφία μέσα από τους χάρτες. Πανελλήνια και Διεθνή Γεωγραφικά Συνέδρια, Συλλογή Πρακτικών, 1.

Κωστίου Κ., (2005), Εισαγωγή στην ποιητική της ανατροπής, 2^η έκδοση, Αθήνα, εκδ. Νεφέλη

Λαμπρινός Ν., (2009), Σχετικά με τη διδασκαλία της γεωγραφίας στο σχολείο, εκδ. Γράφημα.

Λιβιεράτος Ε., (1998), Γενική χαρτογραφία και εισαγωγή στη θεματική χαρτογραφία, Αθήνα, εκδ. Ζήτη

Λιβιεράτος Ε., (1999), Χαρτογραφίας και Χαρτών Περιήγησης, 25 αιώνες από τους Ίωνες στον Πτολεμαίο και στον Ρήγα Εθνική χαρτοθήκη, εκδ. Ζήτη

- Λιβιεράτος Ε., (2007), Ένα ταξίδι στην κυριαρχία των χαρτών, εκδ. Ζήτη
- Λιβιεράτος Ε., (2020), Χάρτες μεταξύ σατιρικής τέχνης και ιδεολογικής επιρροής, τ. 14, <https://www.hartismag.gr/hartis-13/klimakes/xartes-metaxy-satirikhs-texnhs-kai-ideologikhs-epirrohs->.
- Λιβιεράτος Ε., (2022), Οπτική ρητορική και οπτικοποίηση της ιστορίας, τ. 38 <https://www.hartismag.gr/hartis-38/klimakes/optiki-ritoriki-kai-optikopoiisi-tis-istorias>
- Μακαρατζής, Γ. (2017), Η ένταξη της πολυπρισματικότητας στο μάθημα της ιστορίας: μια έρευνα-δράση στο πρωτοβάθμιο σχολείο. (Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ΠΤΔΕ, Θεσσαλονίκη
- Μαυροσκούφης, Δ. (2015), Αναζητώντας τα ίχνη της ιστορίας: ιστοριογραφία, διδακτική μεθοδολογία και ιστορικές πηγές. Θεσσαλονίκη, εκδ. Κυριακίδη
- Μαυροσκούφης Γ. (2015), «Συγκρουσιακά θέματα και επίλυση προβλημάτων στο μάθημα της Ιστορίας», στο: Γιώργος Κόκκινος – Δημήτρης Κ. Μαυροσκούφης (επιμ.), Το Τραύμα, τα Συγκρουσιακά Θέματα και οι Ερμηνευτικές Διαμάχες στην Ιστορική Εκπαίδευση. Αθήνα, εκδ. Ρόδον
- Μίτζιας Γ. (2010), Τέχνη και Χαρτογραφία. Μια ιστορική προσέγγιση των διαδρομών τους από τον μεσαίωνα μέχρι τον ολλανδικό χρυσό αιώνα, διπλ. Εργασία, ΑΠΘ, ΤΑΤΜ, Θεσσαλονίκη
- Μιχαηλίδου, Ε., (2001), Η αντιληπτική και γνωσιακή παράμετρος στην αλληλεπίδραση του παιδιού με το χάρτη. Διδακτορική Διατριβή. Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο. Τμήμα Αγρονόμων και Τοπογράφων Μηχανικών, Αθήνα
- Νταλμάου Ε. (2023), Οι χάρτες που άλλαξαν τον κόσμο, εκδ. Κάκτος
- Παναγιώτου Γ., (1995), «Χλευάζοντας το φασισμό», Στο: Λιόντης, Κωστής (επιμ. αφιερ.), Ελληνική Γελοιογραφία. Δύο αιώνες σάτιρας(Αφιέρωμα). Επτά Ημέρες της Καθημερινής, 19-2-1995

Πανταζής, Β. (1989), Χάρτες και ιδεολογίες: ο προσανατολισμός των χαρτών και η μοίρα των λαών. Αθήνα, εκδ. Κάλβος.

Παπαδάκη Α., (2013), «Η χρήση των φωτογραφιών και των γελοιογραφιών ως πηγών στο μάθημα της ιστορίας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, Αθήνα, Εκδ. Κυριακίδη

Παπαντωνίου Ζ., (1995), Το «ουμοριστικό σχέδιο», Στο: Λιόντης, Κωστής (επιμ.αφιερ.), Ελληνική Γελοιογραφία. Δύο αιώνες σάτιρας(Αφιέρωμα). Επτά Ημέρες της Καθημερινής, 19-2-1995

Πλειός Γ., (2001), Ο λόγος της εικόνας. Ιδεολογία και Πολιτική, Αθήνα, εκδ.

Παπαζήση

Ρέντζος Γ. (1984), Γεωγραφική εκπαίδευση, εκδ. Επικαιρότητα

Ρεπούση, Μ. (2000), Διδακτική της ιστορίας. Στοχασμοί, διεργασίες και ζητούμενα, 1880-1980. Τα ιστορικά, 33.

Ρεπούση, Μ. (2004), Μαθήματα ιστορίας. Από την Ιστορία στην Ιστορική Εκπαίδευση. Αθήνα, εκδ. Καστανιώτης

Σουκάκος Α., (2019), 120 Σατιρικοί χάρτες ιστορικές και σατιρικές καταγραφές της Ευρώπης (19^{ος}-21^{ος} αι.), εκδ. Μίλητος

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Anderson, J.M. (1996), I love maps...but is that a road map or a weather map? The knowledge of maps and attitudes towards mapping in Quebec schools (Kindergarden, Grades 1-11). Proceedings of the seminar on Cognitive Map, Children and Education in Cartography, ICA.

Anderson, J., and Vasconcellos, R. (1995). Maps for and by children: possible contributions by cartographers. In Proceedings of the 17th International Cartographic conference – ICA, v. 01

Angvik, M. & von Borries, B. (Eds). (1997), Youth and History: A comparative European survey on historical consciousness and political attitudes among adolescents. Hanburg: Korber-Stiftung

Ashby, R. & Lee, P. J. (1987), Children Concepts of Empathy and Understanding in History. Στο C. Portal (ed.), The History Curriculum for Teachers. Λονδίνο: Falmer Press

Baker, A. R., (2003), Geography and history: bridging the divide (Vol. 36). Cambridge University Press

Barber, P. (2006), Το βιβλίο των χαρτών. Αθήνα, εκδ. Αλεξάνδρεια

Barton, K. & Levstik, L. (2003), Why Don't More History Teachers Engage Students in Interpretation? Social Education 67(6)

Barton, K. & Levstik, L. (2007), Διδάσκοντας ιστορία για το συλλογικό καλό. Μτφρ. Αφροδίτη Θεοδωρακάκου, Αθήνα, εκδ. Μεταίχμιο

Black, J., (2000), Maps and politics. University of Chicago Press

Borries, von B. (2011). “Historical Consciousness and Historical Learning: Some Results of My Own Empirical Research”, in: Perikleous Lukas & Shemilt Denis (eds.)

The Future of the Past: Why History Education Matters, Nicosia: Association for Historical Dialogue and Research

Brown, L. (1979), *The Story of Maps*. New York: Dover Publications

Burke, P. (2003), *Αυτοψία. Οι χρήσεις των Εικόνων ως Ιστορικών Μαρτυριών*, μετ. Α. Ανδρέου, Αθήνα, εκδ. Μεταίχμιο

Caquard S. and Dormann Cl. (2013), *Humorous Maps: Explorations of an Alternative Cartography* (<https://www.researchgate.net/publication/250016239>)

Chace, H. (1960), *Using Maps in Teaching History*. *Journal of Geography*, 59(8), 380- 385

Csikszentmihalyi M., (1990), *Flow: The Psychology of Optimal Experience* [researchgate.net/publication/224927532](https://www.researchgate.net/publication/224927532) (ανακτήθηκε 20.12.23)

Dougherty, (2002), *Comic Relief: Using Political Cartoons in the Classroom*, *International Studies Perspectives*, Volume 3, Issue 3, August 2002, Pages 258–270, <https://doi.org/10.1111/1528-3577.00095>

Edney, M. (2019), *Cartography: The Ideal and Its History*, Chicago/London:University of Chicago Press, <https://www.researchgate.net/publication/339709678>

Fotiadis, P. (2008 – 2009), *The strange power of maps: How maps work politically and influence our understanding of the world*. Bristol: University of Bristol

Ford, A. (2016). “Progression in Historical Thinking. An Overview of Key Aspects of the Mastery of Historical Thinking and Practice”

Frey, B. (1997), *On the relationship between intrinsic and extrinsic work motivation*1 *International Journal of Industrial Organization*, 1997, vol. 15

Harley & Woodward (1987), *The History of Cartography: Cartography in Prehistoric, Ancient and Medieval Europe and the Mediterranean*, The University of Chicago Press

Harley, J. B., & Laxton, P. (2002), *The new nature of maps: essays in the history of cartography* (No. 2002). JHU Press.

Hayden R. Smith and Dean A. Leptich (1963), *Effective Use of Cartoons in the Classroom*, JSTOR

Hunt, A., (2000), "2000 Years of map making". *Geography*, 85(1), 3-14

International Cartography Association, ICA, (1973), *Multilingual dictionary of technical terms in cartography*. E. Meynen (Ed), Steiner Verlag

Kerr D., (2000), *Caricature and French Political Culture 1830-1848*, Oxford, Clarendon Press

Kher, N., Molstad S. and Donahue R., (1999), Using humor in the College classroom to enhance teaching effectiveness in 'dread' course. *College Student Journal* 33

Kraak, J., Brown, A. (2001), *Web Cartography: Developments and Prospects*. London: Taylor & Francis

Körber, A., & Meyer-Hamme, J. (2015), "Historical Thinking, Competencies, and Their Measurement: Challenges and Approaches", in: Ercikan Kadriye & Seixas Peter (eds.), *New Directions in Assessing Historical Thinking*, New York & London: Routledge, Taylor & Francis Group, 89-101

Körber, A. (2018), "Transcultural history education and competence: Emergence of a concept in German history education", in: *History Education Research Journal*, 15.2, 276–91.

Lynch, O., (2002), *Humorous communication: Finding a place for humor in communication research*. *Communication Theory*, 12

Marcus, A.S., Metzger, S.A., – Paxton, R.J. & Stoddard, J.D. (2018), Teaching History with Film. Strategies for Secondary Social Studies, New York & London: Routledge, second edition.

Mitchell K. & Elwood (2012), Engaging Students through Mapping Local History, Journal of Geography, <http://dx.doi.org/10.1080/00221341.2011.624189>

Parellada M. and others (2024), Long-term treatment with insulin-like growth factor-1 in Phelan-McDermid syndrome: a case report,
<https://www.researchgate.net/publication/380385489>

Pickles (2004), A History of Spaces: Cartographic Reason, Mapping, and the Geocoded World

Raisz E., (1948), General Cartography. New York: McGraw-Hill Book Company

Seixas P, Morton T. (2013), The Big Six: Historical Thinking Concepts, Nelson Education, Toronto

Shemilt, D. (2018), “Assessment of Learning in History Education: Past, Present, and Possible Futures”, in: Metzger Alan Scott & Harris Lauren McArthur (eds.), The Wiley International Handbook of History Teaching and Learning, New York: Wiley Blackwell

Short, J. R. (2003), The world through maps: a history of cartography. Firefly books. Import, Fotiadis P, (2008 – 2009), SPAIS, The strange power of maps, Edoardo Boria (2012), Geographers and Maps: a Relationship in Crisis

Smith H and Dean A. Leptich (1963), Effective Use of Cartoons in the Classroom, <https://www.jstor.org/stable/30188184>

Stone R., (1993), The Medieval Mappae mundi: Toward An Archaeology Of Sacred Cartography, 23, 197-216.

Thrower, N. J.W. (1999), Maps and Civilization. Cartography in Culture and Society. Chicago and London: The University of Chicago Press

Thrower N. (2008), Maps and Civilization Cartography in Culture and Society, Third Edition, University of Chicago Press.

Tooley R.V., (1970), Maps and Map-makers. London: B.T. Batsford.

Van der Meijden A.(2019), The usability of satirical maps as an educational aid in history class https://cartographymaster.eu/wp-content/theses/2019_vdMeijden_Thesis.pdf

Vorster, L. W. (1984), The importance of maps in History teaching and evaluation.

Ward, L. – Wood, K. & D. (2001). Seeing Through Maps: the power of images to shape our world view. Amherst. MA: ODT Inc

Woodward D. (1998), Art and cartography: six historical essays, The University of Chicago Press

Zarmati , L. (2019), Future of Education and Skills 2030: Curriculum analysis. Learning progression in history, Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) – Directorate for Education and Skills. Education Policy Committee.

Zembylas, M., Charalambous K., & Charalambous P. (2016), Peace Education in a Conflict-Affected Society. An Ethnographic Journey, Cambridge: Cambridge University Press.

Zembylas, M. (2015), Emotion and Traumatic Conflict: Re-claiming Healing in Education. Oxford: Oxford University Press.